

АГРОСВІТ

№5-6 березень 2023

Науково-практичний журнал

ISSN 2306-6792

9 772306 679204

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Василенко Леся Олексіївна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Грабчук Оксана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Добровальська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

Каткова Наталя Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування ім. адмірала Макарова

Качула Світлана Валентинівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Козловський Сергій Володимирович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, корпоративної та просторової економіки, Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця

Крючко Леся Станіславівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гугушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Курбачька Лариса Миколаївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Пантелеєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сегада Сергій Андрійович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри маркетингу та бізнес-аналітики, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Федоренко Станіслав Валентинович, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри технологій захисту навколишнього середовища та охорона праці, Київський національний університет будівництва і архітектури, академік академії будівництва України

Фролова Тетяна Олександрівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 5—6 березень 2023 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).

Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:

- Index Copernicus (IC);
- SIS;
- Google Scholar.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПР від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Адреса редакції:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Телефон: (044) 458-10-73
(050) 382-06-63

E-mail: economy_2008@ukr.net
www.nayka.com.ua
www.agrosvit.info

Засновники:
Дніпровський державний аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"
Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою 16.03.23 р.
Підписано до друку 16.03.23 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 12.6
Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.
Замовлення № 1603/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС Центр»
м. Київ, пров. Куренівський, 17
Тел. (044) 537-14-34

© АгроСвіт, 2023

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 5—6 березень 2023 р.

У НОМЕРІ:

Левчук К. І.

Розвиток фермерських господарств в Україні в 90-і роки XX ст. (історичний аспект) 3

Могилюний О. М., Калінчик М. В., Грищенко О. Ю.

Євроінтеграційні ризики щодо стресостійкості аграрного сектору України в умовах повоєнної реконструкції 10

Третяк А. М., Третяк В. М., Гунько Л. А., Третяк Н. А.

Земля, земельна ділянка, земельні ресурси, землекористування, природні об'єкти: понятійний базис та функціональне значення 25

Ясінецька І. А., Добровольська Е. В., Покотильська Н. В.

Сучасний стан управління виробництвом продукції аграрного підприємства 35

Лисяк Л. В., Абдін А. В.

Потенціал публічно-приватного партнерства у фінансуванні охорони здоров'я 43

Кобеля З. І., Водянка Л. Д.

Соціальне підприємництво як інноваційна модель розвитку економіки 54

Погуляйко Ю. М.

Модернізація екологічної інфраструктури у поствоєнний період: сутнісна характеристика, інституційні передумови та регіональний вимір 66

Заходим М. В.

Критерії формування потенціалу ринку продукції тваринництва 74

Прокоф'єва О. В.

Сучасні тенденції інноваційного розвитку страхової та перестрахової діяльності 86

Шевчук Н. А., Корнієв Д. Е.

Управління конкурентоспроможністю підприємств еко-індустріальних парків у період післявоєнного відновлення 94

№ 5—6 / 2023

CONTENTS:

Levchuk K.

DEVELOPMENT OF FARMS IN UKRAINE IN THE 90S OF THE XX CENTURY (HISTORICAL ASPECT) 3

Mohylnyi O., Kalinchyk M., Gryschenko O.

EUROPEAN INTEGRATION RISKS REGARDING THE STRESS RESISTANCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN TERMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION 10

Tretiak A., Tretiak V., Hunko L., Tretiak N.

LAND, LAND PLOT, LAND RESOURCES, LAND USE, NATURAL OBJECTS: CONCEPTUAL BASIS AND FUNCTIONAL MEANING 25

Yasinetska I., Dobrovolska E., Pokotytska N.

THE CURRENT STATE OF THE PRODUCTION MANAGEMENT OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE 35

Lysiak L., Abdin A.

POTENTIAL OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN FINANCING HEALTH CARE 43

Kobelia Z., Vodianka L.

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT 54

Pohuliaiko Yu.

MODERNIZATION OF ENVIRONMENTAL INFRASTRUCTURE IN POST-WAR PERIOD: ESSENTIAL CHARACTERISTICS, INSTITUTIONAL PREREQUISITES AND REGIONAL DIMENSION 66

Zakhodym M.

CRITERIA FOR BUILDING THE POTENTIAL OF THE LIVESTOCK MARKET 74

Prokofieva O.

CURRENT TRENDS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INSURANCE ACTIVITIES 86

Shevchuk N., Korniev D.

MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF ECO-INDUSTRIAL PARKS ENTERPRISES IN THE PERIOD AFTER THE WAR RECOVERY 94

УДК 94 (477)

К. І. Левчук,
д. і. н., професор кафедри історії України та філософії,
Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0459-622X>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.3

РОЗВИТОК ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ В 90-І РОКИ ХХ СТ. (ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ)

K. Levchuk,
Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History
of Ukraine and Philosophy, Vinnytsia National Agrarian University

DEVELOPMENT OF FARMS IN UKRAINE IN THE 90S OF THE XX CENTURY (HISTORICAL ASPECT)

Встановлено, що зародження фермерського господарювання в Україні відбулося під впливом соціально-економічних трансформацій українського суспільства початку 90-х років ХХ ст. Фермери відігравали роль піонерів ринкових реформ, отримуючи мінімальну підтримку з боку держави. При цьому колективна форма господарювання залишалася домінуючою в сільському господарстві України.

Досліджено процес формування фермерських господарств, який проходив, в основному, стихійно. На сесіях місцевих рад при підборі претендентів на виділення землі перевагу, як правило, віддавали фахівцям, які працювали в місцевому колективному господарстві. Значну частину земель запасу, з якої наділяли фермерів, складали пасовища, схили річок та ярів, еродовані землі, які були малопридатні для розорення та використання в землеробстві.

Розглянуто особливості розвитку сільського господарства України 90-х років ХХ ст., які полягали в неухильній деградації колективного способу господарювання та підвищення ролі особистих підсобних господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції.

Встановлено, що з 1995 року сектор фермерських господарств переживав стагнацію, викликану практичною повною відсутністю державної допомоги у матеріально-технічному забезпеченні та концентрації уваги державних структур на організації структурної перебудови колективних сільськогосподарських підприємств.

Зроблено висновок, що становлення та розвиток фермерських господарств відбувалося за умов соціально-економічної кризи, в неформованому ринковому середовищі, за відсутності дієвої державної підтримки та критичного ставлення до фермерів з боку органів місцевого самоврядування та керівників колективних сільськогосподарських підприємств.

It has been established that the birth of farming in Ukraine took place under the influence of socio-economic transformations of Ukrainian society in the early 90s of the 20th century. Farmers play the role of pioneers of market reforms, receiving minimal support from the state. At the same time, the collective form of management remained dominant in the agriculture of Ukraine.

The process of formation of farms, which was mainly spontaneous, was studied. At the sessions of local councils, during the selection of applicants for land allocation, preference was usually given to local specialists who worked in the local collective farm. A significant part of the reserve land, which was allocated to farmers, consisted of pastures, slopes of rivers and ravines, eroded lands that are not suitable for plowing and use in agriculture, moreover, they are located in nature conservation zones.

The peculiarities of the development of the agricultural economy of Ukraine in the 90s of the 20th century were considered, which consisted in the steady degradation of the collective method of management and the increase in the role of personal subsidiary farms of the population in the production of agricultural products.

It has been established that since 1995, the agricultural sector has experienced stagnation caused by the practically complete absence of state assistance in material and technical support and the concentration of attention of state structures on the organization of structural restructuring of collective agricultural enterprises. Commodity farming focused on the production of products with a lower added value (grain, sugar beets). Only since 2000 have farms become an economically and statistically significant value in agricultural production. It became more and more difficult for farmers to get land for use against the background of the dissolution of agricultural enterprises.

It was concluded that the formation and development of farms took place under the conditions of a socio-economic crisis, in an unformed market environment, in the absence of effective state support and a critical attitude towards farmers from local self-government bodies and managers of collective agricultural enterprises.

Ключові слова: фермерське господарство, землі запасу, підсобні господарства населення, земельна реформа, 90-і роки XX ст., державна підтримка, соціально-економічна криза.

Key words: farming, reserve lands, auxiliary farms of the population, land reform, 90s of the 20th century, state support, socio-economic crisis.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Нині виникла потреба розробки нової аграрної політики, яка б враховувала помилки та здобутки аграрного сектору України за роки незалежності, участь сільгоспвиробників у забезпеченні продовольчого балансу в мирний та воєнний час, наданні допомоги збройним силам України, трансформації аграрної структури під впливом євроінтеграційних процесів. Не менш важливою є проєктна діяльність всіх зацікавлених сторін — науковців, державних інституцій, активістів фермерського руху, направлена на розробку стратегії розвитку сільського господарства України в повоєнний час. В цих умовах зростає зацікавленість до проблем і здобутків дрібних аграрних сільгоспвиробників — фермерських та особистих селянських господарств, які в своїй господарській діяльності орієнтовані на внутрішній ринок та є важливим чинником продовольчої безпеки держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Серед останніх досліджень та публікацій, присвячених розвитку дрібнотоварного виробництва в Україні слід звернути на наукову розвідку О. Нів'євського, П. Яворського, О. Донченка. Автори об'єктивно оцінюють становище сільського господарства в Україні в перші роки незалежності, вказуючи на те, що розвиток малого фермерства в Україні значно сповільнений. З початку 2000х років державна аграрна політика фактично зосереджена на підтримці корпоративних господарств [1].

Л. Пронько, Я. Гонтарук, А. Ревкова, [2] С. Амонс [3] наголошують на необхідності розвитку системи сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які стануть засобом захисту економічних інтересів фермерів. На наш погляд, кардинальна зміна ситуації у розвитку фермерства в Україні може ґрунтуватися на різноплановій адресній допомозі з боку державних інституцій.

Ефективність малих сільгоспвиробників, їх довготривала діяльність вимірюється не лише показниками фінансової звітності, але і залежить від інших чинників (родючості ґрунтів, налагодженої інфраструктури, підприємливості фермера) вважає Л. Гнатишин [4]. Невеликим сімейним фермам доцільно зосереджуватися на вирощуванні та виробництві нішевих продуктів, а державі — орієнтуватися на сприяння технологічності та інноваційного розвитку фермерського виробництва.

О. Бородіна запропонувала шлях розбудови аграрного сектору в повоєнний період із врахуванням уроків аграрної історії незалежної України. Слід погодитися з твердженням авторки, що довгостроковим інтересам України відповідає зміна аграрної структури, що сприятиме сімейним фермам в повній мірі проявити свій потенціал та відхід від надмірної державної підтримки агрохолдингів [5].

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета нашої статті — дослідити період утворення та розбудови фермерських господарств України в перші роки незалежності та

окреслити проблеми, які стояли на заваді їх розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Становлення фермерського руху в Україні розпочалося під впливом соціально-економічних трансформацій початку 90-х років ХХ ст. В Програмі Народного Руху України, ухваленій в 1990 році, зазначалося, що лише зі здобуттям державної незалежності, розбудови ринкової економіки можливе подолання економічної кризи та перетворення українців на господарів на своїй землі [6, с. 241]. Українська соціал-демократична партія вважала, що земля та інші угіддя мають передаватися селянському господарству, яке самостійно має визначати напрями діяльності [6, с. 215].

В грудні 1990 року Верховна Рада УРСР дала початок земельній реформі, а в липні 1991 року Кабінет Міністрів УРСР затвердив Постанову "Про розвиток селянських (фермерських господарств". В ній відповідальність за матеріально-технічне забезпечення новостворених фермерських господарств покладалася на Міністерство сільського господарства та інші відомства, які складали агропромисловий комплекс. Колгоспам та радгоспам було рекомендовано продавати, здавати в оренду фермерським господарствам необхідну техніку та обладнання та організовувати пункти прокату тракторів, комбайнів, автомобілів та необхідного для ведення фермерського господарства обладнання. При цьому фермерам гарантувалося на період трирічного становлення господарства виділення не менше одного трактора з набором сільськогосподарських машин і одного вантажного автомобіля [7].

Закон "Про Селянське (фермерське) господарство" ухвалений Верховною Радою України в грудні 1991 року, визнав фермерство рівноправною формою ведення господарства на рівні з держаними, колективними та іншими підприємствами та організаціями. Для організації та ведення селянського (фермерського) господарства перед місцевими радами народних депутатів було поставлено завдання вилучити до складу земель запасу 7—10 відсотків сільськогосподарських угідь та забезпечити надання ділянок усім бажаючим стати фермером [8].

Таким чином Закони та Постанови, розроблені в останні роки існування Радянської України, визначили подальший розвиток нової форми господарювання в роки незалежності. Законодавчі ініціативи створили обмежену і контрольовану нішу, в якій фермери мали

відігравати роль піонерів ринкових реформ, отримуючи мінімальну підтримку з боку держави. При цьому колективна форма господарювання залишалася домінуючою в сільському господарстві України.

Станом на травень 1992 року до складу земель запасу в Україні було вилучено 3 млн 135 тис. га землі, що складало 7,5 відсотків площі сільгоспугідь. При цьому, якщо в Чернівецькій області було вилучено 19,8 відсотка, Хмельницькій — 15,6, Івано Франківській — 15, то в Автономній республіці Крим лише 2,3 відсотка, а в Донецькій області — 3,2. До земель запасу також було віднесено 364 тис га землі, які виділялися громадянам для ведення садівництва та городництва [9, арк. 55].

На Вінниччині до складу земель запасу було вилучено понад 245 тис га сільгоспугідь, з яких лише 143 тис га ріллі. Землі запасу відповідали встановленим державою нормативам, але понад 100 тис га складали пасовища, схили річок та ярів, еродовані землі — малопридатні для розорення та використання в землеробстві, до того ж розміщені в природоохоронних зонах. Механізм невиконання Закону був закладений в самому Законі, так як він передбачав включення до земель запасу малопродуктивних земель, відведених у запас ще у 1990 році [9, арк. 4]. Кращі землі залишалися у колективних господарствах, які їх виділяли для розширення присадибних ділянок колгоспникам та жителям міст і селищ для самозабезпечення сільськогосподарською продукцією.

На перший погляд, у фермерів залишався вихід, — зосередитися на розвитку тваринництва. Але створення невеликих сімейних тваринницьких ферм потребувало значних капітальних інвестицій, направлених на розбудову необхідної інфраструктури, закупівлі племінного поголів'я, безперебійного забезпечення худоби, свиней, птиці необхідними сільськогосподарськими продуктами та гарантованим збутом кінцевої продукції. Тому протягом усього періоду розвитку фермерського руху в Україні тваринницька галузь не отримала широкого поширення.

На місцевому рівні розгортався наступний рівень протидії створенню фермерських господарств. Так, понад 100 сільських та селищних рад Вінниччини утворили земельний запас в обсягах менше 7 відсотків [9, арк. 2]. В Чернівецькому районі Вінницької області голова Білянської сільської ради заявив, що сесія сільради, при винесенні рішення про відведення землі у запас, не мала на увазі, що на цих землях можуть бути створені фермерські гос-

Таблиця 1. Темпи зростання (зниження) виробництва валової продукції сільського господарства (у відсотках)

Рік	Валова продукція		
	Усі категорії господарств	З них	
		Сільськогосподарські підприємства	Господарства населення
1990 р = 100			
1991	86,8	82,5	97,0
1992	79,6	69,2	104,4
1993	80,8	68,5	110,0
1994	67,5	54,1	99,2
1995	65,0	49,9	101,0
1996	58,9	39,9	104,0
1997	57,8	39,1	102,3
1998	52,2	32,6	99,1
1999	48,6	29,7	93,8
2000	53,4	29,1	111,3

Джерело: [10, с. 6].

подарства. Тому з 167 га землі, відведеної у запас, під рілля було виділено 31,5 га. Ділянки розкидані по сівозмінах у 9 місцях. Всі угіддя розміщені в природоохоронній зоні. Рілля сильно еродована, виснажена. У селі на травень 1992 року був один фермер, якому виділено 12 га землі, а рештою земель запасу користувався місцевий колгосп, керівництво якого вважало, що питання із виведенням у запас землі вирішено остаточно [9, арк. 4].

Процес формування фермерських господарств в Україні проходив в основному стихійно. На сесіях місцевих рад при підборі претендентів перевагу віддавали місцевим фахівцям, які працювали в колгоспі. Багатьом жителям міст та сусідніх громад, які хотіли отримати земельні наділи, було відмовлено. Із причин, які заважали розвитку фермерства 52 відсотки опитаних фермерів вбачали в протидії з боку місцевих голів колгоспів і директорів радгоспів, 32 відсотки — районної адміністрації, а 16 відсотків — місцевих рад [9, арк. 6].

Подібні чинники сприяли повільному розгортанню фермерського руху. Головною організуючою силою фермерського руху стали обласні організації фермерів. У Вінницькій області станом на 1 січня 1992 року державні акти на володіння землею отримали 27 фермерів, а на початку вересня 1992 року кількість фермерських господарств зросла до 376. За ними було закріплено 6,9 тис га, що складало 2,8 відсотків земель запасу або 0,4 відсотки від загальної кількості сільгоспугідь області. На одне господарство припадало 18,4 га. Фермери отримали 55,7 млн карбованців кредитів, що дозволило їм закупити 11 зернових комбайнів, 98 тракторів різних марок, 18 автомобілів та 22 тракторних причепів [9, арк. 1, 62].

У 1992 році фермери Вінниччини заключили держзамовлення на продаж 255 тон зерна,

285 тон цукрових буряків, 18 тон картоплі, 288 тон овочів [9, Арк. 11]. Наведені показники свідчать, що фермерство на початковому етапі свого становлення не отримало необхідної дієвої підтримки на всіх рівнях. Державні структури, місцеві органи, керманічі колективних сільськогосподарських підприємств не сприймали революційні аграрні перетворення. Все це відбувалося на тлі соціально-економічної кризи, викликаної повільною, еволюційною трансформацією народного господарства України від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Тенденцією, яка визначала напрям змін в сільському господарстві України 90-х років ХХ ст., була неухильна деградація колективного способу господарювання та підвищення ролі особистих підсобних господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції. (Див. табл.1) Цьому сприяло ухвалення у березні 1992 року Земельного кодексу України та підзаконних актів Верховної Ради та Кабінету Міністрів України, завдяки яким розпочалися процеси розпаювання та приватизації землі в колективних та державних сільськогосподарських підприємствах. Громадяни України також отримали право на безоплатну приватизацію присадибних ділянок для ведення особистих підсобних господарств.

В умовах гіперінфляції, яка розпочалася з 1993 року, закриття промислових підприємств та масового безробіття населення, на перший план у аграрній політиці України починає виходити створення умов для гарантування продовольчої безпеки держави. Підсобні господарства населення були своєрідним економічним демпфером, який згладжував коливання цін на сільськогосподарську продукцію в умовах деградації державної торгівлі, вирішував проблему самозайнятості та забезпечення про-

Таблиця 2. Селянські (фермерські) господарства України в 1990—2000 роках (станом на кінець року)

Рік	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Кількість фермерських господарств	82	2098	14681	27739	31983	34778	35353	35927	35485	35884	38428
Площа с.г. угідь в користуванні, га	2,0	39,7	292,3	558,2	699,7	786,4	835,0	932,2	1029,2	1162,3	2157,6
У тому числі ріллі, га	...	30,7	259,8	505,1	638,5	718,5	765,0	857,4	953,6	1082,2	1994,0

Джерело: [13, с. 274].

дуктами харчування селян та членів їх родин, сприяв реалізації надлишків міському населенню через мережу заготівельних організацій. Таким чином мільйони дрібнотоварних виробників, на невеликих за площею ділянках, використовуючи, здебільшого, ручну працю, перетворювались на вагомого виробника сільськогосподарської продукції.

Слід враховувати, що становлення особистих підсобних господарств відбулася в рамках колгоспно-радгоспної системи господарювання, яка так і не спромоглася повністю покрити потребу в продукції сільського господарства для населення країни. Присадибні ділянки давали змогу колгоспникам не тільки забезпечувати продуктами харчування свою родину та реалізовувати надлишки на колгоспних ринках. В 60-х роках ХХ ст. особисті підсобні господарства виробляли в УРСР близько 60 відсотків картоплі та плодово-ягідної продукції, 30 відсотків овочів, 40 — м'яса та молока [11, с. 9].

У Вінницькій області станом на 1 січня 1996 року в господарствах населення утримувалося 23 відсотки великої рогатої худоби, в тому числі 45 відсотків корів, 46 відсотків свиней, 100 відсотків кіз та 96 відсотків кролів, 66 відсотків птиці. В 1995 році ними було зібрано 99 відсотків обласного збору картоплі, 75 відсотків овочів відкритого ґрунту та 36 відсотків кукурудзи на зерно. Загалом, в цьому секторі аграрної економіки, вироблялося більше 40 відсотків валової продукції сільського господарства області.

Тоді як 817 фермерських господарств області у 1997 році, маючи в своєму користуванні 18,7 тис. га сільськогосподарських угідь виробили 20 тис. тон зернових, 60 тис. тон цукрових буряків, 700 тон насіння соняшнику. В структурі посівів 78 відсотків становили зернові та бобові культури, 13 відсотків — технічні культури. З числа господарств, що мали худобу, переважна більшість її утримувала для задоволення власних потреб. Не було створено жодного господарства, яке спеціалізувалось би на

виробництві товарної продукції тваринництва [12, арк. 5—6].

Статистичні дослідження, які проводилися у другій половині 90-х років ХХ ст. зафіксували зміни, які відбулися в середовищі фермерського руху. Перша група фермерів (не більше 10 відсотків) мала в користуванні від 50 га ріллі та достатнє технічне забезпечення, що дозволяло їм з впевненістю дивитися у майбутнє. Друга група (50-60 відсотків фермерів) — умовні "середняки", що обробляли від 25 до 50 га землі при забезпеченні технікою на рівні 40 відсотків. Третина фермерів — початківці, з невеликим земельним наділом, відсутністю техніки та необхідним матеріально-технічним забезпеченням [12, арк. 7].

В 1994—1995 роках, на тлі кризових явищ в сільському господарстві України, влада вирішила прискорити земельну реформу. Спочатку відбулася передача земель у колективну власність аграрних підприємств, а згодом розпочався розподіл земель (розпаювання) серед працівників. В основному, до початку 2000 років, понад 6 млн селян отримали сертифікати, які гарантували право на свою частку землі та вільного виходу з колективного сільськогосподарського підприємства з виділенням паю в натурі. Одночасно з новим етапом земельної реформи розпочалася стагнація фермерського руху, яка тривала до початку 2000-х років. (Див. табл. 2).

На наш погляд, ці процеси були взаємопов'язані.

По-перше, основні зусилля державних структур були направлені на організаційне забезпечення структурної перебудови колективних сільськогосподарських підприємств.

По-друге, особисті підсобні господарства не вимагали значних державних інвестицій та сприяли забезпеченню населення необхідними продовольчими ресурсами за умов зниження виробництва аграрної продукції колективними формами господарювання.

По-третє, за умов розгортання соціально-економічної кризи державна підтримка фер-

мерських господарств практично зійшла нанівець. Вінницьке відділення Державного фонду підтримки селянських (фермерських) господарств в 1993 році отримало з державного бюджету в 1993 році коштів на 100 тракторів для фермерів, що не забезпечувало потребу більшості новостворених фермерських господарств у техніці. Тоді як у 1995 році на допомогу з держбюджету можна було закупити для фермерів умовних півтора трактора. Ліміти державних централізованих капіталовкладень, спрямованих на облаштування соціальної сфери фермерів, було профінансовано лише на 7 відсотків. За цих обставин обласне відділення фонду практично припинило надання допомоги по переважній більшості напрямків, передбачених законодавчими і нормативними актами. [12, Арк.8]

По-четверте, отримати землю в користування фермерам ставало все важче на тлі розпаювання сільськогосподарських підприємств.

Нові можливості для розвитку фермерського господарювання з'явилися лише після Указу Президента України Л. Кучми від 3 грудня 1999 року, який передбачав трансформацію колективних сільськогосподарських підприємств (КСП) в господарські структури ринкового типу. При цьому гарантувалося право вільного виходу членів колишніх КСП із земельними та майновими паями та створення фермерських господарств або розширення особистих підсобних господарств за рахунок своїх паїв. Це призвело до поступового збільшення кількості фермерських господарств та землі, якою вони розпоряджались.

ВИСНОВКИ

Становлення та розвиток фермерських господарств відбувався за умов соціально-економічної кризи, в несформованому ринковому середовищі, за відсутності дієвої державної підтримки та критичного ставлення до фермерів з боку органів місцевого самоврядування та керівників колективних сільськогосподарських підприємств.

Фермерське товарне господарство було зосереджено на виробництві продуктів з нижчою доданою вартістю (зерно, цукрові буряки). Лише з 2000 років фермерські господарства стають економічно і статистично значимою величиною в аграрному виробництві.

Література:

1. Нів'євський О., Яворський П., Донченко Д. Малі фермери та домогосподарства в сільському господарстві та сільській економіці:

оцінка їх ролі та заходи з підтримки їх сталого розвитку. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf> (дата звернення: 28.01.2023).

2. Пронько А., Гонтарук Я., Рєвкова А., Дослідження стану розвитку фермерства в Україні. Причорноморські економічні студії. Одеса. Вип. 48-1, 2019. С. 155—165. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-25>

3. Амонс С. Фермерські господарства та їх роль у розвитку аграрного сектору економіки. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. Вінниця. 2019. № 5. С. 17—28.

4. Гнатишин А. Виробничий потенціал фермерських господарств: структура та відтворення. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаїв. 2018. Вип. 22. С. 312—318.

5. Бородіна О. Сільське господарство в умовах воєнного стану: уроки для суспільства і політиків. URL: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (дата звернення: 27.01.2023).

6. Сучасні політичні партії та рухи на Україні: інформаційно-довідкові матеріали. Київ: Інститут політичних досліджень, 1991. 351 с.

7. Про розвиток селянських (фермерських) господарств: Постанова Кабінету Міністрів Української РСР від 20 липня 1991 р. № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-91-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.01.2023).

8. Про порядок введення в дію Закону України "Про селянське (фермерське) господарство: Постанова Верховної Ради України від 20 грудня 1991 року. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 14. С. 187—188.

9. Документи про хід виконання Закону України "Про селянське (фермерське) господарство" та рішень Уряду з цього питання по області за 1992 рік. (Заявки, дані, довідки). Державний архів Вінницької області. Ф. 6191. Оп. 1. Спр. 398. Арк. 65.

10. Валова продукція сільського господарства України. 1990-2010 роки. Статистичний збірник. Київ: ДССУ. 2012. 48 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpsg_bl.htm (дата звернення: 02.02.2023)

11. Марчук В.В. Особисті підсобні господарства в соціально-економічному житті України (II половина 40-х — середина 60-х рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Запоріжжя, 2007. 17 с.

12. Довідки про стан розвитку фермерського руху за 1996—1998 роки. Державний архів Вінницької області. Ф. 6191. Оп.1. Спр. 504. Арк. 17.

13. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2000 році. Київ: ІВЦ Держкомстату України. 2001. 404 с.

References:

1. Niviyevskiy, O., Yavorskiy, P. and Donchenko, D. (2021), Mali fermery ta domohospodarstva v sil's'komu hospodarstvi ta sil's'kiy ekonomitsi: otsinka yikh roli ta zakhody z pidtrymky yikh staloho rozvytku [Small farmers and households in agriculture and rural economy: assessment of their role and measures to support their sustainable development], KSE, Kyiv, Ukraine, available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2021/07/Smallholders-KSE.pdf> (Accessed 28 January 2023).

2. Pronko, L., Hontaruk, Ya. and Revkova, A. (2019), "Study of the development of farming in Ukraine", Prychornomors'ki ekonomichni studiyi, vol. 48-1, pp. 155—165. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.48-25>.

3. Ammons, S. (2019), "Farms and their role in the development of the agrarian sector of the economy", Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktual'ni pytannya nauky i praktyky, vol. 5, pp. 17—28.

4. Hnatyshyn, L. (2018), "Production potential of farms: structure and reproduction", Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky, vol. 22, pp. 312—318.

5. Borodina, O. (2023), "Agriculture under martial law: lessons for society and politicians", The official site of National Academy of Sciences of Ukraine, available at: <https://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=9288> (Accessed 27 January 2023).

6. Institute of Political Studies (1991), Suchasni politychni partiyyi ta rukhy na Ukrayini: informatsiyno-dovidkovi materialy [Modern political parties and movements in Ukraine: information and reference materials], Institute of Political Studies, Kyiv, Ukraine.

7. Cabinet of Ministers of the Ukrainian SSR (1991), Decree "On the Development of Peasant (Farm) Farms", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-91-%D0%BF#Text> (Accessed 25 January 2023).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), Resolution "On the Procedure for Enacting the Law of Ukraine" On Peasant (Farm) Economy", Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, vol. 14, pp. 187—188.

9. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti (1992), "Documents on the implementation of the Law of Ukraine "On Peasant (Farm) Economy"

and Government decisions on this issue in the region for 1992. (Applications, data, references), F. 6191, Des. 1, Case 398, 65 sheets.

10. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2012), "Gross production of agriculture of Ukraine. 1990—2010 years. Statistical collection.", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_vpshg_bl.htm (Accessed 2 February 2023).

11. Marchuk, V.V. (2007), "Personal subsidiary farms in the socio-economic life of Ukraine (second half of the 40s — mid-60s of the 20th century)", Ph.D. Thesis, History of Ukraine, Zaporizhia National University, Zaporizhia, Ukraine.

12. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti, (1992), "Reports on the development of the farming movement for 1996—1998", F. 6191, Des. 1, Case 504, 17 sheets.

13. President of Ukraine (2001), Poslannya Prezydenta Ukrayiny do Verkhovnoyi Rady Ukrayiny pro vnutrishnye ta zovnishnye stanovyshche Ukrayiny u 2000 rotsi [Message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine on the internal and external situation of Ukraine in 2000], Information and publishing center of the State Committee of Statistics of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 22.02.2023 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**Ефективна
ЕКОНОМІКА**

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.43:633.1:339.654

О. М. Могильний,

д. е. н., професор

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9802-1701>

М. В. Калінчик,

д. е. н., професор, ТОВ "Науково-виробниче підприємство "ВінМікс-Софт"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6240-4479>

О. Ю. Грищенко,

завідувач сектором інформаційного забезпечення досліджень,

Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2271-3629>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.10

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РИЗИКИ ЩОДО СТРЕСОСТІЙКОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

O. Mohylnyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor

M. Kalinchyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, LLC "Research and Production Enterprise "VinMiks-Soft", Kyiv, Ukraine

O. Gryschenko,

Head of the Sector of Research information Support, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics"

EUROPEAN INTEGRATION RISKS REGARDING THE STRESS RESISTANCE OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE IN TERMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Висвітлено асиметрію торгівлі України з ЄС товарами 1-24 УКТЗЕД, доведено спричинені нею ризики щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи та можливе загострення ситуації у разі прискореної процедури вступу до Союзу. Розглянуто основні параметри аграрних секторів України, ЄС і Польщі та їх нерівнозначність для макроекономічної стабільності. Показано строкатість динаміки інтеграції аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку ЄС. З'ясовано, що наше сільське господарство є архаїчним за показниками продуктивності праці, віддачі земельних та інших ресурсів. Отже, якщо Україна й надалі задовольнятиметься місією "житниці Європи і світу", то нерівність в добробуті лише поглиблюватиметься, а населення залишиться "бідним родичом" в сім'ї європейських народів, незалежно від статусу щодо членства в об'єднанні.

The article highlights the asymmetry of Ukraine's trade with the EU in goods of groups 1-24 of the UCTZED (Ukrainian classification of goods of foreign economic activity) in 2015—2021, shows the risks caused by it for the stress resistance of the agricultural sector and the worsening of the situation in the event of an accelerated procedure for joining the Union. It has been proven that the geography of Ukrainian exports is influenced not so much by trade regimes with other countries as by the archaic rent-based model of agricultural business.

The main parameters of the agricultural sectors of Ukraine, the EU and Poland and their significance for macroeconomic stability are considered. It is shown that agriculture is archaic regarding labour productivity, return on land and other resources. Because of this, problems related to positioning Ukraine as "the breadbasket of Europe and the world" may continue to worsen.

The results of adapting the countries of Central and Eastern Europe and the Baltic States to the EU market for 1995—2020 were studied. Changes in the share of agricultural production, value-added and turnover and the dynamics of labour productivity and agricultural land to the average value in the EU were determined. It was found that countries with insignificant agricultural resource potential and a low base of comparison achieved higher growth rates. As for Ukraine, it closes the rankings of indicators of the use of production factors, significantly lagging behind EU outsider countries.

The purpose of the study is to substantiate new opportunities from the deepening of European integration and the risks associated with it regarding the stress resistance of the agricultural sector of Ukraine and to develop conceptual directions for eliminating obstacles on the way to strengthening its capabilities.

The elements of scientific novelty are the improvement of research methods for the results of adaptation of agricultural sectors of post-socialist countries to the EU internal market as an experience for Ukraine.

The practical significance lies in the possible use of directions for increasing the stock of stress resistance of the agricultural sector during the development of measures aimed at integrating Ukraine into the EU in candidate status.

Institutional obstacles to the transformation of Ukraine from the position of an agrarian donor of the EU member states to a net exporter of ready-made food products may be the prospects for further investigations.

Ключові слова: стресостійкість аграрного сектору, Спільна аграрна політика, товарообіг Україна — ЄС, частка постсоціалістичних країн у показниках ЄС, дорожня карта передвступного періоду до членства в ЄС.

Key words: stress resistance of the agricultural sector, Common Agricultural Policy, Ukraine-EU trade, the share of post-socialist countries in the EU indicators, road map of the pre-accession period to EU membership.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна має багаторічний досвід співпраці з інститутами ЄС завдяки Угоді про асоціацію, що включає також поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ЗВТ). Вона й надалі має важливе значення для подальшої адаптації аграрного сектору до вимог внутрішнього ринку Союзу. У звіті Кабінету Міністрів України про виконання зазначеної Угоди за період 2015—2020 років до розділу "Сільське господарство" було включено 1414 заходів у складі 486 завдань. Їх виконання становило 42%, а на початок 2022 р. досягнуто 54%, решту 46% заходів визнано простроченою [7]. Стосовно "Санітарних та фітосанітарних заходів", від яких безпосередньо залежить експорт агропродовольчої продукції, з дотриманням графіку виконується 68%, в стані виконання — 32% [10].

Угода сприяла відновленню торгівлі Україною після кризи 2014-2015 років. Абсолютні цифри товарного обороту щороку зростали і ЄС став найбільшим партнером України, адже у 2021 р. на нього припадало 39% від загального обсягу зовнішньої торгівлі. Порівняно з попереднім роком, товарообіг зріс на 35% і становив 62,5 млрд доларів США. У вартісному виразі з-поміж інших товарів найбільше експортовано соняшникової олії, кукурудзи та інших зернових культур.

Надання Україні в червні 2022 р. статусу країни-кандидата на вступ до ЄС, за певних умов, може стати поштовхом для реалізації потенціалу не лише аграрного сектору, а й хар-

чової промисловості. У першу чергу це рішення має спонукати всі гілки державної влади перейти від імітації до втілення фундаментальних реформ. Рішучі кроки у цьому напрямі сприятимуть повоєнній реконструкції аграрного сектору, розвитку мікро, малих і середніх підприємств аграрного бізнесу, налагодженню кооперації з суб'єктами господарювання країн-членів ЄС з метою подовження ланцюжків створення доданої вартості, переходу на "зелені технології", запровадження європейських стандартів використання земельних, водних, лісових та інших ресурсів.

Подібні трансформації вже здійснили держави Центральної і Східної Європи та Балтії, які до розширення ЄС мали підготовчий етап різної тривалості і приєдналися до цього континентального об'єднання у 2004 р., крім Болгарії і Румунії які стали повноправними членами у 2007 році. Проте не всі постсоціалістичні держави повною мірою скористалися можливостями країни-кандидата після початку перемовин з ЄС щодо аграрного сектору, підвищення продуктивності праці, угідь та сільського розвитку.

Крім інтеграційних завдань, перед аграрним сектором, як і в цілому перед національною економікою та суспільством, стоять безпрецедентні виклики, пов'язані з повномасштабною війною росії проти України. Маємо жахливі людські жертви, знищено більше третини аграрних активів, частково зруйновано інфраструктурні й логістичні об'єкти, завдано величез-

ної шкоди водним і лісовим ресурсам та полезахисним посадкам, порушено цілісність природних ландшафтів тощо. Лише на фізичне відновлення основних засобів сільськогосподарського виробництва потрібно кілька років і значні кошти. Втрати аграрного сектору під час неспровокованої агресії росії, системні шоки в сфері продовольчої безпеки України і світу та екстраординарні заходи з (де)регуляції виробництва й перерозподілу харчових запасів у перші місяці правового режиму воєнного стану розкрито в колективній праці українських і польських вчених [23].

На реконструкцію аграрної економіки можуть бути залучені кошти від спеціально створеного фонду міжнародними фінансовими організаціями, а також кредити від країн-інвесторів, заінтересованих у зміцненні своєї продовольчої безпеки. Україна претендує на заморожені й заарештовані активи держави-спонсорки тероризму і майно російських компаній, що фінансують її військово-промисловий комплекс.

За різними оцінками, сільське господарство та харчова індустрія стануть рушіями повоєнної реконструкції економіки України. У цьому контексті урядовцями ставиться амбітне завдання, аби в кінці поточного року розпочати переговорний процес щодо членства в ЄС, а до кінця 2024 р. законодавство України має відповідати європейському правовому доробку (*acquis communautaire*) і критеріям вступу до інтеграційного об'єднання [11]. (Довідково: на сільське господарство припадає 35—40% всього законодавства, яке потрібно імплементувати до європейського).

Проте з досвіду соціально-економічних трансформацій упродовж більш ніж 30 років знаємо, що ухвалити правильні проєвропейські закони й дотримуватися їх виконання на всіх рівнях державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу і суспільства це не одне й теж саме. Очевидно, що імплементація до законодавчого поля ЄС й особливі заслуги України перед Європою і світом не знімають з неї обов'язок щодо виконання Копенгагенських критеріїв членства й дотримання всіх процедур, які були застосовані до країн останньої хвилі розширення. Зрозуміло, що конкретні вимоги до розвитку аграрного сектору і сільських територій (кластер V, всього шість кластерів, 35 розділів) опрацьовуватимуться під час перемовин з урахуванням вже досягнутих результатів виконання Угоди про асоціацію за безпосередньої участі сільськогосподарських товаровиробників, самоврядних структур аграрної сфе-

ри, науковців і представників експертного середовища.

На прискореному інтеграційному шляху Україну до ЄС, крім позитивних надбань, постануть також значні ризики щодо втрати запасу стресостійкості аграрного сектору з питань належного виконання ним базових функцій. Мається на увазі: а) безперерйне задоволення потреб внутрішнього ринку на соціально значущі харчові продукти власного виробництва за прийнятними цінами; б) позиціонування України як надійного нетто-експортера аграрної продукції і продовольства кінцевого споживання; в) дотримання виробниками, органами місцевого самоврядування критерію рівноцінності соціального, природного й економічного капіталів в контексті збалансованого сільського розвитку.

Інтегруючись до європейського ринку, державні органи і національний бізнес мають усвідомлювати виклики від асиметричної залежності в торгівлі агропродовольством, зважати на волатильність цін сировинних товарів, мінливість доходів і валютних надходжень, вплив турбулентності різних явищ регіонального й глобального рівнів та поширення неоколоніальних практик транснаціональних компаній на українських землях.

З урахуванням необхідності здійснення проєвропейської реконструкції аграрного сектору, порівнянної за масштабами, глибиною і соціально-економічними наслідками із радикальними ринковими реформами кінця 1990 — початку 2000-х років, важливо враховувати положення Указу Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України № 479 від 20 серпня 2021 року "Про запровадження національної системи стійкості" [12]. Серед інших вимог, передбачено також гарантування фізичної достатності та цінової доступності харчів належної якості для всіх категорій населення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Надання Україні статусу кандидата в ЄС поклало академічне співтовариство, експертів і політиків до активізації дискусій на різних майданчиках щодо стану й проблем євроінтеграції нашої країни. Балаж Рмхані [16] у цьому зв'язку нагадує, що Україні доведеться добровільно поступитися значною частиною свого економічного суверенітету, залучаючи значні іноземні інвестиції не лише приватного бізнесу, а також міжнародних інституцій. Як відомо, ЄС функціонує завдяки делегуванню

країнами-членами своїх економічних повноважень Брюсселю і Франкфурту. Саме через це Союз все частіше стикається з фундаментальною дилемою, з одного боку, необхідно втілювати європейські спільні політики, а з другого, для прийняття відповідних рішень потрібна одностайність всіх 27 країн, які інколи суперечать їхнім національним інтересам.

Інститут економіки та прогнозування НАН України [3] акцентує увагу на узгодженні аграрних відносин і практик з напрямками трансформації Спільної аграрної політики (САП) ЄС, яка у 2021—2027 років здійснюватиме заходи Європейського зеленого курсу (European Green Deal). Звідси головним завданням агропродовольчої системи має бути гарантування внутрішньої продовольчої безпеки шляхом рівного доступу населення країни до здорового та безпечного харчування, виробленого еколого ощадними технологіями. Для цього, на думку науковців, пріоритет державної підтримки має надаватися "сімейно-фермерським організаційно-правовим формам господарювання".

Агентство Bloomberg [6], у своєму редакційному матеріалі, як би застерігає ЄС від поспішних дій щодо прийому нашої країни до своєї спільноти. Редактори вважають, що підтримуючи в цілому демократичний транзит, не варто створювати "ілюзії щодо швидкого повноцінного вступу до ЄС", оскільки "менш очевидно, що розширення за рахунок України відповідає інтересам Європи загалом". Такий висновок ґрунтується на невідповідності європейським практикам демократичних інститутів, ринкової економіки та структури управління, які навряд чи спроможні підтримувати законодавство Євросоюзу. У статті також зазначається: "Незважаючи на підтримку Заходу, Україна залишається порівняно бідною країною, де реформи часто виявляються безрезультатними через високий рівень корупції та впливовість олігархів".

Український аналітико-адвокатський центр європейської політики [8] попереджає про забюрократизованість і складність самої процедури розширення ЄС. Лише на основі звіту Єврокомісії про готовність країни-кандидата виконувати зобов'язання члена ЄС, Європейська рада одноголосно приймає рішення про подальші кроки щодо: а) відкриття переговорів; б) початок переговорів за певним кластером розділів права ЄС; в) завершення переговорів про вступ; г) ратифікацію угоди парламентами всіх країн-членів ЄС. Через ці та інші причини спостерігається стриманість очільників євро-

пейських інституцій щодо часових рамок вступу України, оскільки швидкість вступу залежить від темпів і якості обов'язкових реформ.

Тетяна Бурлай, Василь Костиця, Роман Левін [2] обґрунтовують актуальність процесу адаптації України до політики соціальної якості ЄС, що базується на засадах соціального миру, соціальної рівності й справедливості, соціального добробуту та якості життя населення. У цьому сенсі авторами розроблено рекомендації, спрямовані на проєвропейські соціально-економічні трансформації в умовах повоєнного відновлення України.

Український інститут майбутнього [19] розглядає агропромисловий сектор, як один з головних драйверів національної економіки й зайнятості населення. Малі, середні й великі товаровиробники мають отримати відповідні стимули для повоєнного відновлення своєї діяльності й розвитку в умовах інтеграції до ЄС. Колективом запропоновано комплекс першочергових заходів — від розмінування і рекультивації сільськогосподарських угідь до завершення синхронізації (де)регуляторного аграрного середовища, створення системи сертифікації продукції гармонізованої зі стандартами ЄС.

Ульріх Кьостер [21] присвятив свою працю аналізу історії САП ЄС, причинам її виникнення, удосконаленню інструментарію регулювання ринку сільськогосподарської продукції, основним етапам реформування та впливу політики на поведінку товаровиробників і споживачів. Висвітлена ціна, яку сплачують зі спільного бюджету й бюджетів економік держав-членів об'єднання. Вчений дійшов висновку, що незважаючи на постійні трансформації САП під тиском СОТ, Уругвайського раунду торговельних перемовин та внутрішніх чинників, на ринку ЄС зберігається впливовість аграрного лобі й високий рівень протекціонізму щодо особливого режиму присутності на внутрішньому ринку своїх виробників із все більшим відхиленням від засад соціальної ринкової економіки. Хоча ситуація від започаткування САП змінилася докорінно, адже ЄС на той час був нетто-імпортером аграрної продукції і продовольства, а з кінця 1980-х — початку 1990 рр. став одним з світових лідерів виробників і нетто-експортером.

Розглянуті публікації є важливими для розуміння складності самого процесу поглиблення євроінтеграції в умовах повномасштабної війни росії проти України та потреби в значних інвестиціях на відновлення бізнесу й агросурсного потенціалу в цілому. Вітчизняні авто-

ри надають перевагу оптимістичним сценаріям відбудови аграрного сектору, припливу інвестицій та перспективам входження до європейських структур. Це виправдано і можна зрозуміти, адже за різними опитуваннями до 90% громадян України підтримають вступ до ЄС за 5—7 років. Разом з тим експертне середовище має обговорювати й ризики, викликані заявами керівниками різних рангів про стрибок України як "інтеграційного тигра" від асоційованого рівня до повноправного членства в ЄС. Політична риторика чиновників владних структур, які у своїй поведінці керуються переважно власними інтересами й амбіціями, може не співпадати з інтересами й потребами українських виробників, експортерів і суспільства.

Подібне вже було в новітній історії України, коли політичною доцільністю жертвувалися національні інтереси, а марнославство домінувало над економічним прагматизмом під час прийняття рішень про умови приєднання до СОТ (2008 р.) і запровадження ЗВТ з ЄС (2016 р.). В результаті поспішних рішень і поступок національна економіка, як вважають окремі науковці [9], сповзла із позицій індустріально-аграрної до аграрно-індустріальної з усіма системними наслідками сировинного донора інших країн. А це, у свою чергу, послабляє стресостійкість аграрного сектору до теперішніх загроз і майбутніх викликів. Тому не можна повністю ігнорувати думки аграріїв, науковців і експертів стосовно темпів євроінтеграційного поступу. Хоча при цьому наводяться різні аргументи: одні, посиляються на внутрішні інституційні проблеми України, а другі, на зміну балансу сил під час ухвалення рішень у ЄС, Раді Європи та Європарламенті в разі набуття членства п'ятою за чисельністю населення країною.

МЕТА СТАТТІ

Обґрунтувати нові можливості від поглиблення євроінтеграції і пов'язані з нею ризики щодо стресостійкості аграрного сектору України та опрацювати концептуальні напрями усунення перешкод на шляху зміцнення його спроможностей.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вибір методів дослідження зумовлено пошуком науково-практичного інструментарію вивчення стану стресостійкості аграрного сектору України в умовах численних загроз, пов'язаних з прискоренням євроінтеграційних процедур, неспровокованою агресією росії та втратою сільськогосподарських активів. Це

зокрема монографічний, емпіричний спостереження з використанням експертних оцінок, економіко-статистичний, нормативний і позитивний підходи до вивчення економічних явищ і процесів, відносні й абсолютні критерії ефективності тощо. Обробка й систематизація бази даних Держстату України і ФАО статистичними методами викликана потребою висвітлити динаміку взаємної торгівлі з ЄС, розглянути основні параметри аграрного сектору України та результативності використання земельних і трудових ресурсів порівняльно з країнами-членами ЄС, що останніми приєдналися до його ринку. Абстрактно-логічні методи дали змогу сформулювати проміжні й прикінцеві висновки, обґрунтувати новизну, визначити практичну значущість та окреслити перспективи подальших розвідок в руслі євроінтеграційної трансформації аграрного сектору.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Асиметричність торгівельних відносин Україна — ЄС. У 2015–2021 рр. обсяги торгівлі сільськогосподарською і продовольчою продукцією України з ЄС більш ніж подвоїлися і зросли з 5546 до 11928 млн дол. США, в тому числі експорт — в 1,9 рази, імпорт — в 2,5 рази. За цей період найбільший приріст показали: олія соняшникова нерафінована — 1857,3 млн дол. США проти 509,5 млн дол. США (3,6 рази), кукурудза — 1739,7 і 1243,8 (1,4 рази), насіння ріпаку — 973,7 і 452,2 (2,1 рази), соєві боби — 245,8 і 124,3 (майже 2 рази), соєва олія — 220,2 і 37,8 млн дол. США (5,8 рази) відповідно. Зменшилися продажі макухи соняшникової з 408,9 до 298,8 млн дол. США (в 1,4 рази) і пшениці з 286,6 до 126,3 млн дол. США (в 1,5 рази). Хоча ці товари все ще мають значну частку в експорті України до ЄС — 4,1 і 1,7% відповідно. В імпорті України з ЄС також спостерігався стрімкий ріст. Обсяги закупівлі готових харчових продуктів збільшилися з 137,5 до 309,3 млн дол. США (2,2 рази), сиру з цільного коров'ячого молока — 16,1 і 246,8 (15,3 рази), шоколадних виробів — 41,6 і 200,0 (4,8 рази), вина — 36,5 і 158,3 млн дол. США (4,4 рази), промислового тютюну та його замінників — 2,7 і 273,3 (101,1 раз), кормів для собак або котів із 48,3 до 170,5 (3,5 рази) відповідно [16, 24].

У рекордному за врожаєм зернових і олійних культур 2021 р., Україна експортувала в країни ЄС 27,7% агропродовольчої продукції до підсумку товарів згідно з 1-24 УКТЗЕД, що в обсягах від загального імпорту ЄС дорівнювало 1,43%. Імпорт Україною цієї продукції із

ЄС становив 48,6%, а в експорті ЄС — це всього 0,64% [24]. Отже, відбувся небезпечний перекіс товарообігу і пов'язаний з ним диспаритет ризиків щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи в цілому. У разі настання форс мажорних обставин регіонального чи глобального масштабів наша країна може опинитися сам на сам зі своїми проблемами. Як показало блокування морських портів росією у 2022 р., ризики виробників і трейдерів загострилися й через те, що вартість однієї т українського експорту (тоннажність) дорівнювала 413 дол. США, а імпорту з ЄС — 1840 або в 4,4 рази більше [16, 17, 24].

Тоннажність експорту України могла бути більшою у разі комплексного запобігання отриманню "сірим" трейдингом надприбутків на збитках товаровиробників і дефіциті воєнного бюджету. Мається на увазі: а) запровадження дієвого контролю за трансфертним ціноутворенням; б) ліквідація оборудок зі сплати ПДВ аграрними трейдерами; г) недопущення передумов для створення фіктивного податкового кредиту через сумнозвісні "скрутки"; д) унеможливлення різноманітних схем неповернення експортної виручки з відмиванням готівкових коштів тощо. Перелічені та інші оборудки "працюють" і в умовах "Зернового коридору" та інших ініціатив за підтримки західних партнерів. Саме через це, українська кукурудза, пшениця й інші сировинні товари продавалися (і продаються) за найнижчими цінами у світі. Крім вітчизняних виробників, падіння цін відчули також фермери Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії та інших країн-членів ЄС. Для стабілізації кон'юнктури на внутрішньому ринку вони подали запит до Ради міністрів сільського господарства ЄС з вимогою відновити мито на зернові культури з України, або виділити додаткові дотації для підтримання прибутковості.

За підсумками 2021 р., найбільшими експортерами товарів групи 1-24 УКТЗЕД з України стали Нідерланди (22,5%), Іспанія (15,7%), Польща (12,8% і Німеччина (10,5%). Тобто на чотири країни припадало 61,5% всіх закупівель ЄС. Щодо імпорту агропродовольчих товарів до України, то в цьому переліку втратила другу позицію лише Іспанія, а черговість зазнала змін — Польща (21,8%), Італія (15,0%), Німеччина (14,3%) і Нідерланди (8,6%). Сумарно вони поставили на наш ринок майже 59,7% продукції до загального підсумку ЄС [24].

Хоча експортний потенціал вітчизняного аграрного сектору значно більший, а обсяги імпорту, навпаки, можна зменшити, реалізував-

ши комплекс заходів, спрямованих на імпортозаміщення. Протягом останніх років Україна входить до топ-5 найбільших постачальників органічної продукції до ЄС. Зокрема у 2021 р. наша країна посіла 5-те місце серед 126 держав за обсягами експорту із часткою 6,6%. Всупереч повномасштабній війні, у 2022 р. експортовано до ЄС та Швейцарії 226 тис. т органічної продукції, що на 13% більше ніж торік [20].

Результати торгівлі України з ЄС товарами 1-24 УКТЗЕД досягнуті не завдяки, а всупереч умовам, передбачених Угодою про асоціацію. З позиції українських виробників та експортерів, ЗВТ насправді була далекою від вільної, а внутрішній ринок ЄС все ще зарегульований і надійно захищений від конкурентів з третіх країн. Для підтримання своїх виробників та стримування конкуренції на внутрішньому ринку, Єврокомісія застосовувала тарифні квоти до 36 груп агропродовольчих товарів з України (плюс 4 додаткові). Серед них кукурудза, пшениця, крупи, мед, масло, цукор, птиця, оброблені помідори, яблучний сік тощо. Наша країна використовувала всього 3 основні тарифні квоти (плюс 2 додаткові) на свинину, птицю та цукор. Як правило, тарифні квоти ЄС вичерпувалися українськими експортерами повністю в перші місяці кожного року, оскільки були розраховані за даними товарообігу 2008-2011 років. Проте основним бар'єром доступу до спільного ринку стали не тарифні квоти, а санітарні та фітосанітарні вимоги, неавтоматичне ліцензування та інші регуляторні заходи [1, с. 12—13].

Загалом, у 2015—2021 рр. частка експорту України агропродовольчими товарами до загального підсумку не зазнала суттєвих змін. В середньому на ЄС в експорті припадало 30,1% при коливанні в коридорі 5,3 в. п. або від 27,7% (2021 р.) до 33% (2019 р.). Стосовно імпорту, то середньорічний показник становив 27,8% із розмахом варіації 7,8 в. п., а саме — від 22,1% (2015 р.) до 29,9% (2020 р.), що свідчить про нестабільність поставок продукції в Україну [16].

Окремо слід виділити 2022 р., коли діяли "коридори солідарності", створені за участі всіх країн-членів ЄС, у тому числі для транзиту української продукції до морських портів. Згідно Регламенту Європейського парламенту та Ради ЄС № 2022/870 від 30 травня 2022 р. "Про тимчасову лібералізацію торгівлі між Україною та ЄС" було прийнято рішення з 4 червня 2022 р. на один рік скасувати імпорتنі мита, призупинити дію всіх квот на сільськогосподарську продукцію й застосування системи вхідних цін для фруктів і овочів. Це суттєво збільшило ек-

Таблиця 1. Структура товарообігу агропродовольством України з країнами ЄС і рештою світу за 2015—2021 років, відсотки

Назва товарів згідно з УКТЗЕД	Країни ЄС		Решта країн світу		Країни ЄС до решти країн світу, в. п.	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Усього	100	100	100	100	x	x
I. Живі тварини; продукти тваринного походження	4,9	17,8	5,9	17,6	-1,0	-0,2
II. Продукція рослинного походження	55,2	21,6	54,4	40,0	+0,8	-8,9
III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	24,4	2,7	24,3	7,5	+0,1	-2,3
IV. Готові харчові продукти	15,5	57,9	15,4	34,8	+0,1	+11,9

Джерела: розраховано авторами за даними статистичних збірників "Співробітництво між Україною та ЄС" [16] і "Сільське господарство України" [17].

спорт з України. Незважаючи на загальне зниження експортної виручки аграрним сектором на 16% порівняно з 2021 р., обсяги торгівлі з країнами ЄС зросли майже в 1,4 рази і досягли історичного максимуму на суму 16470 млн дол. США. Позитивне сальдо збільшилося в 2,5 рази і становило 9718 млн дол. США проти 3800 млн дол. США у 2021 році. Експорт зернових культур зріс майже в 10 разів (із 287 тис. т до 2,849 млн т), кукурудзи в 1,6 рази (із 7,3 до 12 млн т), насіння соняшнику в 72 рази (із 25 тис. т до 1,8 млн т) [13]. Завдяки сприятливому режиму торгівлі з

ЄС, "Зерновому коридору", "Зерновій ініціативі" та акції "Зерно з України" (Grain from Ukraine), наша держава в умовах війни утримала свої позиції серед п'ятірки лідерів агропродовольчого ринку і здійснила місію одного з гарантів глобальної продовольчої безпеки.

Для досягнення мети дослідження важливо дещо поглибити цей аспект аналізу, адже номенклатура товарів згідно з УКТЗЕД включає 24 коди, розбиті на 4 підгрупи. Порівняння структури торгівлі України з ЄС та рештою країн світу за вказаний період, показало суттєві відмінності щодо імпорту за двома групами товарів: "Продуктів рослинного походження — мінус 8,9 в. п. (переважно овочі, їстівні плоди та горіхи, продукти борошномельно-круп'яної промисловості, насіння і плоди олійних культур);

"Готові харчові продукти" — плюс 11,9 в. п. (майже за всіма товарами) (табл. 1).

З'ясувалося, що на географію українського експорту впливають не лише режими торгівлі, а також домінуюча модель аграрного бізнесу. (Довідково: станом на 2021 р. Україна уклала 18 угод про ЗВТ, які поширюються на майже 50 країн). Щодо вітчизняного імпорту, то він також похідний від бізнес-планів компаній, визначається потребами внутрішнього ринку, корелює з рівнем конкурентоспроможності харчової індустрії, залежить від пріоритетів державної (де)регуляційної політики, розмірів і умов підтримки національних компаній, діяльність яких спрямована на імпортозаміщення.

Як зазначалося раніше, застарілою рентно-сировинною проблемою аграрного сектору країни, яка надміру загострилася в умовах війни, залишається велика тоннажність експорту, що в кінцевому підсумку свідчить про нееквівалентність товарообміну між партнерами. Традиційно із сировинною продукцією Україна експортує робочі місця, додану вартість і наповнює бюджети європейських та інших країн-імпортерів. Серед імпортованих товарів Україною з ЄС значна частина продовольства виготовлена із української сировини. Частковою компенсацією втрат національної економіки від сировинного експорту є те, що на переробних підприємствах працюють трудові мігранти і біженці з України, які переказують гроші своїм родичам і таким

Таблиця 2. Основні показники аграрних секторів України та ЄС Польщі, 2020 рік

	Україна	ЄС	Польща	Україна, індекси до	
				ЄС	Польщі
Частка сільського, лісового та рибного господарства у валовій доданій вартості, %	10,8	1,65	2,5	6,54	4,32
Зайнятість у сільському, лісовому та рибному господарстві, %	17,1	4,35	9,5	3,93	1,8
Структура валової продукції сільського господарства:					
рослинництво	76,1	51,9	50,3	1,47	1,51
тваринництво	23,9	48,1	49,7	0,50	0,48
Валова додана вартість у розрахунку:					
на 1 га сільгоспугідь, дол. США	349	1540	1032	0,23	0,34
на одного зайнятого, тис. дол. США	5,2	29,1	11,62	0,18	0,45
Розораність, %:					
території	56,8	24,7	35,7	2,30	1,59
сільгоспугідь	79,7	60,2	75,5	1,32	1,05
Частка в експорті товарами групи УКТ ЗЕД 1-24 до всього експорту, %	44,7	10,2	13,1	4,38	3,41
Частка в імпорті товарами групи УКТ ЗЕД 1-24 до всього імпорту, %	10,2	9,5	8,8	1,07	1,16

Джерело: розраховано авторами за даними статистичних збірників "Сільське господарство України" [17], "Співробітництво між Україною та ЄС" [16], "Валова продукція сільського господарства" [18], базою даних Faostat [24].

чином підтримують платіжний баланс країни та сприяють стабілізації курсу гривні щодо світових валют. (Довідково: у 2021 р. трудові мігранти переказали рекордну суму — 15 млрд дол. США або на 3 млрд більше, ніж у 2020-му). Кричуща соціальна несправедливість полягає в тому, що від експлуатації сировинної моделі аграрного сектору вигоду отримують окремі сім'ї, а розраховується за "бізнес на бідності" весь народ України.

Відмінність основних параметрів аграрних секторів України та ЄС. Системні ризики щодо стресостійкості аграрного сектору у підготовчий період до вступу в ЄС пов'язані з його вагомістю для макроекономічної стабільності країни, порівняно з інтеграційним об'єднанням (табл. 2). За підсумками 2020 р., частка сільсько-го, лісового і рибного господарства у валовій доданій вартості (ВДВ) становила 10,8%, що в 6,5 рази більше ніж в ЄС, а зайнятість у цих галузях майже вчетверо вища — 17,1% проти 4,35%. Водночас результативність аграрного бізнесу за ВДВ у розрахунку на 1 га сільгоспугідь дорівнювала 349 дол. США проти 1540 у ЄС і 1032 дол. США в Польщі, і менше на одного зайнятого в 5,6 і 2,3 рази відповідно.

Низька результативність використання людських, земельних і економічних ресурсів частково пов'язана із структурними перекосами національного сільського господарства. Вартісне співвідношення рослинництва і тваринництва становило 76,1 до 23,9%, в той час як в ЄС 52/48% і Польщі — майже 50/50%. Загострює екологічну кризу надмірна розораність території держави та сільськогосподарських угідь, яка вже перетнула критичну межу і досягла 56,8 і 79,7% проти 24,7 і 60,2% в ЄС відповідно. Аграрний сектор має велику частку в експорті товарних груп 1-24 УКТЗЕД до загального підсумку в економіці, яка становила 44,7% або в 4,4 рази більше ніж в ЄС і в 3,4 рази порівняно з Польщею.

Звідси випливає, що за всіма наведеними показниками, аграрний сектор України, з одного боку, є надміру ресурсовитратним і не ефективним із руйнівними внутрішньогалузевими дисбалансами та домінуючою сировинною структурою експорту, а з другого боку, від нього залежить стабільність макроекономічних параметрів країни. Архаїчність сільського господарства влаштовує традиційних торговельних партнерів у країнах-членах ЄС, але не відповідає нашим національним інтересам, порушує принцип раціонального поділу праці й еквівалентність відносин щодо створення доданої вартості. Збереження статус-кво аграрного

сектору у підготовчий період до членства в ЄС і закріплення його в підсумковій угоді, остаточно зруйнує харкову промисловість, послабить стресостійкість продовольчої системи і перетворить нашу державу на імпорту залежну від інших країн. Непродумані рішення стануть додатковим бар'єром на шляху збалансованого сільського розвитку, не сприятимуть нарощуванню фінансової спроможності органів місцевого самоврядування, погіршать соціально-економічний стан сільських домогосподарств та позначаться на добробуті населення країни в цілому.

Про історично сформовані стереотипи й подальші перспективи України винятково "як житниці Європи і світу" в контексті поглиблення євроінтеграції, відверто говорить Альфонс Бальманн — директор та керівник проектів розвитку підприємств і структур в аграрній галузі Інституту аграрного розвитку імені Лейбниці. На його думку, Україна важливий виробник зернових, олійних і білкових культур. Це й надалі дасть змогу українцям успішно вести бізнес з підприємцями країн ЄС і, зокрема, Німеччини. Оскільки практично необмеженою є потреба в кормах для відгодівлі свиней і птиці [14].

Звичайно експерту можна заперечити, адже теоретично європейський ринок відкритий для кінцевих харчових продуктів походженням з України і це підтверджується експортерами птиці та інших товарів. Це можливо й щодо рослинництва, але за умови виконання всім відомих домашніх завдань і отримання перепустки у вищу лігу аграрного бізнесу. Тоді прийдуть інвестиції у переробку аграрної сировини, будуть приведені у відповідність до вимог споживачів якості і безпечності продовольства. Повчальним на цьому шляху може бути досвід країн, що останніми приєдналися до ЄС.

Адаптація країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку агропродовольчої продукції ЄС

За чверть століття усі постсоціалістичні країни, що приєдналися до ЄС, постійно нарощували виробництво сільськогосподарської продукції у вартісному вимірі. При цьому темпи приросту були неоднаковими. Якщо в середньому по ЄС цей показник був на рівні 132,2%, то нижче цього значення мали три країни: Словаччина (106,4%), Словенія (105,8%) і Чехія (118,1%). Відповідно ці ж країни зменшили свою частку по відношенню до загальних обсягів виробництва в ЄС (рис. 1). Решта країн має строкату, але позитивну динаміку. Одноосібним лідером була Польща, яка за 1995—2020 рр. на-

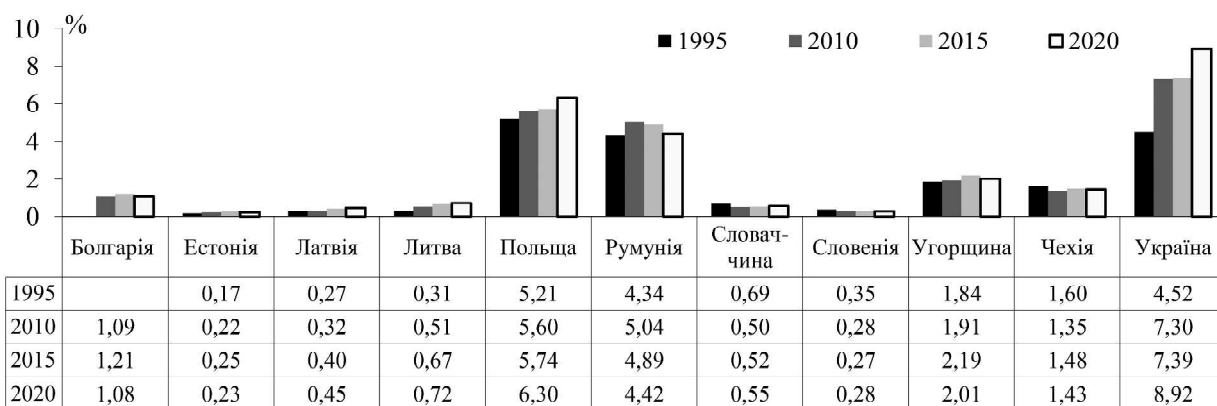

Рис. 1. Відношення частки обсягів виробництва сільськогосподарської продукції країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

ростила свою частку з 5,21 до 6,3%. Це майже стільки ж як всі країни разом узяті, але без Румунії, яка займає другу позицію з показником 4,42%, скоротивши його на 1,2 в. п. проти 2010 року.

Україна в 1995 р. виробила сільськогосподарської продукції на суму 11608 млн дол. США, це сумарно стільки ж як Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Словаччина, Словенія і Угорщина, а в 2020 р. перевершила показник цих країн в 1,7 рази. За вказаний період, частка України у виробництві ЄС зросла вдвічі — з 4,52% до 8,92%. Прикметно, що в 1995 р. Польща за цим показником випереджала Україну на суму 1773 млн дол. США, але починаючи з 2010 р. темпи приросту вітчизняного аграрного сектору стали вищими і в 2020 р. виробництво зросло в 1,4 рази — до 30302 млн дол. США проти 21406 млн дол. США [24].

За обсягами торгівлі агропродовольством в період 1995—2020 рр. найбільших результатів

досягли Латвія (ріст 33,2 рази), Румунія (15,8) і Литва (12,3 рази). Очевидно, що феномен цих країн пояснюється реалізацією нішевих культур, іншими чинниками та низькою базою порівняння. Наприклад, Латвія збільшила обсяги торгівлі з 103 (1995 р.) до 3417 млн дол. США. Відносно цього показника до ЄС в цілому, то Польща випередила всі країни, наростивши його більш ніж у 5 разів (із 1,24 до 6,38%). Румунія також збільшила обсяги зовнішньої торгівлі майже в 5,3 рази, але частка країни становить всього 1,43% або в 4,5 рази менше порівняно з Польщею (рис. 2).

Україна в 1995 р. за обсягами товарообігу посідала друге місце після Угорщини із сумою 2840 млн дол. США, що більше від Польщі на 23%. Але на кінець періоду (2020 р.) ситуація змінилася на користь Польщі, яка лідирувала з сумою 35507 млн дол. США. Україна зберегла другу сходинку у цьому рейтингу з показником 22 млрд дол. США з відставанням від Польщі

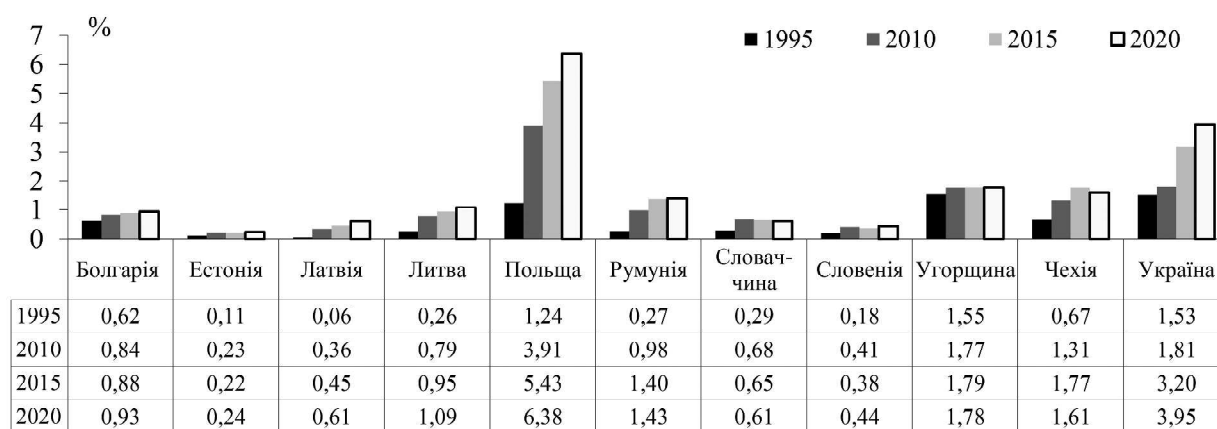

Рис. 2. Відношення частки товарообігу агропродовольчої продукції країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

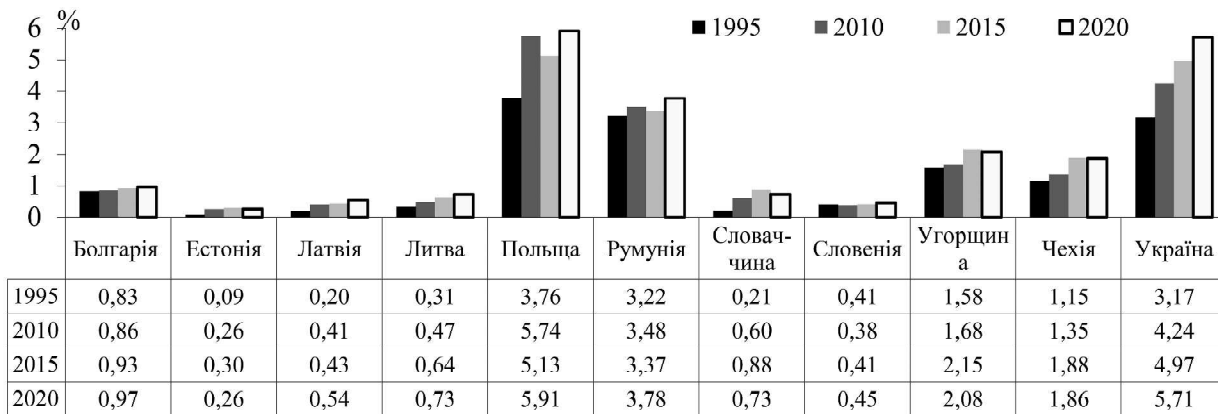

Рис. 3. Відношення частки виробництва валової доданої вартості сільського, лісового господарства та рибальства країнами Центральної і Східної Європи та України до ЄС, %

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

на 61,3%. Проте у 2021 р. цей розрив скоротився до 52,8% або на 8,5 в. п. (Польща — 40,5; Україна — 26,5 млн дол. США). Обсяги експортно-імпортних операцій України залишалися значними й дорівнювали показникам Болгарії, Естонії, Литви, Словаччина і Словенії разом узятими [24].

Одним з критеріїв ефективності використання ресурсів у сільському, лісовому та рибному господарстві є ВДВ. Серед усіх країн Центральної і Східної Європи та Балтії, як у передвступний період, так і після приєдналися до Союзу, також спостерігався стійкий висхідний вектор цього показника. Серед країн-лідерів за темпами приросту були Словаччина (4,09 рази), Естонія (3,59), Литва (3,19) і Латвія (2,77 рази). Замикають рейтинг Болгарія і Румунія з показником 1,4 рази та Словенія — 1,32 рази [24].

Позиціонування перелічених країн за відношенням ВДВ зазначених галузей до всього ЄС має подібну ситуацію і щодо Польщі (5,91%), за нею розмістилися Румунія (3,78%) та Угорщина (2,08%). Україна наблизилася до Польщі з показником 5,71%, при цьому індекс приросту нашої країни за весь період навіть вищий — 1,8 проти 1,57 (рис. 3).

Виробництво ВДВ аграрного сектору в розрахунку на 1 га сільгоспугідь, порівняно із середнім значенням в ЄС, демонструвало незначні, але позитивні зрушення. Проте дев'ять країн (за винятком Словенії, де цей показник перевищує ЄС більш ніж на 20% — 1863 і 1540 дол. США відповідно), не досягли цього критерію (рис. 4). Лише у 2020 р. перейшли 50%-ий єврорубіж чотири країни: Чехія (86,6%), Угорщина (69,7%), Польща (67%) і Словаччина (63,8%). Важливо, що розмах варіації, як різниця між крайніми значеннями цього показника, за

1995—2020 роки, скоротився більш ніж удвічі — із 8,6 разів (Словенія — 141,1% і Словаччина — 16,3%) до 3,8 разів (Словенія — 121,1% і Болгарія — 31,5%). Отже, завдяки інструментам САП відбувся ефект поступового зменшення розриву в розвитку аграрних секторів країн-членів ЄС за вказаним критерієм. Україна хоча і мала висхідний тренд щодо ЄС — із 14,1% до 22,7%, проте лишилася абсолютним аутсайдером, оскільки мала найнижчий рівень ВДВ в розрахунку на 1 га сільгоспугідь серед усіх країн Центральної і Східної Європи та Балтії із сумою 349 дол. США, відстаючи від Болгарії, яка замикає рейтинг, на 39%. Тобто для нашої країни це був період "росту без розвитку".

Аналіз динаміки ВДВ аграрного сектору в розрахунку на 1 зайнятого (рис. 5), показав аналогічний процес. За підсумками 2020 р. лише Естонія і Чехія досягли вищого значення порівняно з ЄС, а саме — 34,3 і 34,1 тис. дол. США відповідно. За ними посіли місця Словенія (28,7), Словаччина (28,2) і Угорщина (24,6 тис. дол. США). Польща перемістилася на другу сходинку знизу цього переліку із сумою 8,9 тис. дол. США. Розмах індикатора продуктивності праці за 1995—2020 роки серед країни також скоротився, але не так суттєво, як попередній: із 7,13 до 6,2 разів.

Маємо зазначити, що ВДВ аграрного сектору у розрахунку на 1 зайнятого — це ключовий соціально-економічний маркер, який свідчить про зменшення рівня галузевої зайнятості в цих країнах у 2020 р. порівняно з 1995 р., адже продуктивність праці в рази випереджала ВДВ в дол. США — від 2,4 разів у Чехії до 4,3 разів у Литві. Навіть з поправкою на ціновий та інші чинники, країни-члени ЄС підвищують продуктивність праці, переважно шляхом

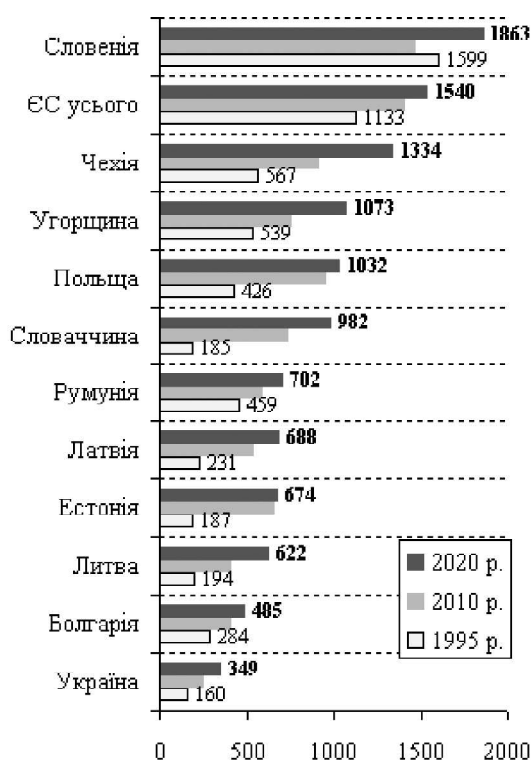

Рис. 4. Рейтинг за виробництвом валової доданої вартості аграрного сектору країн-членів ЄС у розрахунку на 1 га сільгоспугідь, дол. США

Джерело: розраховано авторами за даними Faostat [24].

скорочення робочих місць, замінюючи їх сучаснішою технікою й технологіями.

Україна за чверть століття демонструвала кволу динаміку продуктивності праці, підвищивши її з 1,3 до 5,2 тис. дол. США. Це найнижчий показник серед усіх країн, що нами досліджуються, і всього 17,9% до середнього показника в ЄС, який становить 29,1 тис. дол. США. Суттєвий вплив на цей показник мають особливості методики державної статистики, яка відносить до зайнятих в сільському господарстві самозайняте сільське населення працездатного віку в особистих селянських господарствах. Через це зайнятість у галузі до підсумку в економіці країни становила 17,1% проти 4,35% в ЄС і 9,6% в Польщі (див. табл. 2). Очевидно, що під час інституалізації неформальної зайнятості в сільській місцевості згідно з європейським законодавством, це буде важливою соціально значущою темою під час перемовин з ЄС. Їх результати визначатимуть подальший розвиток мікро і малих форм агробізнесу і сільський розвиток загалом.

Основні напрями адаптації аграрного сектору України до внутрішнього ринку та САП ЄС

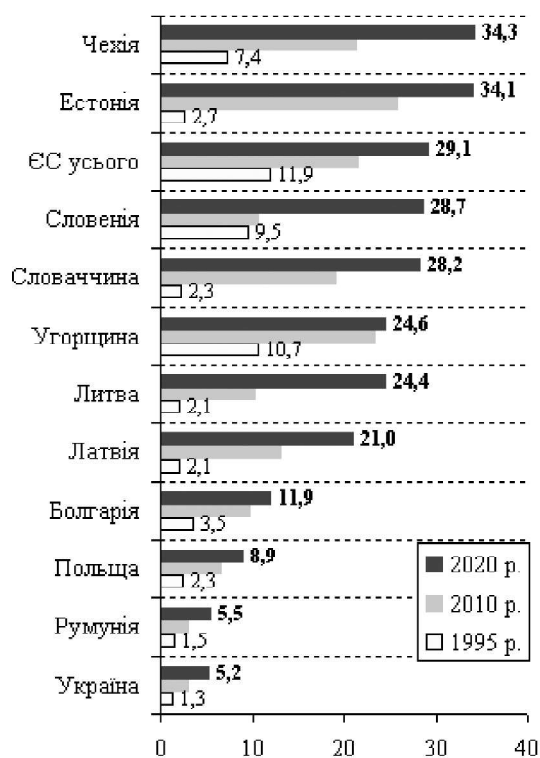

Рис. 5. Рейтинг за виробництвом валової доданої вартості аграрного сектору країн-членів ЄС у розрахунку на 1 зайнятого, тис. дол. США

Враховуючи асиметрію товарообігу сільськогосподарською продукцією і продовольством з ЄС, Україна у форс мажорних обставинах може стикатися з комплексом проблем, подібних до пандемії Covid-19. Це був серйозний тест на стресостійкість агропродовольчої системи на різних рівнях управління. Єврокомісія при загрозі економічним, продовольчим, соціальним та іншим безпековим інтересам ЄС дотримується регуляторних практик "відкритої стратегічної автономії", коли рух капіталів, товарів, послуг і робочої сили може призупинити в односторонньому порядку. Метою САП (ст. 33) Договору про заснування Європейського економічного співтовариства визначено: "підвищення продуктивності сільського господарства через сприяння технічному прогресові, забезпечення раціонального розвитку сільськогосподарського виробництва та оптимальне використання виробничих чинників, зокрема робочої сили" [5]. Звідси логічним є протекціонізм САП як і те, що за даними Євростату, у 2021 р. на внутрішній ринок агропродовольства припадало 70,1% товарообігу між 27 країнами-членами ЄС.

Стратегічним дороговказом для аграрної політики України має стати Регламент (ЄС)

2021/2115 Європейського парламенту та Ради від 2 грудня 2021 р. на 2023—2027 рр., який містить 160 статей, IX розділів і XVI додатків [22]. Ним встановлено правила щодо підтримки планів, які розробляються державами-членами в рамках САП, і фінансуватимуться Європейським сільськогосподарським гарантійним фондом (EAGF) та Європейським сільськогосподарським фондом розвитку сільських районів (EAFRD). Завдяки механізму співфінансування загальний бюджет для розвитку фермерів і сільських громад на 5 років становитиме 307 млрд євро. Зокрема документ передбачає реалізацію такого Порядку денного сталого розвитку до 2030 р.:

а) сприяти розумному, конкурентоспроможному, стійкому та диверсифікованому сільськогосподарському сектору, що забезпечує довгострокову продовольчу безпеку;

б) підтримувати та зміцнювати захист навколишнього середовища, включаючи біорізноманіття, і кліматичні дії, а також сприяти досягненню екологічних і кліматичних цілей Союзу, включаючи його зобов'язання за Паризькою угодою;

в) зміцнювати соціально-економічну структуру сільської місцевості.

Значний вплив на умови адаптації учасників аграрного ринку до нової реальності матимуть підсумки саміту Україна — ЄС, який відбувся 3 лютого 2023 р. в Києві. Серед іншого, прийняті рішення: а) про початок переговорів щодо вступу у поточному році; б) про оновлення Плану пріоритетних дій з питань посилення імплементації ЗВТ на 2023-2024 роки, який стане дорожньою картою подальших кроків спрощеного доступу України до внутрішнього ринку; в) про розгляд ЄС запиту України на продовження ще на один рік особливого режиму торгівлі для українських товарів, що експортуються до ЄС, тобто після червня 2023 року. Також Кабінетом міністрів укладено угоду з Єврокомісією про участь у програмі "Єдиний ринок" строком на 7 років із бюджетом 4,2 млрд євро для сприяння розвитку бізнесу, окремих секторів та їхньої конкурентоспроможності [4].

Перехідний період до набуття Україною повноправного членства в ЄС має враховувати основні вимоги САП для посилення конкурентних і порівняльних переваг вітчизняних товаровиробників, сприяти перетворенню ризиків щодо стресостійкості аграрного сектору у сильні сторони, подолавши стереотип сировинного донора західних партнерів. Конкретні заходи мають сприяти налагодженню еквівалентного поділу праці між країнами, скоротити

логістичні маршрути і подовжити ланцюжки створення доданої вартості, сприяти збалансованому сільському розвитку та досягненню європейських стандартів рівня і якості життя та гідної праці українських селян.

Ще натурфілософи розуміли фундаментальну роль поділу праці в економіці. Спрощено описати цей феномен сучасними термінами можна так: чим глибший її рівень, тим більше створюється робочих місць і доданої вартості, тим багатша країна. В умовах глобалізації мультиплікаційний зв'язок масштабується завдяки кооперації, доступу до ресурсів та ринків збуту агропродовольчих товарів. Отже, ключовими напрямками внутрішньої дорожньої карти передвступного періоду до членства в ЄС і зміцнення стресостійкості аграрного сектору України мають стати:

а) деагрохолдингізація сільського господарства;

б) демонополізація ринкової інфраструктури та агротрейдингу;

в) детінізація аграрного бізнесу;

г) деофширізація товарно-фінансових потоків;

д) перенесення на 5 років після скасування воєнного стану купівлі/продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення для юридичних осіб;

е) заохочення інвесторів у технічне переоснащення харчової індустрії та глибоку переробку аграрної сировини;

є) активізація роботи дорадчих служб для сприяння адаптації малих і середніх підприємств до європейських правил технічного регулювання, санітарних та фітосанітарних вимог і консультацій щодо програм підтримки САП ЄС;

ж) примноження діяльності, спрямованої на розвиток виробництва й експорт нішевих і органічних продуктів та продуктів із захищеним географічним зазначенням;

з) встановлення нульової ставки ПДВ на експорт сировинних товарів частка експорту у виробництві яких перевищує 60% і основна маса прибутку отримується завдяки його відшкодуванню, а імпорту продовольства з достатнім рівнем самозабезпечення потреб внутрішнього ринку оподатковувати за підвищеною ставкою ПДВ.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК

Рентно-сировинна модель аграрного бізнесу в Україні повністю вичерпала себе, оскільки має ознаки "росту без розвитку",

що прямо чи опосередковано призвела до злиднів сільські домогосподарства, спричинила сімейне безробіття й масову трудову еміграцію молоді, прискорила вимирання сіл, послужила тригером інших процесів за-непаду сільського розвитку й економіки загалом. Суб'єкти господарювання за сприяння держави мають перейти від первинного сектору до вторинного, розвиваючи харчову індустрію на сучасних технологіях. Статус кандидата в члени ЄС надає Україні історичний шанс для залучення інвестицій на повоєнну реконструкцію сільського господарства, розвиток переробної промисловості та зближення (де)регуляційних практик в аграрній сфері. Водночас проєвропейські секторальні трансформації збільшують ризики щодо стресостійкості аграрного сектору і продовольчої системи, викликані неготовністю малих і середніх форм підприємництва до радикальних змін, особливо при задіянні механізму прискореного набуття членства в Союзі.

Адаптація аграрних секторів країн Центральної і Східної Європи та Балтії до ринку ЄС з використанням інструментів САП, забезпечили реалізацію їхнього природно-ресурсного потенціалу та можливостей для розвитку. Проте за 2015-2020 рр., порівняно з попередніми періодами у складі ЄС, темпи приросту основних показників знизилися, а виробництва сільськогосподарської продукції навіть зменшилися. Рівень ВДВ у розрахунку на 1 га сільгоспугідь та на одного зайнятого майже у всіх країнах нижчий ніж в середньому по ЄС, хоча й відбувається поступове скорочення розриву галузевих показників національних систем. Найбільші аграрні економіки Польщі і Румунії також демонстрували висхідне сходження (крім віддачі угідь і продуктивності праці). Сумарна частка цих країн у виробництві продукції, ВДВ і обсягу зовнішньої торгівлі в ЄС перевищує решту вісім країн на 4,0; 3,57 і 0,5 в. п. відповідно.

Кожна країна-член ЄС має свою історію успіху, поразок й розчарувань, яку навряд чи можливо повторити Україні з огляду на масштаби руйнувань, завданих росією, і першочерговість повоєнної реконструкції галузі, різний агресоресурсний потенціал, реформи САП, проведені за останні два десятиліття тощо. Критичної ваги у підготовчий період нашої країни до повноправного членства в ЄС набуває комплекс заходів, спрямованих на втілення неодноразово відкладених структурних реформ з метою збільшення запасу внутрішньої стресостійкості

аграрного сектору. У цьому контексті, не слід нехтувати наслідками від можливого застосування ЄС концепту "відкритої стратегічної автономії" щодо третіх країн при появі "Чорних лебедів". Навіть у нормальних умовах обсяги товарообігу аграрною продукцією між країнами-членами об'єднання становлять майже дві третини від потреб внутрішнього ринку. Тож українські компанії мають бути готовими до активного протекціонізму Єврокомісії фермерам "країн-старожилів". Для нарощування своєї частки в експорті продовольства, а не лише аграрної сировини, бажано поглиблювати диверсифікацію виробництва якісних харчів, активно завойовуючи ринки на інших континентах.

Перспективним напрямом подальших розвідок може бути розроблення організаційно-економічного механізму подолання перешкод на шляху інституційних трансформацій України від сировинного донора країн-членів ЄС до нетто-експортера продовольчих товарів кінцевому споживачеві.

Література:

1. Аналіз торгівлі товарами між Україною та ЄС в рамках ПВЗВТ: поточний стан та перспективи для лібералізації. Центр аналізу міжнародної торгівлі Trade+ при Київській школі економіки / Світлана Таран та ін. Київ: 2022. 91 с.
2. Бурлай Т. В., Костриця В. І., Близнюк В. В., Левін Р. Я. Новітня політика соціальної якості ЄС: корисний досвід для повоєнного відновлення України. Економічна теорія. 2022. № 3. С. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>.
3. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України". — Електрон. дані. Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcsja-povojennoj-economiky.pdf> (дата звернення 15.01.2023).
4. Від звільнення Криму до шляху в ЄС. Пояснюємо суть рішення саміту Україна — ЄС. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/02/3/7155480/> (дата звернення 03.02.2023).
5. Договір про заснування Європейської Спільноти URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017?find=1&text=%D1 (дата звернення 15.01.2023).
6. Євросоюзу варто підтримувати Україну, але не обіцяти їй неможливого — Bloomberg. URL: <https://news.liga.net/ua/politics/news> (дата звернення 25.07. 2022).

7. Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом. 2015—2020 років URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 02.01.2023).

8. Любов Акуленко, Сніжана Дяченко. Як Україні швидше вступити до ЄС: кілька речей, про які потрібно знати. Дзеркало тижня. 14 лютого 2023 р. URL: <https://zn.ua.ukr> (дата звернення 15.02.2023).

9. Могильний О.М., Козак М.І. Сировинна орієнтація аграрного сектору та її соціально-економічні наслідки для України. Економіка АПК. 2021. № 3. С. 19—32.

10. Напрями Угоди про асоціацію — прогрес виконання. URL: <https://pulse.kmu.gov.ua> (дата звернення 16.01.2023).

11. Наше стратегічне завдання — відповідати критеріям вступу до ЄС до кінця 2024 року, Денис Шмигаль. URL: <https://sensor.net/ua/news/3390403> (дата звернення 30.12.2022).

12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України "Про запровадження національної системи стійкості". Указ Президента України від 20.08.2021. № 479. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479-2021#Text> (дата звернення 20.01.2023).

13. Показники зовнішньої торгівлі України. Держмитслужба України. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення 10.02.2023).

14. Писанська Н. Потенціал аграрного сектору України величезний і далеко не вичерпаний. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26831986.html> (дата звернення 02.02.2023).

15. Рмхані Балаж. Економічний суверенітет повоєнної України: ані кроку назад? Дзеркало тижня. 25 липня 2022 р. URL: <https://zn.ua/ukr/articles> (дата звернення 27.07.2022).

16. Статистичний збірник "Співробітництво між Україною та ЄС". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

17. Статистичний збірник "Сільське господарство України". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

18. Статистичний збірник "Валова продукція сільського господарства". URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/tsztt/tsztt_u/arh_tsztt2021_u.html (дата звернення 17.02.2023).

19. Український інститут майбутнього. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: <https://uifuture.org/publications> (дата звернення 15.01.23).

20. Україна входить до п'ятірки лідерів-експортерів органічної продукції до ЄС, Тарас Висоцький. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news> (дата звернення 09.01.2023).

21. Ульріх Кьостер. Основи аналізу аграрного ринку / Наук. ред. пер. О. Нів'євський. Київ. Вид-во АДЕФ-Україна, 2012. 486 с.

22. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj> (дата звернення 09.02.2023).

23. Features of Agrarian Sector Deregulation in the Context of Martial Law: Shocks in Food Security. Mohylnyi O., Patyka N., Kucher A., Krupin V., Siedlecka A., Wysokinski M. Sustainability, Special Issue Economics Perspectives on Sustainable Food Security. 2022. Vol. 14(20). 12979. URL: https://www.mdpi.com/journal/sustainability/special_issues/Sustainable_Food_Security (дата звернення 02.02.2023).

24. Faostat. URL: https://www.fao.org/faostat/en/#datahttps://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/09/sg_21_pdf.zip (дата звернення 17.02.2023).

References:

1. Taran, S., Shepotylo, O., Iavorskyi, P. and Bondarenko, Ye. (2022), "EU-Ukraine Trade in commodities under the DCFTA: current state and potential for liberalization", available at: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2022/05/DCFTA-Commodities-2022-16-05.pdf> (Accessed 15 January 2023).

2. Burlai, T., Kostytsya, V., Blyzniuk, V. and Levin R. (2022), "The EU's newest social quality policy: a useful experience for Ukraine's post-war reconstruction", Economic Theory, vol. 3, pp. 89—119. <https://doi.org/10.15407/etet2022.03.089>

3. Heiets, V.M. (2022), "Restoration and reconstruction of the post-war economy of Ukraine: scientific report", available at: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoj-economiky.pdf> (Accessed 15 January 2023).

4. European Pravda (2023), "From the liberation of Crimea to the path to the EU. We explain the essence of the decision of the Ukraine-EU summit", available at: <https://www.euro-integration.com.ua/articles/2023/02/3/7155480/> (Accessed 3 February 2023).

5. EUR-Lex (2016) "Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union", available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12016ME%2FTXT> (Accessed 15 January 2023).

6. Liga.net (2022), "Europe needs to support Ukraine's future, not promise the impossible — Bloomberg", available at: <https://news.liga.net/ua/politics/news/evrosoyuzu-stoit-podderjivat-ukrainu-no-ne-obeschat-ey-nevozmojnogo-bloomberg> (Accessed 25 July 2023).
7. Government Portal (2021), "Report on Implementation of the Association Agreement Between Ukraine and the European Union 2015—2020", available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/zviti-pro-vikonannya/aa-implementation-report-2015-2020-eng-final.pdf> (Accessed 2 January 2023).
8. Akulenko, L. and Diachenko, S., (2023) "How to get Ukraine into the EU faster: a few things you need to know", ZN.UA, 14 February, available at: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/jak-ukrajini-shvidshe-vstupiti-do-jes-kilka-rechej-pro-jaki-potribno-znati.html> (Accessed 15 February 2023).
9. Mohylnyi, O.M. and Kozak, M.I. (2021). "Raw material orientation of the agricultural sector and its socio-economic consequences for Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 19—32. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202103019>
10. European integration portal (2023), "Directions of the Association Agreement — progress of implementation", available at: <https://pulse.kmu.gov.ua/> (Accessed 16 January 2023).
11. Censor.NET (2022), "Our strategic task is to meet criteria for joining EU by end of 2024, Shmyhal", available at: https://censor.net/en/news/3390403/our_strategic_task_is_to_meet_criteria_for_joining_eu_by_end_of_2024_shmyhal (Accessed 30 December 2022).
12. President of Ukraine (2021), Decree "On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated August 20, 2021 "On the introduction of the national stability system", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/479/2021#Text> (Accessed 20 January 2023).
13. State Customs Service of Ukraine (2023), "BI — Foreign Trade Indicators of Ukraine", available at: <https://bi.customs.gov.ua/en/trade/> (Accessed 10 February 2023).
14. Pysanska, N., (2015), "The potential of Ukraine's agricultural sector is huge and far from exhausted", available at: <https://www.radio-svoboda.org/a/26831986.html> (Accessed 2 February 2023).
15. Romkhani, B. and Diachenko, S., (2022) "Economic sovereignty of post-war Ukraine: not a step back?", ZN.UA, 25 July, available at: <https://zn.ua/ukr/macrolevel/ekonomichnij-suverenitet-povojennoji-ukrajini-ani-kroku-nazad.html> (Accessed 27 July 2022).
16. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Statistical Publication "Cooperation between Ukraine and EU countries"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/10/Arch_ES_zb.htm (Accessed 17 February 2023).
17. State Statistics Service of Ukraine (2021), "Statistical Publication "Agriculture of Ukraine"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm (Accessed 17 February 2023).
18. State Statistics Service of Ukraine (2012), "Statistical Publication "Gross agricultural products of Ukraine"", available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2012/06_2012/zv_vp_1990_2010.zip (Accessed 17 February 2023).
19. Ukrainian Institute for the Future (2022), "Ukraine 2022. How not to lose your chance to become a strong state", available at: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (Accessed 15 January 2023).
20. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2022), "Ukraine is among the TOP 5 exporters of organic products to the EU, — Taras Vysotskyi", available at: <https://minagro.gov.ua/en/news/ukraine-among-top-5-exporters-organic-products-eu-taras-vysotskyi> (Accessed 9 January 2023).
21. Koster, U. (2012). *Osnovy analizu ahrarnoho rynku [Bases of the agrarian market analysis]*, ADEF, Kyiv, Ukraine.
22. EUR-Lex (2021), "Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Regulations (EU) No 1305/2013 and (EU) No 1307/2013", available at: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/2115/oj> (Accessed 9 February 2023).
23. Mohylnyi, O., Patyka, N., Kucher, A., Krupin, V., Siedlecka, A. and Wysokinski, M. (2022), "Features of Agrarian Sector Deregulation in the Context of Martial Law: Shocks in Food Security", *Sustainability*, Volume 14, Issue 20, 12979. <https://doi.org/10.3390/su142012979>
24. FAOSTAT (2023), available at: <https://www.fao.org/faostat/en/#home> (Accessed 17 February 2023).

Стаття надійшла до редакції 07.03.2023 р.

УДК 332.2.:332.3

А. М. Третяк,

д. е. н., професор, член-кореспондент НААН України, професор кафедри геодезії та землеустрою, Білоцерківський національний аграрний університет,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1154-4797>

В. М. Третяк,

д. е. н., професор, професор кафедри геодезії та землеустрою, Сумський національний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6779-1941>

Л. А. Гунько,

к. е. н., доцент, Національний університет біоресурсів і природокористування України,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9454-744X>

Н. А. Третяк,

к. е. н., старший дослідник, старший науковий співробітник відділу проблем економіки земельних і лісових ресурсів, Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7602-8606>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.25

ЗЕМЛЯ, ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА, ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ, ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ, ПРИРОДНІ ОБ'ЄКТИ: ПОНЯТІЙНИЙ БАЗИС ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ

A. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Researcher, Bila Tserkva National Agrarian University

V. Tretiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Sumy National Agrarian University

L. Hunko,

PhD in Economics, Associate Professor, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

N. Tretiak,

PhD in Economics, Senior Researcher, Public Institution "Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of the National Academy of Sciences of Ukraine"

LAND, LAND PLOT, LAND RESOURCES, LAND USE, NATURAL OBJECTS: CONCEPTUAL BASIS AND FUNCTIONAL MEANING

Стаття присвячена дослідженню понятійного базису "земля", "земельні ресурси", "земельна ділянка", "землекористування", "природний об'єкт" в Україні, як інструменту ефективного реалізації управлінських рішень щодо основного національного багатства України. В процесі чого, авторами обґрунтовано термін "земля", поняття якого включає, не тільки буквальне розуміння "земля під нашими ногами", а і як ресурс, що виснажується, що складається з ґрунту, води, мінералів, рослин і тварин, а також як невід'ємна частина нашої системи життєзабезпечення та ключовий елемент наших суспільних і економічних структур. Виходячи із функцій землі в суспільстві, то її необхідно розглядати не тільки як земельно-територіальний ресурс і товар у ринковій економіці, але і як носій функції безпеки життєдіяльності людини, духовного і соціокультурного простору. Крім того, висвітлено, що терміни "земля", "землі" набувають кількісних та якісних характеристик у прив'язці до просторово-територіальних ознак, зокрема це стосується класифікації земель за їх категоріями, типами (підтипами) землекористування, характеристики земельних угідь, меліорованості. Встановлено, що в еколого-економічних відносинах держави та громадян і юридичних осіб

слід застосовувати терміни "земля" та "земельні ресурси", а в цивільних та економічних відносинах громадян і юридичних осіб — "земельна ділянка" або "землекористування", як сукупність земельних ділянок. Щодо "природних об'єктів", то встановлено, що в силу своїх функцій та ролі в житті суспільства, природних якостей та властивостей є особливими об'єктами економічного обігу та правових відносин. Оскільки, виходячи із конституційних положень природні об'єкти становлять особливу соціальну цінність для держави, тому їх обіг пов'язаний і визначений цілями збереження сприятливого для здоров'я людини та розвитку суспільства якості навколишнього природного середовища, забезпечення справедливого доступу до природних ресурсів.

It is justified that the concept of "land" invests, not only the literal understanding of "the land under our feet" and as a depleting resource consisting of soil, water, minerals, plants and animals, but also as an integral part of our life support system and a key element of our social and economic structures. Also, "land" must be considered in the context of its benefits, which go beyond simple economic or financial benefits associated with agriculture, forestry or mining. Lands are universally valued for their inherent and incredible significance in terms of religion, spirituality, aesthetics, and recreational opportunities. Accordingly, based on the functions of land in society as, in fact, a spatial operating basis and an integral natural resource — a source of food and a means of production as a carrier of social interests (land relations) and the economic conditions of the population's life in the system of public interests and relations, it must be considered not only as a land-territorial resource and commodity in a market economy, but also as a carrier of the function of security of human life, spiritual and socio-cultural space. In particular, for governments and states, land is a component of sovereignty, an instrument of power and control; for agricultural land users, land resources are a source of food and livelihood; for large businesses, land and land resources are a source of profitable assets; for the country's population, land is a public or "sacred" asset that must be protected for future generations; for the public in the field of land and nature protection in general — it is the habitat of species that should be protected; for scientists, land is a comprehensively researched component of the biosphere, which ensures vital priorities and the functioning of ecosystems due to the complex interaction of soil, water, biota, geomorphology and minerals.

The terms "land", "lands" acquire quantitative and qualitative characteristics in connection with spatial and territorial features. This concerns the classification of lands by their categories, types (subtypes) of land use, characteristics of land plots, land reclamation. Accordingly, in the ecological and economic relations between the state and citizens and legal entities, the terms "land" and "land resources" should be used, and in the civil and economic relations between citizens and legal entities — "land plot" or "land use" as a set of land plots. This is due to the fact that, firstly, the land, which is reified into land plots and land use, is the subject of interest of all categories, groups and strata of the population without exception; it is a complex knot of national, group (departmental, territorial) and individual (private) mutual claims. Hence, relations in the field of development and use of land potential have a general, universal, multi-subject, multi-dimensional and multi-level character. Secondly, land, which is embodied in land plots and land use, is a specific commodity, the economic existence of which affects not only the interests of all strata of the population, but also, through the mechanism of market price self-regulation, covers all the diversity of forms, types and aggregates of social relations as basic, and superstructures. Thirdly, the land, which is embodied in land plots and land use, as an economic category, participates in the reproductive process and in the spheres of distribution, exchange and consumption. Thus, through the mechanism of land use taxation, social functions of redistribution of land rent are implemented.

Natural objects due to their functions and role in the life of society, natural qualities and properties are special objects of economic circulation and legal relations. Based on the constitutional provisions, natural objects constitute a special social value for the state, therefore their circulation is connected and determined by the goals of preserving the quality of the environment favorable for human health and the development of society, ensuring fair access to natural resources.

Ключові слова: земля, земельна ділянка, земельні ресурси, землекористування, природні об'єкти.

Key words: earth, land plot, land resources, land use, natural objects.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розглядаючи економічну науку з просторово-часової позиції, бачимо, що земля є складний триєдиний конгломерат, як один із визначальних видів виробничих ресурсів, джерел природних благ і просторово-історичного проживання соціуму людини. Згодом земля стала об'єктом постійного вивчення та дослідження,

стала одним із фундаментальних понять економічної теорії та прикладної економіки. Згодом земля у своєму економічному понятті визначається вже як опосередкований ресурс і отримала назву земельні ресурси. Згідно статті 13 Конституції України [10] "Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території Ук-

раїни, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією". Відповідно назві статті 14, то "Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави".

В цьому зв'язку важливими є термінологічні визначення понять "земля", "земельні ресурси", "земельна ділянка", "землекористування", "природний об'єкт". Оскільки від правильності розуміння понятійного апарату, будуть ефективніше здійснюються управлінські рішення щодо земельних ресурсів, землекористування, земельної ділянки, природного об'єкта, а найголовніше до основного національного багатства України — землі. Цим і зумовлюється актуальність дослідження понятійного апарату.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження понятійного базису "земля", "земельні ресурси", "земельна ділянка", "землекористування", "природний об'єкт" в Україні, як інструменту ефективної реалізації управлінських рішень щодо основного національного багатства України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для аналізу здійснено дослідження певної частини тезаурусного каркасу теорії розвитку понятійного базису "земля", "земельні ресурси", "земельна ділянка", "землекористування", "природний об'єкт" в Україні та світовому співтоваристві через пошукову систему Google (табл. 1).

За даними таблиці 1, можна зробити висновок, що абсолютним чемпіоном за згадуваннями у Всесвітній мережі Інтернет Google є англomовного терміну "Land use (землекористування)" — 4,8 мld. згадувань, на другому місці — "Earth (земля)" — 4,2 мld. згадувань та на третьому — "Land resources (земельні ресурси)" — 2,25 мld. згадувань, при цьому найменше згадувань у терміну "Land plot (земельна ділянка)", а саме 764 млн згадувань. В той же час в Україні на першому місці термін "земля" — 141 млн згадувань, на другому місці "земельна ділянка" — 2,09 млн згадувань, на третьому місці "природні об'єкти" — 0,84 млн згадувань. При цьому, найменше згадувань у термінів "земельні ресурси" — 0,58 млн та "землекористування" — 0,5 млн зга-

Таблиця 1. Тезаурусний каркас теорії розвитку понятійного базису "земля", "земельні ресурси", "земельна ділянка", "землекористування", "природний об'єкт" станом на 19.02.2023 року

Терміни	Google.com
Земля / <i>Earth</i>	141 млн / 4 200 млн
Земельні ресурси / <i>Land resources</i>	576 тис. / 2 250 млн
Земельна ділянка / <i>Land plot</i>	2 090 тис. / 764 млн
Землекористування / <i>Land use</i>	500 тис. / 4 800 млн
Природні об'єкти / <i>Natural objects</i>	836 тис. / 1 720 млн

Примітка: Google — назва однієї з найпотужніших пошукових систем у Всесвітній мережі Інтернет.

дувань. Таким чином, у світовому співтоваристві переважають терміни "землекористування", "земля" та "земельні ресурси", а в Україні терміни "земля" і "земельна ділянка". Таку відмінність у застосуванні термінів в Україні та світовому співтоваристві можна пояснити тим, що в нашій країні законодавчо, земельним кодексом України, надана перевага галузі земельних відносин, а не галузі використання і охорони земель, як це визначено назвою статті 14 Конституції України [10].

Більш детально дослідимо, що український законодавець вкладає в поняття "земля", так в статті 1 закону України "Про охорону земель" [13] визначено, що термін "земля" це "поверхня суші з ґрунтами, корисними копалинами та іншими природними елементами, що органічно поєднані та функціонують разом з нею". Отже, законодавець визначає поняття землі суто з природних властивостей, як природний ресурс. Відповідно, конституційне трактування, що "земля" як "природний ресурс" є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, в цьому контексті є правомірним.

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) в поняття "земля" вкладає, що це "буквально земля під нашими ногами — це ресурс, що виснажується, що складається з ґрунту, води, мінералів, рослин і тварин. Це невід'ємна частина нашої системи життєзабезпечення та ключовий елемент наших суспільних і економічних структур" [6].

З наукової думки, а саме за дослідженнями О.І. Коваліва "вже чверть століття різногалузевими вченими активно досліджуються та науково обґрунтовуються процеси земельної реформи та інститутів, зокрема "землі", пошук триває до цього часу і до тепер ці питання повністю законодавчо не врегульовано" [9].

За дослідженням А.М. Третяк, В.М. Третяк, Р.М. Курильців, Т.М. Прядка, Н.А. Третяк [19] "землю" необхідно розглядати в контексті її

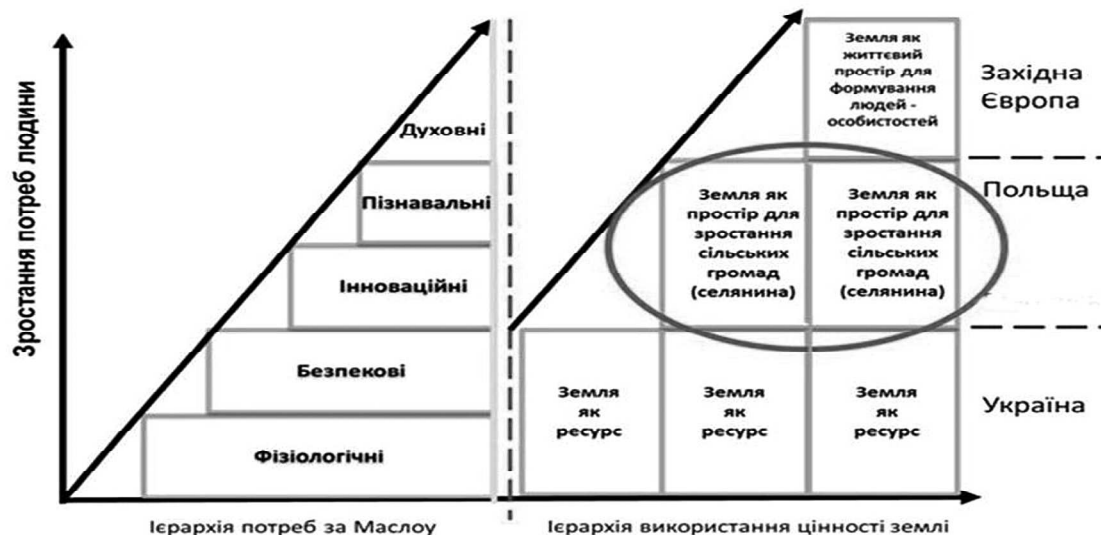

Рис. 1. Характеристика цінностей землекористування за Маслоу

Джерело: [19].

переваг, які виходять за рамки простих економічних або фінансових вигод, пов'язаних з сільським, лісовим господарством або гірничодобувною промисловістю. Землі повсюдно цінюються за їх невід'ємне і неймовірне значення з точки зору релігії, духовності, естетики і можливостей для відпочинку (рис. 1).

Крім того, в земельному законодавстві [5, 13], в науковій літературі [1; 2; 3; 7; 11] і на практиці функції землі розглядають переважно як об'єкт земельної ділянки із властивостями природного ресурсу та головного засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві, а також як просторовий базис для розміщення будівель, споруд та соціально виробничої інфраструктури тощо.

Відповідно, А.М. Третяк, виходячи із функцій землі в суспільстві як, власне, просторового операційного базису та інтегрального природного ресурсу — джерела продовольства і засобу виробництва як носія соціальних інтересів (земельних відносин) і економічних умов життя населення в системі суспільних інтересів і відносин, вважає, що її необхідно розглядати не лише як земельно-територіальний ресурс і товар у ринковій економіці, але як носій функції безпеки життєдіяльності людини, духовного і соціокультурного простору (рис. 2) [17, 19]. Тобто, землю як невід'ємну частину нашої системи життєзабезпечення та ключовий елемент наших суспільних і економічних структур, як соціокультурний простір характеризують такі види людської діяльності, які здатні створювати нові умови існування, і відображається у культурі, політиці тощо. А людина, спілкуючись із природою та землею в межах

землекористування як екосистеми, сама змінюється духовно [17].

На думку О.І. Коваліва, "необхідно акцентувати увагу на доцільності логічного поєднання різноманітних критеріїв природних ресурсів із землею як територіально-просторовим і змістовим виразником різноманітних властивостей, функцій і відносин у господарській, юридично-правовій, соціально-економічній та інших площинах. При цьому вважається за доцільне вживати дану конституційну норму в мобільному варіанті: "земля та її природні ресурси" як особливий об'єкт соціально-економічних ринкових відносин та природокористування" [9]. Враховуючи функції, які виконує "земля" в системі суспільних інтересів і ринкових відносин, що добре видно з рисунку 2, то автори дослідження не повною мірою погоджуються з думкою О.І. Коваліва. Оскільки, по-перше земля виконує функції, які пов'язані не тільки із природними ресурсами, а і духовними та іншими сферами життя людини. По-друге, поняття земля включає такі природні ресурси як ґрунти, корисні копалини та інші природні елементи, що органічно поєднані та функціонують разом з нею, а не всі інші природні ресурси.

Зазначимо, що уявлення про "землю" та "земельні ресурси", що змінюється, є не тільки реакцією на навколишнє середовище, але також причиною і наслідком соціально-економічних пріоритетів. Зокрема, для:

урядів та держав "земля" — це складова суверенітету, інструмент влади та контролю;

сільськогосподарських землекористувачів "земельні ресурси" — це джерело продовольства та засобів для існування;

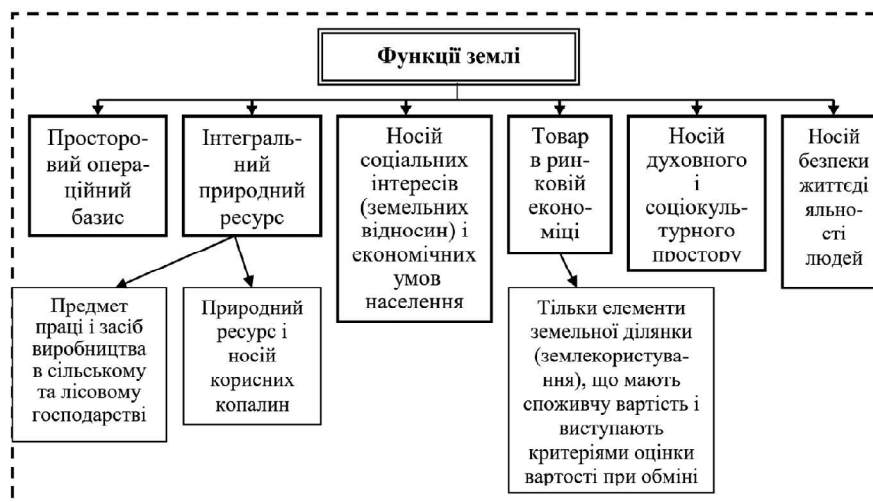

Рис. 2. Функції землі в системі суспільних інтересів і ринкових відносин

Джерело: [17; 19].

великого бізнесу "земля" та "земельні ресурси" — джерело прибуткових активів;

населення країни "земля" — суспільний чи "священний" актив, який необхідно захищати для майбутніх поколінь і носій духовного та соціокультурного простору й безпеки життєдіяльності;

громадськості в галузі охорони земель та природи в цілому — це місцеперебування видів, які слід захищати;

вчених "земля" — всебічно досліджуваний компонент біосфери, що забезпечує життєві пріоритети та функціонування екосистем внаслідок складної взаємодії ґрунтів, води, біоти, геоморфології та мінералів.

Значення та цінність "землі" і "земельних ресурсів" з різних позицій докладно розглянуто у міжнародному огляді Global Land Outlook [21]. У цьому документі ясно показано, що вони можуть змінюватися в міру зміни добробуту та традицій землекористування. Ставлення до землі часто пов'язане з відчуттям суверенності, з юрисдикцією і залежить від різних форм власності та прав користування, що (на свою чергу) впливає на економічні та соціально-політичні взаємодії, включаючи конфлікти між спільнотами та цілими країнами. Всі ці фактори впливають на ставлення до землекористування.

Таким чином, "земля" є базовою основою таких природних і соціально-економічних складників як "земельні ресурси", "земельні ділянки", "землекористування", "природні об'єкти". Збереження функцій землі, в тому числі земельних ресурсів, є важливим внеском у забезпечення безпеки людства. Це забезпечує доступ до продовольства та води, стабільну зайнятість та життєзабезпечення, стійкість до

зміни клімату та екстремальних природних явищ і зрештою соціальну та політичну безпеку.

Згідно статті 1 закону України "Про охорону земель" [13], "земельні ресурси" це "сукупний природний ресурс поверхні суші як просторового базису розселення і господарської діяльності, основний засіб виробництва в сільському та лісовому господарстві". Отже, поняття земельних ресурсів різняться від поняття інших природних ресурсів, які не є основним засобом виробництва в сільському та лісовому господарстві.

Для того, щоб виступати об'єктом будь-яких економічних, екологічних чи правових відносин певний об'єкт матеріального світу повинен задовольняти потреби людей — виступати певним благом. Земля, в частині земельних та інших природних ресурсів, а також уречевлена в земельні ділянки та землекористування, надає можливість задовольняти потреби людини в силу своїх природних властивостей, вимагає необхідності визнати її об'єктом господарювання, об'єктом екологічних, цивільних, земельних, економічних, сільськогосподарських, містобудівних та інших відносин. Проте, щоб перебувати в економічному чи цивільному обігу, зокрема бути предметом договору купівлі-продажу, оренди чи іпотеки, "земля" як природний, економічний, соціальний ресурс, повинна мати певні індивідуалізуючі ознаки. Такі ознаки, що дозволяють ідентифікувати об'єкт шляхом характеристик, які відрізняють його від інших об'єктів відповідно до усіх сформульованих вимог законодавства, тобто визначити її фізичні, економічні, екологічні, просторові та інші характеристики.

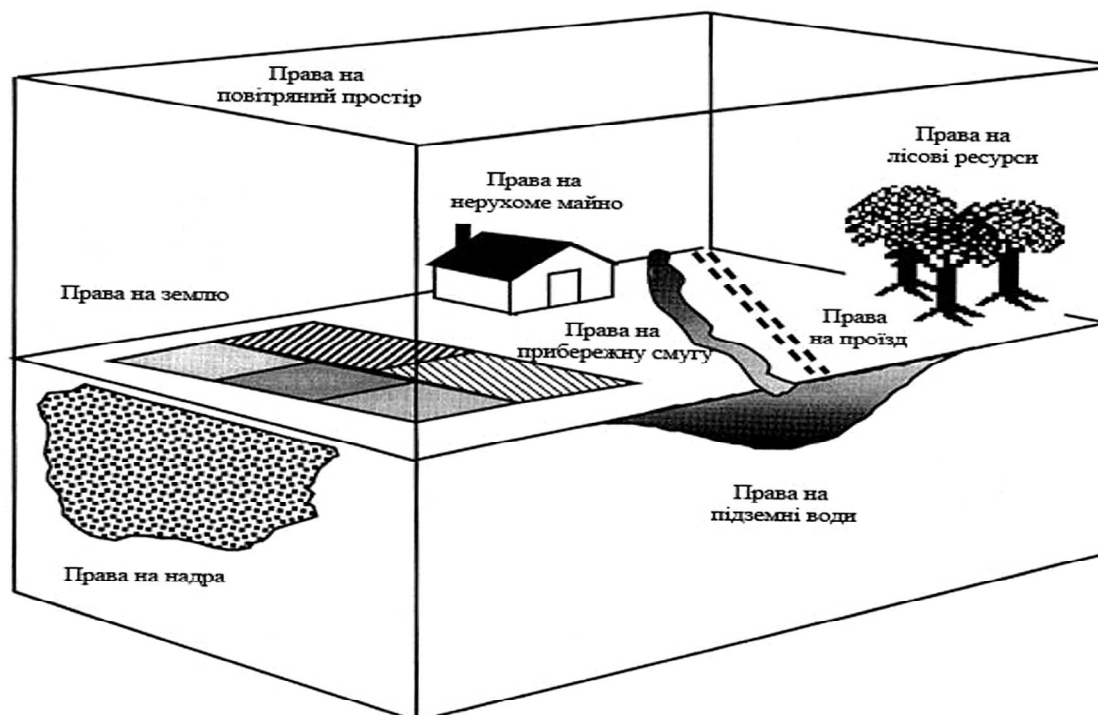

Рис. 3. Земельна ділянка, землекористування як об'єкт нерухомості

Джерело: [18].

ки, притаманні земельним ділянкам та землекористуванню.

В свою чергу, легальне визначення "земельної ділянки", яке міститься у ч. 1 статті 79 земельного кодексу України, визначає "земельну ділянку" як частину земної поверхні (законодавець розглядає її як землю) з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами [5]. Як бачимо законодавець визначає поняття "земельної ділянки" як індивідуалізовану частину "землі".

Необхідно, також відзначити, що у законодавстві використовуються поняття як "земля", так і "земельна ділянка", зокрема, в главі 27 цивільного кодексу України [20], яка називається "Право власності на землю (земельну ділянку)". Або ч. 3 статті 2 земельного кодексу України [5] вказує, що "об'єктами земельних відносин є землі в межах території України, земельні ділянки та права на них". Таким чином, терміни "земля" і "земельна ділянка" мають самостійне юридичне значення, при цьому, в інших випадках — закон дозволяє тлумачити ці поняття як синоніми, коли мова йде про здійснення суб'єктивного права власності на землю громадянами, юридичними особами і державою.

На думку В.В. Носіка, в юридичному значенні поняття "земля — основне національне багатство", можна розглядати як розташований над надрами, територіально обмежений

кордонами України, цілісний, нерухомий поверхневий ґрунтовий і зайнятий водоймами шар земної кори, який є основою ландшафту і просторовим базисом для гармонійного розподілу місць розселення, діяльності людей, об'єктів природно-заповідного фонду відповідно до економічних, соціальних, екологічних та інших інтересів суспільства, є об'єктом права власності Українського народу і перебуває під особливою охороною держави [12].

Однак, проте, що термін "земля" є ширшим в природному аспекті підтверджується також терміном "деградація земель", яка в статті 1 закону України "Про охорону земель" визначається як "природне або антропогенне спрощення ландшафту, погіршення стану, складу, корисних властивостей і функцій земель та інших органічно пов'язаних із землею природних компонентів" [13]. Отже, терміни "земля", "землі" набувають кількісних та якісних характеристик у прив'язці до просторово-територіальних ознак. Це стосується класифікації земель за їх категоріями, типами (підтипами) землекористування, характеристики земельних угідь, меліорованості.

Відповідно в еколого-економічних відносинах держави та громадян і юридичних осіб слід застосовувати терміни "земля" та "земельні ресурси", а в цивільних та економічних відносинах громадян і юридичних осіб — "земельна ділянка" або "землекористування" як су-

купність земельних ділянок [18]. "Земельну ділянку" або "землекористування" як сукупність земельних ділянок із об'єктами, що розташовані на ній та переміщення яких є неможливим без їх знецінення і зміни їх призначення необхідно розглядати як об'єкт нерухомості (рис. 3), який в сукупності прав власності, купівлі-продажу, оренди, застави, успадкування в ринковій економіці є стратегічним об'єктом.

Все це формує головну умову формування економічних відносин. Як наслідок цього земля, в тому числі земельні ресурси, які уречевлені у земельну ділянку або землекористування, зайняли міцне місце в науці про господарство та господарювання, у сільському господарстві, у містобудуванні, у політичній економії, макроекономіці та мікроекономіці. Наслідком цього є те, що управління земельними ресурсами і землекористування є частиною управління економікою країни.

Відповідно формування таких процесів як користування, володіння, розпорядження земельними ділянками — це тривалий просторово — історичний процес, що ґрунтується на принципі існування інституту приватної власності на землю (а чіткіше на земельні ділянки). Цей процес характеризується системою земельних відносин, в яку закладено кілька базових положень, таких як: формування земельних ділянок, прав на них і режиму землекористування, планування землекористування як сукупності земельних ділянок та земельних поліпшень, платність землекористування, ведення державного земельного кадастру, проведення моніторингу земель, здійснення землеустрою і землевпорядкування, проведення державного земельного контролю та охорони земель, організація та регулювання земельного ринку тощо.

А.М. Третяк [16], під "землекористуванням" пропонує розуміти "процес використання людиною (суспільством) інтегрального потенціалу території, який включає всі ресурси на відповідній ділянці геопростору, є складовою частиною суспільно-територіального комплексу регіонального рівня і веде до ускладнення його структури, що знаходить своє проявлення у процесі регулювання земельних відносин". Одночасно, В.М. Другак, трактування "землекористування" визначається в трьох аспектах [4]: 1) як користування землею в установленому законом порядку (земельна ділянка); 2) як частина єдиного земельного фонду, що надана державою або набута у власність чи оренду окремим користувачем для господарської або

іншої мети, обмежена на місцевості; 3) як об'єкт права, об'єкт економічних, екологічних, містобудівних, сільськогосподарських та інших земельних відносин, на який землекористувачу виданий документ, що посвідчує право на землю з визначеними межами, площею, складом угідь, майнових об'єктів та за необхідністю з геодезичними координатами межових знаків, що визначені в натурі.

Отже, базою сукупності і системоутворюючим елементом землекористування виступає земельна ділянка, а активними елементами управління сукупністю взаємозв'язків складових всієї системи є люди в процесі своєї діяльності. Зв'язок землекористування із земельною ділянкою може бути безпосереднім або опосередкованим. Безпосередній зв'язок характеризується пов'язаними із земельною ділянкою, будівлями, спорудами, інші об'єктами, які міцно пов'язані з землею, переміщення яких без розмірного збитку їх призначенню неможливе. Опосередкований зв'язок визначається пов'язаними із земельною ділянкою підприємствами як майновими комплексами, житловими та нежитловими приміщеннями.

В праці "Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні" [15] обґрунтовано, що землекористування сьогодні характеризується як:

- 1) елемент інституціонально-поведінкового механізму економіки країни, її регіонів та територій територіальних громад;
- 2) елемент механізму інвестиційно-інноваційної діяльності;
- 3) елемент підвищення природно-ресурсного потенціалу території;
- 4) елемент соціально-екологічного механізму;
- 5) елемент механізму планування організації використання земельних та інших природних ресурсів на регіональному рівні і розвитку землекористування на рівні територіальних громад;
- 6) елемент організаційного та землевпорядно-правового механізму управління земельними та іншими природними ресурсами і земельно-майновими комплексами;
- 7) елемент фінансово-кредитного механізму.

Відповідно, землекористування характеризується кількістю та якістю земельних і цінністю інших природних ресурсів, просторово-територіальним розміщенням, різноманітністю прав та режиму землекористування, формами господарювання тощо. Розвиваючи зазначені характеристики земельно-територіального ре-

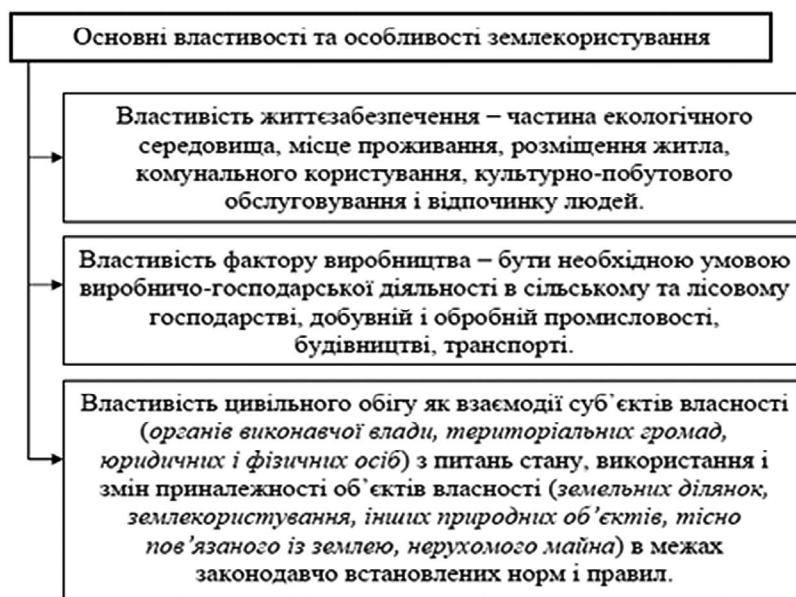

Рис. 4. Основні властивості та особливості землекористування

Джерело: [8].

сурсу як економічної категорії, відмітимо ряд принципів положень, а саме у сукупності властивостей земельних та інших ресурсів землекористування (рис. 4), виступає як багатофункціональний фактор відтворювального процесу: 1) предмет праці і засіб виробництва в сільському і лісовому господарстві; 2) природний ресурс і носій корисних копалин; 3) просторовий базис всієї сукупності форм і видів суспільної діяльності; 4) територіальна основа державності і національного самовизначення.

Все це означає, що, по-перше, земля, яка уречевлена в земельні ділянки та землекористування, є предметом інтересу всіх без винятку категорій, груп і прошарків населення; це складний вузол загальнонаціональних, групових (відомчих, територіальних) та індивідуальних (приватних) взаємних претензій. Звідси і відносини у сфері освоєння та використання земельного потенціалу мають всезагальний універсальний багатосуб'єктний, багатомірний і багаторівневий характер. По-друге, земля, яка уречевлена в земельні ділянки та землекористування, є специфічним товаром, економічне існування якого торкається не тільки інтересів усіх прошарків населення, але і через механізм ринкового цінового саморегулювання охоплює усе різноманіття форм, видів і сукупностей суспільних відносин як базисних, так і надбудовочних. По-третє, земля, яка уречевлена в земельні ділянки та землекористування, як економічна категорія бере участь у відтворювальному процесі і у сферах розподілу, обміну та споживання. Так, через механізм оподаткування земле-

користування реалізуються суспільні функції перерозподілу земельної ренти.

Аналізуючи вищесказане, бачимо, що на регіональному чи рівні територіальних громад головним завданням є побудова механізму сталого управління земельними ресурсами і землекористуванням із врахуванням чіткості понятійного базису та функцій землі [19].

Щодо розуміння терміну "природний об'єкт", то згідно статті 3 закону України "Про природно-заповідний фонд України" "природні території та об'єкти" це природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища [14]. Природні об'єкти в силу своїх функцій та ролі в житті суспільства, природних якостей та властивостей є особливими об'єктами економічного обігу та правових відносин. Виходячи конституційних положень природні об'єкти становлять особливу соціальну цінність для держави, тому їх обіг має бути пов'язаний і визначений цілями збереження сприятливого для здоров'я людини та розвитку суспільства, якості навколишнього природного середовища, забезпечення справедливого доступу до природних ресурсів.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ДЛЯ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

В процесі дослідження понятійного базису, як одного із інструментів ефективної реалізації управлінських рішень щодо основного національного багатства України, обґрунтовано, що

поняття "земля" вкладає, не тільки буквальне розуміння "земля під нашими ногами", а і як ресурс, що виснажується, що складається з ґрунту, води, мінералів, рослин і тварин, але і також як невід'ємна частина нашої системи життєзабезпечення та ключовий елемент наших суспільних і економічних структур. Також, "землю" необхідно розглядати в контексті її переваг, які виходять за рамки простих економічних або фінансових вигод, пов'язаних з сільським, лісовим господарством або гірничодобувною промисловістю. Землі повсюдно цінуються за їх невід'ємне і неймовірне значення з точки зору релігії, духовності, естетики і можливостей для відпочинку.

Виходячи із функцій землі в суспільстві як, власне, просторового операційного базису та інтегрального природного ресурсу — джерела продовольства і засобу виробництва як носія соціальних інтересів (земельних відносин) і економічних умов життя населення в системі суспільних інтересів і відносин, її необхідно розглядати не тільки як земельно-територіальний ресурс і товар у ринковій економіці, але і як носій функції безпеки життєдіяльності людини, духовного і соціокультурного простору.

Терміни "земля", "землі" набувають кількісних та якісних характеристик у прив'язці до просторово-територіальних ознак. Це стосується класифікації земель за їх категоріями, типами (підтипами) землекористування, характеристики земельних угідь, меліорованості. Відповідно в еколого-економічних відносинах держави та громадян і юридичних осіб слід застосовувати терміни "земля" та "земельні ресурси" а в цивільних та економічних відносинах громадян і юридичних осіб — "земельна ділянка" або "землекористування" як сукупність земельних ділянок. "Природні об'єкти" в силу своїх функцій та ролі в житті суспільства, природних якостей та властивостей є особливими об'єктами економічного обігу та правових відносин. Крім того, виходячи із конституційних положень природні об'єкти становлять особливу соціальну цінність для держави, тому їх обіг пов'язаний і визначений цілями збереження сприятливого для здоров'я людини та розвитку суспільства якості навколишнього природного середовища, забезпечення справедливого доступу до природних ресурсів.

Подальші дослідження закладаються в розробленні інструментів ефективної реалізації управлінських рішень щодо основного національного багатства України — землі, із врахування виконуваних нею функцій у життєдіяльності і безпеки людини.

Література:

1. Будзяк В.М. Екологорівноважене сільськогосподарське землекористування. К.: РВПС України НАН України, 2005. Ч. 2. С. 12—17.
2. Гайдуцький П.І., Стельмашук А.М. Земля: власність, оренда, рента. К.: Урожай, 1994. 184 с.
3. Гуцуляк Ю.Г. Управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки. Чернівці: Прут, 2002. 124 с.
4. Другак В.М. Теоретичні та методичні основи економіки землекористування. К.: ЦЗРУ, 2004. 129 с.
5. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Земельные ресурсы: всемирный обзор. Первое издание. КБОООН. 2017. 340 с.
7. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: колективна монографія. За заг. ред. М.А. Хвесика. К.: ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку", 2012. 400 с.
8. Ковалишин О.Ф. Економічні та екологічні відносини власності на землю: теорія, методологія і практика. Дис. на здоб. наук. ст. докт. наук. К.: 2020. 478 с.
9. Ковалів О.І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма: монографія. ДІА, 2016. 416 с.
10. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Новаковський Л.Я., Шквир М.І. Регіональна земельна політика. К.: Урожай, 2006. 136 с.
12. Носік В.В. Право власності на землю Українського народу. Монографія. К.: Юрінком Інтер. 2006. 544 с.
13. Про охорону земель: Закон України 19 червня 2003 року № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>.
14. Про природно-заповідний фонд України: Закон України 16 червня 1992 року № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>.
15. Третяк А. М., Третяк В. М.. Теоретичні засади розвитку сучасної системи землекористування в Україні. Агросвіт. 2021. № 1—2. С. 3—11.
16. Третяк А.М. Економіка землекористування та землевпорядкування: навч. посіб. М. К.: ТОВ ЦЗРУ, 2004. 542 с.
17. Третяк А.М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. 488 с.

18. Третяк А.М., Третяк В.М., Ковалишин О.Ф., Третяк Н.А. Економіка земельного ринку: базові засади теорії, методології, практики: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2019. 488 с.

19. Третяк А.М., Третяк В.М., Курильців Р.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Управління земельними ресурсами та землекористуванням: базові засади теорії, інституціалізації, практики: монографія. Біла Церква: "ТОВ "Білоцерківдрук", 2021. 227 с.

20. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

21. Global Land Outlook. First Edition. UNCCD. 2017. 340 с. URL: https://www.unccd.int/sites/default/files/documents/2017-09/GLO_Full_Report_low_res.pdf.

References:

1. Budziak, V.M. (2005), *Ekologovrivnovazhene sil'skohospodars'ke zemlekorystuvannia* [Ecologically balanced agricultural land use], Kyiv, Ukraine.

2. Haiduts'kyi, P.I. and Stelmashchuk A.M. (1994), *Zemlia: vlasnist, orenda, renta* [land: property, lease, rent], Urozhai, Kyiv, Ukraine.

3. Hutsuliak, Yu.H. (2002), *Upravlinnia zemel'nykh resursamy v umovakh rynkovoï ekonomiky* [Management of land resources in the conditions of a market economy], Prut, Chernivtsi, Ukraine.

4. Druhak, V.M. (2004), *Teoretychni ta metodychni osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia* [Theoretical and methodological foundations of land use economics], TOV TsZRU, Kyiv, Ukraine.

5. Verkhovna Rada of Ukraine (2001), "Land Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (Accessed 30 Jan 2023).

6. UNCCD (2017), *Land resources: a global overview* [Zemel'nye resursy: vsemirnyy obzor]. First edition, Bonn, Germany.

7. Khvesyk, M.A. (2007), *Instytutsional'na model' pryrodokorystuvannia v umovakh hlobal'nykh vyklykiv* [Institutional model of nature management in terms of global challenges], Kondor, Kyiv, Ukraine.

8. Kovalyshyn, O.F. (2020), *Ekonomichni ta ekolohichni vidnosyny vlasnosti na zemliu: teoriia, metodolohiia i praktyka* [Economic and ecological relations of land ownership: theory, methodology and practice], Kyiv, Ukraine.

9. Kovaliv, O. (2016), *Zvershennia zemel'noi reformy v Ukraini: nova paradyhma* [Completion of land reform in Ukraine: a new paradigm], DIA, Kyiv, Ukraine.

10. Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "The Constitution of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 24 Jan 2023).

11. Novakovskyi, L.Ya. and Shkyr, M.I. (2006) *Rehional'na zemel'na polityka* [Regional land policy], Urozhai, Kyiv, Ukraine.

12. Nosik, V.V. (2006), *Pravo vlasnosti na zemliu Ukrain's'koho narodu* [Land ownership of the Ukrainian people], Yurinko Inter, Kyiv, Ukraine.

13. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Law of Ukraine "About land protection"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text> (Accessed 24 Jan 2023).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (1992), *The Law of Ukraine "About the Nature Reserve Fund of Ukraine"*, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text> (Accessed 24 Jan 2023).

15. Tretiak, A. and Tretiak, V. (2021), "Theoretical basis of a modern land use system development in Ukraine", *Agrosvit*, vol. 1—2, pp. 3—11. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.1-2.3

16. Tretiak, A.M. (2004), *Ekonomika zemlekorystuvannia ta zemlevporiadkuvannia* [Economics of land use and land management], TOV "TsZRU", Kyiv, Ukraine.

17. Tretiak, A.M. (2013), *Zemleustrii v Ukraini: teoriia, metodolohiia* [Land management in Ukraine: theory, methodology], OLDI-PLUS, Kherson, Ukraine.

18. Tretiak, A.M. Tretiak, V.M. Kovalyshyn, O.F. and Tretiak, N.A. (2019), *Ekonomika zemel'noho rynku: bazovi zasady teorii, metodolohii, praktyky* [Land market economics: basic principles of theory, methodology, practice], SPOLOM, Lviv, Ukraine.

19. Tretiak, A.M., Tretiak, V.M., Kuriltsiv, R.M., Pryadka, T.M. and Tretiak, N.A. (2021), *Upravlinnjazemel'nimi resursami ta zemlekorystuvanniam: bazovi zasady teorii, instituciolizacii, praktiki* [Management of land resources and land use: basic principles of theory, institutionalization, practice], Belotserkivdruk LLC, Bila Tserkva, Ukraine.

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), "The Civil Code of Ukraine", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (Accessed 24 Jan 2023).

21. UNCCD (2017), *Global Land Outlook. First Edition*, available at: https://www.unccd.int/sites/default/files/documents/2017-09/GLO_Full_Report_low_res.pdf (Accessed 24 Jan 2023).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2023 р.

УДК 631.15:338.24

І. А. Ясінецька,

д. е. н., професор, професор кафедри садово-паркового господарства, геодезії і землеустрою, проректор з навчальної роботи, Заклад вищої освіти "Подільський державний університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2996-4394>

Е. В. Добровольська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Заклад вищої освіти "Подільський державний університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8965-7540>

Н. В. Покотильська,

к. е. н., доцент, доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Заклад вищої освіти "Подільський державний університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3163-2900>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.35

СУЧАСНИЙ СТАН УПРАВЛІННЯ ВИРОБНИЦТВОМ ПРОДУКЦІЇ АГРАРНОГО ПІДПРИЄМСТВА

I. Yasinetska,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Landscaping, Geodesy and Land Management, Higher Educational Institution "Podillia State University"

E. Dobrovolska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Higher Educational Institution "Podillia State University"

N. Pokotytska,

PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Higher Educational Institution "Podillia State University"

THE CURRENT STATE OF THE PRODUCTION MANAGEMENT OF AN AGRICULTURAL ENTERPRISE

Управління виробництвом продукції аграрних підприємств є важливим фактором розвитку національної економіки України. На сьогодні, найбільш важливою і необхідною сферою діяльності людини є управління, так як від нього залежить і ефективність виробництва, і якість обслуговування населення. Стаття присвячена актуальним питанням управління виробництвом продукції аграрного підприємства. Здійснено аналіз та оцінку стану управління виробництвом продукції аграрного підприємства. Визначено напрями та запропоновано шляхи підвищення ефективності управління виробництвом продукції у досліджуваному аграрному підприємстві. Обґрунтовано проблему підвищення рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції, розв'язання якої є важливим завданням, не тільки на державному, але й на регіональному рівні. Визначено, що на даний час виробництво сільськогосподарської продукції характеризується структурною незбалансованістю, сучасні господарства на шляху розвитку й ефективного функціонування потребують фінансової, економічної і технологічної збалансованості з переробними підприємствами та обслуговуючими організаціями, що здійснюють матеріально-технічне забезпечення.

The management of the production activities of agricultural enterprises is an important factor in the development of the national economy and the stabilization of Ukraine. Today it is difficult to single out a more important and necessary area of human activity than management, since both the efficiency of production and the quality of public services depend on it. Managerial experience is enriched by knowledge of the fundamentals of management science and world achievements in the practical organization of economic and social processes. In recent years, major political, social and economic transformations have taken place in Ukraine, property relations are being reformed, new forms of farming in the countryside and independent producers are being created. The transformation of society is accompanied by crisis processes in essentially all sectors of the national economy, a decline in the production of various types of products and the

impoverishment of the population. It can be said that the crisis of the economy is, first of all, a crisis of management, and any production functions as it is managed. The enterprise independently plans its production and economic activities and determines the prospects for further development. With the development of productive forces, an objective need arose to coordinate the work of people on an enterprise scale. Management is an indispensable element of any form of organizing the collective activity of people. Agricultural production management is an integral part of economic management, that is, sectoral management. However, the problem of managing the production of agricultural enterprises has not been fully resolved, given the challenges of modern society, it requires further development. Production management of an agricultural enterprise, in our opinion, can be considered a process of planning, organizing, motivating, controlling, coordinating and marketing in the management of production, marketing and scientific and technical activities of an enterprise, by organizing the entire production process in order to increase its efficiency in the long term perspective, as well as purposeful action on the team in order to achieve the goals of the enterprise.

Ключові слова: управління виробництвом, аграрне підприємство, продукція рослинництва, продукція тваринництва, ефективність виробництва.

Key words: production management, agricultural enterprise, crop production, livestock production, production efficiency.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В умовах ринкових відносин лише ефективна система управління може забезпечити підприємствам агропромислового виробництва успішне господарювання і конкурентні переваги. Сьогодні підприємство самостійно визначає і прогнозує параметри зовнішнього середовища, асортимент продукції, ціну пропозиції, постачальників, ринки збуту тощо, і має швидко, а головне — правильно реагувати на будь-які зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі та відповідно до цього корегувати власну діяльність. Аграрний сектор економіки України функціонує в таких умовах, в яких існують певні соціально-економічні та геополітичні фактори, що безпосередньо впливають на існування проблемних питань розвитку аграрного сектору. Розвиток аграрного сектору має здійснюватися урахуванням сучасні соціальні виклики, економічні умови та екологічні проблеми. Україна має величезний потенціал для розвитку сільського господарства. Це відбувається, головним чином, через сприятливі природні умови для сільського господарства: родючий ґрунт і дуже сприятливий клімат на більшій частині території країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвитку теорії і практики управління виробництвом продукції сільського господарства аграрними підприємствами присвячені дослідження цілого ряду відомих науковців, таких як: В.Я. Амбросова, В.Г. Андрійчука, В.Я. Меселя-Веселяка, М.В. Зубця, Я.П. Березівського та ін. Однак проблема визначення засад ефективного управління виробництва продукції аграрними підприємствами є неповністю вирішеною,

зважаючи на виклики сучасного суспільства. Але ці зміни потрібно детально та всебічно досліджувати, а одержані результати використовувати для збільшення обсягів виробництва аграрної продукції. Це зумовило необхідність проведення окремого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою запропонованої статті є аналіз та оцінка сучасного стану управління виробництвом продукції аграрного підприємства та розроблення основних напрямів забезпечення тенденцій його розвитку.

ВИКЛАД МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЙОГО ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Україна сьогодні перебуває в досить складній економічній ситуації. Фінансова криза сильно вплинула і на сільське господарство нашої країни. Сільське господарство є однією з найважливіших комплексних галузей вітчизняної економіки і все ще може дати потужний поштовх економіці для виходу з кризової ситуації, і Україна могла б посилити свій вплив на світовий ринок продовольства.

Аграрний сектор економіки України сьогодні активно розвивається, але тренд розвитку нестійкий. Аграрна політика країни повинна постійно оновлюватися, що відповідатиме проблемам та питанням, пов'язаним з управлінням виробництвом продукції аграрних підприємств.

Об'єктом дослідження виступає сільськогосподарський виробничий кооператив "Летава", який є одним з потужних сільськогосподарських підприємств Кам'янець-Подільського району Хмельницької області, утворений в 2000 році на базі реформованого колгоспу ім.

Таблиця 1. Склад і структура вартості товарної продукції

Види продукції	2019 р.		2020 р.		2021 р.		В середньому за 3 роки	
	сума, тис. грн	%	сума, тис. грн	%	сума, тис. грн	%	сума, тис. грн	%
Зернові і зернобобові	26646	34,6	36527	45,6	29908	37,3	31027	39,2
з них:								
пшениця	10506	13,6	11178	14,0	16136	20,1	12607	15,9
соє	4734	6,1	7568	9,4	6554	8,2	6285	7,9
Ріпак озимий	9500	12,3	7842	9,8	6983	8,7	8108	10,3
Інша продукція рослинництва	3472	4,5	2451	3,1	4848	6,1	3590	4,6
Разом по рослинництву	39618	51,4	46820	58,4	41739	52,1	42726	54,0
Приріст живої маси ВРХ	8043	10,4	5505	6,9	7940	9,9	7163	9,1
Молоко	25191	32,7	27206	34,0	29528	36,8	27308	34,5
Приріст живої маси свиней	1014	1,3	550	0,7	254	0,3	606	0,8
Інша продукція тваринництва	3140	4,1	26	0,03	671	0,8	1279	1,6
Разом по тваринництву	37400	48,6	33287	41,6	38393	47,9	36360	46,0
Всього по с-г. виробництву	77018	100	80107	100	80132	100	79086	100

Леніна і його місією є виробництво та реалізація продукції сільськогосподарського виробництва і продуктів його переробки для задоволення потреб споживачів з метою одержання прибутку. На даний час у підприємстві увага сконцентрована на вирощуванні зернових культур (пшениця, кукурудза, ячмінь, гречка, горох), технічних культур, відбірної сортової картоплі, цукрового буряку, насіння кращих районованих сортів озимих та ярих зернових, овочевих культур, реалізація плеїнної великої рогатої худоби чорно-рябої породи, виробництво молока, м'яса, меду, переробка сільськогосподарської продукції тощо. Цілями створення та діяльності СВК "Летава" є виробництво більшої кількості і відповідної якості продукції з мінімально необхідними затратами. Підприємство в процесі своєї діяльності використовує земельні угіддя (2 637 га), рілля у складі яких становить 100 % та повністю використовується під посіви сільськогосподарських культур.

Спеціалізація є одним із визначальних чинників формування результативності виробництва, тому ми повністю підтримуємо думку вчених, що "ефективним виробництвом може бути у всіх типах господарств, якщо їхня спеціалізація повною мірою відповідає природним та економічним умовам і при цьому вони забезпечують високу продуктивність діяльності" [1].

Спеціалізацію СВК "Летава"

визначаємо на основі структури вартості товарної продукції. Дані таблиці підтверджують напрям спеціалізації підприємства, оскільки найбільший відсоток в структурі товарної продукції в середньому за три роки становило виробництво продукції рослинництва — 54,0 %, з неї на зерно припадало 39,2 %.

Продукція тваринництва в середньому за три роки займала 46,0 % від загального обсягу реалізованої сільськогосподарської продукції. З неї 9,1 % припадало на приріст живої маси великої рогатої худоби і 34,5 % — на молоко. Отже, СВК "Летава" спеціалізується на виробництві зерна, молока і м'яса великої рогатої худоби, тобто має зерновий напрямок спеціалізації з розвинутим молочно-м'ясним скотарством.

У формуванні фінансових результатів діяльності аграрних підприємств вирішальне значення має величина і структура затрачених ресурсів, тобто понесених витрат. Як показує практика, за останні 3 роки структура операційних витрат істотно змінилася (табл. 2).

Таблиця 2. Склад і структура елементів операційних витрат

Елементи витрат	2019 р.		2020 р.		2021 р.		Відхилення 2021 р. від 2019 р. (+, -)
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	
Матеріальні затрати	47,7	49,9	50,2	52,7	45,0	47,1	-2,8
Витрати на оплату праці	22,2	23,2	22,2	23,3	23,2	24,3	1,1
Відрахування на соціальні заходи	4,7	4,9	4,8	5,1	5,1	5,3	0,4
Амортизація	3,8	4,0	3,3	3,5	3,4	3,5	-0,5
Інші операційні витрати	17,2	18,0	14,7	15,4	18,9	19,8	1,8
Разом	95,6	100,0	95,2	100,0	95,6	100,0	—

Таблиця 3. Ефективність апарату управління підприємства

Показники	Роки			Відхилення 2021 р. від 2019 р.	2021 р. у % до 2019 р.
	2019	2020	2021		
Всього персоналу, в т. ч.:	353	344	316	-37	89,5
постійні	339	337	297	-42	87,6
сезонні та тимчасові	14	7	19	5	135,7
Службовці, з них:	64	65	60	-4	93,8
керівники	12	13	11	-1	91,7
спеціалісти	52	52	49	-3	94,2
Середньооблікова кількість працівників, зайнятих в с.-г. виробництві - всього в тому числі:	262	262	263	1	100,4
рослиництва	92	92	93	1	101,1
тваринництва	170	170	170	-	100,0
Виручка від реалізації продукції, тис. грн тому числі:	77018	80107	80132	3114	104,0
рослиництва	39618	46820	41 739	2121	105,4
тваринництва	37400	33287	38 393	993	102,7
Річний фонд оплати праці, тис. грн	22205	22211	23151	946	104,3
Отримано доходу (виручки) від реалізації продукції на одного працівника, грн	322416,0	330377,9	330216,7	7800,7	102,4
Отримано валового прибутку (збитку) на одного працівника, грн	26072,5	45229,0	58338,4	32265,9	в 2,2 р.

За даними таблиці 2, більшу частину операційних витрат підприємства складають саме матеріальні затрати (в 2019 році — 49,9% від усіх операційних витрат; в 2020 році — 52,7 % від усіх операційних витрат, у 2021 — 47,1 %). Це пояснюється тим, що виробництво досить матеріаломістке. Але варто зазначити, що в 2021 році в порівнянні з 2019 зменшилася кількість матеріальних затрат. Це виникло через збільшення обсягів виробництва на підприємстві. Також варто зазначити, що амортизація в 2021 році в порівнянні з 2019 роком зменшилась на 0,5 %, що можна пояснити тим, що обладнання підприємства поступово зношується і тепер сума амортизаційних відрахувань зменшується. Витрати на оплату праці за аналізований період збільшилися на 1,1 %, відповідно, збільшилися і відрахування на соціальні заходи. Незначного збільшення зазнали інші операційні витрати — вони у 2021 році зросли на 1,8 %. Всі ці зміни насамперед пов'язані із підвищенням продуктивності праці, зростанням технологічного рівня виробництва, значним подорожчанням усіх видів матеріальних ресурсів та більш інтенсивним використанням природних ресурсів. Все це у поєднанні із макроекономічними змінами впливає на управлінські рішення щодо функціонування сільськогосподарських підприємств у майбутньому.

Головним засобом виробництва в аграрних підприємствах і в СВК "Летава" зокрема, є земельні ресурси, які характеризуються специфічними особливостями у процесі їх використання. До складу земельних ресурсів СВК "Летава" можна віднести ту землю, яку підприємство орендує в громадян на основі оренди. Кількість орендованих сільськогосподарських земель з кожним роком постійно збільшується, і в 2021 році вони склали 2 637 га. Підприємство має достатню кількість сільськогосподарських угідь для здійснення виробничого процесу. В даному аспекті позитивним є також і те, що якість орендованих земель є досить високою. Машинно-тракторний парк СВК "Летава" нараховує 39 тракторів різних марок і призначення, 12 зернозбиральних комбайнів, 18 машин посівних та для садіння, 292 борони, 10 транспортерів для прибирання гною та багато іншої сільськогосподарської техніки. У кооперативі згідно штатного розпису працює 263 особи. Проте у весняно-осінній період кооператив наймає тимчасових працівників для роботи у полі [2, с. 26].

На думку професора Ф.В. Зинов'єва, оцінювати працю керівників та спеціалістів можливо, тільки враховуючи загальні результати праці колективу, яким вони керують [6]. Тобто ефективність діяльності керівних кадрів ототожнюється з результатами роботи під-

приємств. Ефективність роботи кадрів управління є частиною загальної ефективності суспільного виробництва адже процес трудової діяльності управлінського персоналу тісно пов'язаний із виробництвом і його кінцевими результатами, соціальною діяльністю суспільства, економічним розвитком підприємства у цілому. Тому зрозуміло, що кожне підприємство формує власну кадрову політику, на яку впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Але загальним для всіх господарюючих суб'єктів є те, що кадрова політика повинна бути послідовною і відповідати їх місії та цілям, бути часткою загальної стратегії підприємства і взаємодіяти із його інвестиційними, інноваційними проектами та фінансовими можливостями організації.

Показниками, які можуть виступати індикаторами ефективності управління підприємством, на нашу думку, потрібно виділити прибуток, рентабельність, продуктивність праці, рівень заробітної плати. Для обґрунтування вказаної позиції проведемо оцінку ефективності апарату управління СВК "Летава" (табл. 3).

Оцінюючи ефективність управління виробництвом продукції, варто відзначити, що остання характеризується з позитивного боку, оскільки зафіксовано приріст заробітної плати на 4,3 %. Отримано валового прибутку на одного працівника за аналізований період також має тенденцію до приросту збільшилось на 32,3 тис. грн/особу, тобто в 2,2 рази. Погоджуючись з думкою науковців [4, с. 71], які вважають, що рівень прибутковості порівняно із затратами виробництва виражає ступінь дієвості і правильності прийнятих управлінських рішень, господарюючим суб'єктам варто робити акцент на тому, що зміни прибутковості виробництва з року в рік указують на рівень ефективності менеджменту, здатність господарської системи "виживати" в умовах конкурентного ринку. Така система виявляється прогресуючою, тобто такою, що пропонує затребувані ринку товари і послуги, а це, своєю чергою, дає підстави стверджувати, що менеджмент спроможний приймати ефективні рішення і забезпечити високий рівень дохідності.

Кожне аграрне підприємство здійснює свою діяльність не ізольовано, а в певному контакті із зовнішнім середовищем, яке представлене відомими силами, що діють за його межами. Ці сили з різним ступенем активності, безпосередньо або опосередковано, швидко чи повільно, передбачувано або не передбачувано впливають на життя підприємства, зачіпають його інтереси. На одні сили підприємство може до певного ступеня впливати, намагаючись скоре-

гувати їх дію в своїх інтересах, проте інші є повністю неконтрольованими.

Взаємовідносини з фінансово-кредитними установами (банки, страхові компанії, кредитні та інші установи, з якими підприємство вступає у ділові стосунки при збереженні готівки, фінансуванні своїх угод, страхуванні себе від ризику, одержанні довгострокових кредитів тощо) є дуже важливими для СВК "Летава", оскільки зміна процентних ставок на кредит, скорочення (збільшення) можливостей його одержання істотно можуть вплинути на господарську діяльність і економічне становище. Якщо найближчі конкуренти починають виробляти більше продукції, ніж здатний використати відповідний споживач, то останній орієнтуватиметься на тих виробників, які пропонують продукцію кращої якості і в найбільш прийнятні строки. З цієї причини підприємство постійно вживає необхідні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності своєї продукції з метою уникнення проблем її збуту.

Процес раціоналізації управління включає розроблення комплексу організаційно-технічних та соціально-економічних заходів, які забезпечують ефективніше використання землі, робочої сили, техніки та інших ресурсів, створення сприятливих умов праці та побуту працівників, впровадження нових технологій тощо. Ресурси, якими володіє підприємство, впливають на рівень рентабельності незначною мірою — лише у тій частині собівартості, яка дорівнює амортизації основних засобів і зносу нематеріальних активів, а також витратам на ремонт техніки. Основними чинниками зростання рентабельності продукції є зниження витрат на виробництво і підвищення реалізаційних цін [5].

Першочергові заходи, які можуть вже ближчим часом забезпечити вагомий приріст продукції рослинництва — це внесення повної норми у ґрунт органічних і мінеральних добрив. Тільки на основі підвищення родючості ґрунтів можна суттєво збільшити виробництво рослинництва навіть без розширення їх посівної площі.

Також не менш важливим чинником підвищення урожайності продукції рослинництва є впровадження науково обґрунтованих сівозмін, висаджування за найкращими попередниками. Науково обґрунтовані сівозміни є основою правильної організації земельної території господарства та найбільш ефективного використання засобів виробництва.

Важливим показником економічної ефективності виробництва є собівартість продукції. Вона відображає якість роботи господарств і значною мірою визначає рівень його

Таблиця 4. Ефективність виробництва продукції рослинництва

Види продукції	Роки	Площа посіву, га	Вироблено продукції, ц	Урожайність, ц з 1 га	Виробничі витрати, тис. грн	Собівартість 1 ц продукції, грн	Чистий дохід (виручка від реалізації продукції), тис. грн	Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	Прибуток (збиток) від реалізації продукції - всього, тис. грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
Озима пшениця	2019	650	66689	102,6	13155,3	197,26	10506	11035	-529	-4,8
	2020	550	23043	41,9	9227,5	400,45	11178	9747	1431	14,7
	2021	550	34165	62,1	15987,2	467,94	16136	11622	4514	38,8
Ячмінь	2019	310	12565	40,5	3480,5	277,00	4057	2389,0	1668	69,8
	2020	300	12684	42,3	4893,8	385,82	7924	5713,0	2211	38,7
	2021	300	11746	39,2	4887,9	416,13	6194	3731,7	2462,3	66,0
Кукурудза на зерно	2019	190	18780	98,8	7494,4	399,06	6174	3343	2831	84,7
	2020	175	17597	100,6	8190,3	465,44	8117	4248,0	3869	91,1
	2021	145	14558	100,4	7607,6	522,57	483	67,2	415,8	618,7
Соя	2019	320	9840	30,8	2878,7	292,55	4734	2175	2559	117,7
	2020	400	12149	30,4	5673,1	466,96	7568	3613	3955	109,5
	2021	400	13156	32,9	5672,8	431,19	6554	2263	4291	189,6
Соняшник	2019	55	1164	21,2	581,9	499,91	83	17	66	388,2
	2020	85	1771	20,8	1224,8	691,59	542	101	441	436,6
	2021	101	1306	12,9	1251,9	958,58	1368	804	564	70,1
Ріпак озимий	2019	280	10507	37,5	5762,8	548,47	9500	5704	3796	66,5
	2020	250	7270	29,1	6555,0	901,65	7842	5766	2076	36,0
	2021	250	5620	22,5	5006,2	890,78	6983	4899	2084	42,5
Цукрові буряки	2019	130	77776	598,3	5668,3	72,88	3203	3011	192	6,4
	2020	120	53358	444,7	4135,2	77,50	1753	1729	24	1,4
	2021	130	52164	401,3	5642,0	108,16	3230	2894	336	11,6
Картопля	2019	3	399	133	143,4	359,40	96	69	27	39,1
	2020	3	573	191	152,2	265,62	3	2	1	50,0
	2021	2	232	116	107,4	462,93	87	43	44	102,3

прибутковості. Покрити зростання виробничих витрат та для забезпечення високої ефективності виробництва продукції, покликана ціна реалізації. Рівень рентабельності виробництва продукції формується і залежить від її собівартості та середньої ціни реалізації. Економічна ефективність виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в СВК "Летава" представлена в таблицях 4 і 5.

Внаслідок проведених досліджень, нами встановлено, що протягом останніх 3 років ефективність виробництва більшості сільсько-

господарських культур мала тенденцію до підвищення (табл. 4), що, в свою чергу, свідчить про підвищення результативності системи управління у сільськогосподарських підприємствах. Одним з головних показників, які визначають конкурентоспроможність продукції на ринку та ефективність виробництва є собівартість виробництва продукції. Внаслідок поглиблення економічної кризи, загострення інфляційних процесів собівартість виробництва 1 ц сільськогосподарської продукції протягом досліджуваного періоду мала тенденцію до зростання. На-

Таблиця 5. Ефективність виробництва продукції тваринництва

Види продукції	Роки	Середньорічне поголів'я, голів	Вироблено продукції, ц	Середньорічний приріст 1 голови ВРХ, ц	Виробничі витрати, тис. грн	Собівартість 1 ц продукції, грн	Чистий дохід (виручка від реалізації продукції), тис. грн	Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	Прибуток (збиток) від реалізації продукції - всього, тис. грн	Рівень рентабельності (збитковості), %
Приріст живої маси ВРХ	2019	1506	2218	1,5	10747,0	4845,36	8043	13949	-5906	-42,3
	2020	1511	2143	1,5	11000,7	5133,32	5505	10199	-4694	-46,0
	2021	1466	1917	1,3	10428,1	5439,80	7940	12757	-4817	-37,8
Молоко	2019	550	33383	60,7	24311,0	728,24	25191	22608	2583	11,4
	2020	550	34184	62,2	24904,5	728,54	27206	23054	4152	18,0
	2021	550	32819	59,7	25294,9	770,74	29528	23365	6163	26,3
Приріст живої маси свиней	2019	449	284	0,6	2358,8	8305,63	1014	2148	-1134	-52,8
	2020	343	217	0,6	1883,5	8679,72	550	1228	-678	-55,2
	2021	296	182	0,6	1875,9	10307,14	254	671	-417	-62,1

Таблиця 6. Аналіз фінансового стану підприємства

Показники	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Відхилення 2021 р. від 2019 р.	
				±	%
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	84873	86559	86 847	1974	102,3
Середньорічна вартість основних засобів, тис. грн	43962	43064	40358	-3604	91,8
Середньорічні залишки обігових коштів, тис. грн	80800	81718	87481	6681	108,3
Середньорічна вартість активів, млн грн	134808	137009	142246	7438	105,5
Середньорічна вартість власного капіталу, тис. грн	129623	132002	136042	6419	105,0
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	78042	74709	71504	-6538	91,6
Валовий прибуток (збиток), тис. грн	6831	11850	15343	8512	в 2,2 р.
Чистий прибуток (збиток), тис. грн	1057	3701	4347	3290	в 4,1 р.
Рентабельність продукції, %	8,1	13,7	17,7	9,6	-
Рентабельність власного капіталу, %	0,8	2,8	3,2	2,4	-
Рентабельність активів, %	0,8	1,4	3,1	2,3	-

жалі, за досліджуваній період урожайність основних сільськогосподарських культур демонструє тенденцію до зниження, спостерігається ріст виробничих витрат.

Для вивчення наявного стану та розроблення планів на майбутнє розглянемо фінансові показники виробництва сільськогосподарської продукції досліджуваного аграрного підприємства (табл. 4). Рентабельність продукції характеризує прибутковість поточних витрат, вигідність для підприємства виробництва певного виду продукції. Як показало дослідження, у цілому галузь рослинництва кооперативу є прибутковою та рентабельною. Ціни по всіх сільськогосподарських культурах на протязі

досліджуваного періоду постійно коливалися, тому й прибутковість даних культур підприємства нестабільна. Підвищення рівня рентабельності є результатом випереджаючих темпів росту цін реалізації над собівартістю продукції.

Дещо відмінна ситуація щодо розвитку тваринництва (табл. 5). Проведений аналіз показує, що зниження допущено майже по всіх видах тваринницької продукції, за виключенням молока.

Коли розглядати обсяги виробництва в розрізі видів продукції, то спостерігаються тенденції у зниженні обсягів продукування окремих видів тваринницької продукції та їх скорочення.

Виробництво продукції тваринництва за досліджуваній період було збитковим, за винятком виробництва молока. Причини збитковості галузі тваринництва — високий рівень собівартості та значно нижчий рівень доходів.

На основі аналізу статистичних даних СВК "Летава" за досліджуваній період, можна зробити висновки про те, що найбільш рентабельним видом виробництва сільськогосподарської продукції є вирощування олійних культур, які за весь досліджуваній період мають найвищі і при цьому стабільні показники. Найбільш збитковим видом є виробництво м'яса. Показник є від'ємним на протязі всього досліджуваного періоду, тому для забезпечення подальшого розвитку цієї галузі потрібно передусім організувати підтримку з боку держави.

В основі аналізу фінансового стану підприємства лежить дослідження його економічного потенціалу. У фінансовому аналізі економічний потенціал досліджується за двома аспектами: як сукупність майна, що перебуває у розпорядженні підприємства, та як загальна вартість джерел його фінансування.

Як показують дані таблиці 6, сума чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) протягом досліджуваного періоду дещо збільшилася (на 2 %). Що стосується середньорічної вартості основних засобів, то їх вартість навпаки — зменшилась на 8,2 відсотка. Середньорічна вартість активів збільшилась на 5,5 %, власного капіталу — на 6419 тис. грн. Через зменшення собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) на 6538 тис. грн, валовий прибуток у звітному році відповідно збільшився майже вдвічі. І як результат — спостерігається значне збільшення чистого прибутку у звітному році — на 3290 тис. грн або майже в чотири рази.

Отримання прибутку є головною метою підприємницької діяльності, основним спонукальним мотивом будь-якого бізнесу. Для підвищення прибутковості та рентабельності досліджуваного підприємства необхідно мобілізувати всі невикористані можливості для збільшення величини прибутку, а відповідно, й рівня рентабельності, серед яких: збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції, зниження її собівартості, підвищення якості товарної продукції, реалізація її на більш вигідних ринках збуту та в оптимальні строки тощо.

Проаналізувавши розвиток виробництва сільськогосподарської продукції, ми приєднуємося до думки науковців [5] та вважаємо, що, крім вище перелічених резервів щодо збільшення величини прибутку, ситуація, яка складається останнім часом у сільському господарстві, не є природною, де не все залежить лише від безпосередніх товаровиробників. Значний вплив на формування доходів сільськогосподарських підприємств має державна політика у сферах ціноутворення, оподаткування та кредитування.

Варто відзначити, що основними стримуючими факторами розвитку є значний диспаритет цін на продукцію галузі та збереження монополізму на ринку сільськогосподарської сировини [7]. Отже, підвищення якості управління як на рівні господарюючих суб'єктів так і на загальнодержавному рівні відобразиться на поліпшенні фінансових показників господарювання.

На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що ситуація, яка склалася у аграрному підприємстві, є задовільною, а вирішення питань щодо підвищення рівня управління виробництвом продукції аграрного підприємства повинно базуватися на індивідуальному підході до кожного суб'єкта господарської діяльності з використанням обґрунтованих управлінських рішень.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на позитивну динаміку отримання прибутку, росту валової продукції та основних показників ефективності господарювання, СВК "Летава" характеризується як успішне аграрне підприємство, що нарощує ресурсний потенціал, збільшує обсяги виробництва продукції і успішно працює в умовах ринку. Основними чинниками формування конкурентоспроможності виробництва аграрної продукції є сприятливі природно-кліматичні і географічні умови виробництва продукції, наявність умов для забезпечення високої її якості та екологічної безпеки, зручне логістичне транспортне розташування тощо. Але не дозволяє отримати максимально корисний результат від використання земельних ресурсів, навіть збереження до сьогодні сировино-орієнтованого напрямку розвитку аграрного виробництва, що зумовлює високу залежність вітчизняної галузі сільського господарства від кон'юнктури глобального ринку продовольства і його цінової мінливості, відсутність у частини виробників фінансової можливості впроваджувати інноваційні ресурсозберігаючі технології.

Завданнями аграрного підприємства залишаються підвищення ефективності, збільшення обсягу виробництва конкурентоспроможної продукції і вихід на нові ринки збуту, провідна роль при цьому має бути відведена управлінському складнику.

Література:

1. Беженар І.М. Стан розвитку спеціалізації в аграрних підприємницьких структурах. Економіка та управління національним господарством. Миколаївський нац. ун-т імені В.О. Сухомлинського. 2016. Вип. 10. С. 128—133.

2. Добровольська, Е.В. Ефективність використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Science and Education a New Dimension. IX(44). І.: 249. 2021 Feb. P. 25—28.

3. Костецький Я.І. Рентабельність як показник ефективності сільськогосподарського виробництва. Інноваційна економіка. 2012. № 2 (28). С. 98—101.

4. Муковоз О.В., Гамівка С.А. Інтенсивність та економічна ефективність інтенсифікації в рослинництві. Вісник СНАУ. 2009. Вип. 8 (37). С. 70—72.

5. Прокопець Л.В. Складові підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/37SPK.pdf.

6. Зінов'єв Ф.В., Брустінов Д.В., Піжинський Я.І. Сутність і складові організаційної культури підприємства. Держава та регіони. № 3. 2010. С. 46—50.

7. Donskykh A.S. State agricultural enterprises producing sunflower seeds. Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum. 2016. № 19-1 (32). P. 5—12.

References:

1. Bezhenar, I. M. (2016), "The state of development of specialization in agrarian entrepreneurial structures", Economy and management of the national economy, vol. 10, pp. 128—133.

2. Dobrovolska, E. V. (2021), "Efficiency of use of resource potential of agricultural enterprises", Science and Education a New Dimension, vol. IX, no. 44, pp. 25—28.

3. Kostetskyi, Ya. I. (2012), "Profitability as an indicator of the efficiency of agricultural production", Innovative economy, vol. 2 (28), pp. 98—101.

4. Mukovoz, O.V. and Hamivka, S. A. (2009), "Intensity and economic efficiency of intensification in crop production", Visnuk SNAU, vol. 8 (37), pp. 70—72.

5. Prokopets, L.V. (2011), "Components of increasing the competitiveness of agricultural enterprises", available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2011_7/37SPK.pdf (Accessed 15 Feb 2023).

6. Zinovev, F. V. Brustinov, D. V. and Pyzhynskyi, Ya. I. (2010), "The essence and components of the organizational culture of the enterprise", State and regions, vol. 3, pp. 46—50.

7. Donskykh, A. S. (2016), "State agricultural enterprises producing sunflower seeds", Stredoevropsky vestnik pro vedu a vyzkum, vol. 19-1 (32), pp. 5—12.

Стаття надійшла до редакції 01.03.2023 р.

УДК 336.1

Л. В. Лисяк,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, УкраїнаORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2948-7089>

А. В. Абдін,

аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування,

Університет митної справи та фінансів, м. Дніпро, Україна

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8277-0241>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.43

ПОТЕНЦІАЛ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У ФІНАНСУВАННІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

L. Lysiak,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

A. Abdin,

Postgraduate Student of the Department of Finance, Banking
and Insurance, University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine

POTENTIAL OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN FINANCING HEALTH CARE

Серед інших механізмів вирішення складних завдань, що стоять зараз перед Україною, одним найбільш потенційно вагомим є публічно-приватне партнерство. Задіяння/реалізація потенціалу публічно-приватного партнерства є надзвичайно важливою як для фінансування сфери охорони здоров'я загалом, так і для відновлення зруйнованих війною об'єктів медичної інфраструктури зокрема. Проведено оцінку видатків зведеного бюджету України на реалізацію бюджетних програм у сфері охорони здоров'я за останні роки. Акцентовано, що в сучасних умовах загострюються проблеми виконання планових показників бюджету на охорону здоров'я.. Доведено, що активізація процесу реалізації проєктів/програм на засадах публічно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я та удосконалення нормативно-правової бази у підсумку сприятиме підвищенню ефективності витрачання бюджетних коштів та розширення кількості і покращення якості медичних послуг. Оцінено інституційне середовище, в якому функціонує сучасна медична сфера України. Окреслено заходи щодо активного задіяння механізму партнерства для реалізації проєктів у такій суспільно значущій сфері, як охорона здоров'я, що сприятимуть збалансуванню інтересів держави, приватного сектора та суспільства в складних умовах війни та падіння економіки. Показано перспективи розвитку інституту партнерства з огляду на прогресивний світовий досвід реалізації проєктів у соціальній сфері. Показано вигоди публічно-приватного партнерства для держави, приватних партнерів і суспільства. Наголошено на необхідності задіяння регуляторних заходів у аспекті стимулювання підприємств приватного сектора щодо участі у формуванні та реалізації проєктів на засадах публічно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я, що у підсумку стане підґрунтям відновлення інфраструктурних об'єктів галузі та задоволення потреб суспільства у якісних медичних послугах.

Among other mechanisms for solving complex tasks facing the country now, one of the most potentially important is public-private partnership. The use/realization of the potential of public-private partnership is extremely important both for the financing of the health care sector in general and for the restoration of war-ravaged medical infrastructure facilities in particular. An assessment of expenditures of the consolidated budget of Ukraine for the implementation of budgetary programs in the field of health care in recent years was carried out. It is shown that in modern conditions, the problems of fulfilling the planned indicators of the health care budget are becoming more acute. It has been proven that the activation of the process of implementation of projects/programs on the basis of public-private partnership in the field of health care and the improvement of the regulatory and legal framework will ultimately contribute to increasing the efficiency of spending budget funds and expanding the number and improving the quality of medical services. The institutional environment where the modern medical field of Ukraine functions is evaluated. Measures for the active involvement of the partnership mechanism for the implementation of projects in such a socially significant area as health care are outlined, which will contribute to balancing the interests of the state, the private sector and society in the difficult conditions of war and economic decline. The prospects for the development of the partnership institute are shown in view of the progressive global experience of implementing projects in the social sphere. The benefits of public-private partnership in the social sphere for the state, private partners and society are shown. It was emphasized the need to use regulatory measures in terms of stimulating private sector enterprises to participate in the formation and implementation of projects based on public-private partnership in the field of health care, which will eventually become the basis for the restoration of infrastructure facilities in the industry and the satisfaction of society's needs for high-quality medical services.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, фінансування, потенціал публічно-приватного партнерства, кошти приватного партнера, бюджетні кошти, охорона здоров'я, медична інфраструктура, пріоритети бюджетної політики.

Key words: public-private partnership, financing, potential of public-private partnership, funds of a private partner, budget funds, health care, medical infrastructure, budget policy priorities.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сьогодні наслідком повномасштабної військової агресії Росії на території України стало загострення соціально-економічної кризи, яка спровокувала суттєвий дефіцит фінансових ресурсів, поглиблення дисбалансів у фінансовій системі країни. Після понад двох років боротьби з пандемією COVID 19 та зростанням потреби у фінансуванні медичних послуг і профілактичних заходів, сьогодні система охорони здоров'я (далі — ОЗ) в Україні продовжує знаходитися в умовах посиленої напруги. Складнощі щодо дотримання стійкості фінансової системи загалом та таких її вагомих складових, як публічні фінанси та фінанси домогосподарств зумовлюють потребу у стимулюванні розвитку ефективних механізмів фінансування ОЗ та відновлення соціальної інфраструктури, зокрема, медичної, що у підсумку має сприяти пом'якшенню ризиків виникнення дисбалансів в бюджетній сфері та підвищенню доступності для населення більш широкого переліку медичних послуг належної якості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Стан та проблеми розвитку публічно-приватного партнерства в соціальній сфері і зокрема у сфері ОЗ країн з різним рівнем розвитку, місце і роль партнерства держави, приватного сектора і суспільства у досягненні цілей сталого розвитку досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені: Джамалі Д. [1], Делмон Дж. [2], Запатріна І.В. [3], Качула С.В. [4], Лім М.К. [5], Пильтій О. [6], Тулай О.І. [7], Хаммамі М., Рухашьянкіко Дж.-Ф. і Єгоуе Е. [8] та інші.

Запатріна І.В. акцентує увагу на підвищенні ролі ППП в процесі реалізації Цілей сталого розвитку, закріплених в документах ООН [3]. Пильтій О. розкриває організаційно-економічні аспекти та фінансові механізми ППП [6]. Джамалі Д. дослідив механізми успіху та невдачі ППП у країнах, що розвиваються на прикладі Лівану [1]. Тулай О.І. визначає переваги ППП у сфері ОЗ, окреслюючи особливості фінансових відносин, що виникають між державою та суб'єктами господарювання приват-

ної форми власності й громадським сектором [7]. Качула С.В. визначає заходи фінансової політики щодо підтримки ППП як інструменту соціального розвитку [4]. Лім М.К. акцентує увагу на необхідності проведення розумної політики заохочення ППП в галузі ОЗ на основі використання тристоронньої моделі ефективного регулювання [5]. Ряд дослідників, зокрема Делмон Дж. [2], Хаммамі М., Рухашьянкіко, Дж.-Ф. та Єгоуе, Е. [8] акцентують увагу на ролі приватного сектора та детермінантах ППП в процесі інвестування в інфраструктуру.

Однак, повноцінне функціонування і розвиток системи ОЗ лише за бюджетні кошти в умовах війни надзвичайно ускладнюється, що актуалізує науковий пошук адекватних фінансових рішень та заходів щодо реалізації потенціалу ППП для відновлення пошкодженої чи зруйнованої медичної інфраструктури та загальної диверсифікації джерел фінансування галузі ОЗ.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є обґрунтування заходів щодо стимулювання реалізації потенціалу публічно-приватного партнерства у сфері охорони здоров'я для повоєнного відновлення медичної інфраструктури та забезпечення населення якісними медичними послугами.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Обмеження фіскального простору внаслідок дії несприятливих факторів, насамперед військових дій на території України, пов'язане з ризиками значного зростання витрат на охорону здоров'я (далі — ОЗ) та водночас значних руйнувань соціальної інфраструктури. До загальних факторів ризику, що зумовлюють значне фінансове навантаження на бюджет та систему ОЗ відносять демографічні зрушення, рівень захворюваності населення, потреби у довготривалому догляді тощо, а також інноваційні досягнення в галузі, що зумовлюють зростання вартості медичних послуг та супутніх витрат (ліків, медичного обладнання, лабораторного обстеження, реактивів тощо). В умовах фінансово-економічної кризи, пандемії та війни відбуваються додаткові різкі сплески бюджетних витрат на ОЗ, наслідком чого стає загострення дисбалансів бюджетної системи, зниження фінансової стійкості державних та місцевих бюджетів, падіння купівельної спроможності домогосподарств.

Фінансування ОЗ в Україні здійснювалося переважно за рахунок бюджетних коштів, які спрямовувалися на утримання широкої мережі медичних закладів. Всі роки незалежності країни декларувалися ті чи інші заходи удосконалення механізму фінансування галузі. Водночас, фрагментарність, непослідовність заходів не сприяли ефективним змінам. Поштовх трансформації застарілого механізму фінансування ОЗ в країні надано змінами правового поля та утворенням Національної служби здоров'я України (НСЗУ). Кожен громадянин України набув права безоплатного отримання послуг за затвердженим стандартним переліком (пакетом) у державних та комунальних закладах охорони здоров'я, відповідно до запровадженої програми медичних гарантій (ПМГ), причому кількість пакетів ПМД є динамічним і щороку доповнюється. Також запроваджено програму реімбурсації "Доступні ліки", створено Центр громадського здоров'я (ЦГЗ) та державне підприємство "Медичні закупівлі України" (МЗУ) тощо. НСЗУ на рівні закону наділена повноваженнями реалізації державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення (за ПМГ); виконання функцій замовника медичних послуг та лікарських засобів за ПМГ; внесення на розгляд Міністра охорони здоров'я пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення [9].

Структурна перебудова системи ОЗ в Україні передбачає розмежування бюджетних коштів на певному рівні адміністративного поділу країни для фінансування різних видів медичної допомоги. Так, на районному (міському) рівнях кошти поступають і розподіляються за принципом "гроші йдуть за пацієнтом" для надання первинної медико-санітарної допомоги, включаючи невідкладну, на обласному або державному рівні — на надання вторинної, третинної та екстреної медичної допомоги. Таке розмежування фінансування медичної допомоги направлено на підвищення ефективності використання потенціалу державних та комунальних закладів охорони здоров'я (ЗОЗ) та спрямування фінансових потоків державного бюджету згідно з принципом субсидіарності бюджетної системи.

В умовах пандемії COVID-19 відбулося уповільнення реформи медичної галузі, а широко-масштабна військова агресія Росії проти суверенної України та введення воєнного стану спричинила до зміни пріоритетів бюджетної

Таблиця 1. Динаміка видатків зведеного бюджету України на ОЗ в 2017–2021 роках

Показник	2017	2018	2019	2020	2021	Темп приросту
Видатки зведеного бюджету на ОЗ, млн грн	102392,4	105852	123384,6	175789,7	204121,8	99,4
% у видатках зведеного бюджету	9,7	9,3	9,4	11	11,1	14,6
Частка видатків зведеного бюджету на ОЗ у ВВП	3,4	3,3	3,2	4,2	3,7	8,9

Джерело: розраховано та складено за [10].

політики у сфері видатків. Значні фінансові потоки були спрямовані на подолання наслідків пандемії, вакцинацію населення, з 2022 року пріоритетними стали видатки бюджету на фінансування безпеки й оборони держави та соціальні видатки.

В умовах війни зросли ризики поглиблення фінансової нестабільності в Україні, посилилась загроза розбалансування бюджетної сфери внаслідок звуження фіскального простору, стрімкого зростання дефіциту бюджету (дефіцит державного бюджету на 2023 рік заплановано на рівні 20,6% ВВП). Незважаючи на компенсаторні потоки міжнародної фінансової допомоги для збалансування бюджетної системи, прискорилося нагромадження державного боргу. Наростаючий дисбаланс державного бюджету та місцевих бюджетів ускладнив фінансування системи ОЗ, наслідком стало уповільнення процесу реформування галузі. Видатки бюджету на охорону здоров'я за останні роки номінально збільшувалися, водночас, враховуючи темп інфляції, фактично мають спадну динаміку (табл. 1).

Частка видатків зведеного бюджету на ОЗ у ВВП за аналізований період мала найвище значення в 2020 і 2021 роках, що пояснюється підвищеними потребами галузі у період пандемії коронавірусу. В 2022 році в умовах воєнного стану видатки на ОЗ становили 7,1 % від загальних видатків зведеного бюджету України, що на 3,5 відсоткових пункти більше від попереднього року. Видатки на охорону здоров'я в 2023 році загалом по зведеному бюджету України заплановано в сумі 206,8 млрд гривень, із них видатки державного бюджету з трансфертами — 176 млрд гривень. Пріоритетним напрямом фінансування є: реалізація програми медичних гарантій (142,7 млрд гривень), централізована закупівля ліків, медичних виробів, сучасного обладнання (10 млрд гривень), посилення епідемічного нагляду за інфекційними та неінфекційними хворобами (3,8 млрд гривень), інші видатки в сфері охорони здоров'я

(19,6 млрд гривень) [11]. Загалом в 2023 році, порівняно з 2022 роком, видатки на охорону здоров'я у національній валюті зменшилися на 10%. У доларовому еквіваленті скорочення становить біля 40%, що відображає загрози для повноцінного забезпечення надання медичної допомоги. У розрахунку на душу населення загальні державні видатки на охорону здоров'я у 2023 році порівняно з попереднім роком знизяться на 43 долара (з 159 до 116 доларів). Порівняно із країнами — членами ЄС цей показник є низьким. Так, згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) в 2019 році державні видатки на охорону здоров'я на душу населення в Угорщині становили 722 дол., у Польщі — 724 дол., у Литві — 892 дол., у Чехії — 1503 дол., у Словаччині — 1057 дол. Також в цих країнах і частка держави у фінансуванні витрат на охорону здоров'я є вищою, ніж в Україні.

Найбільшою статтею витрат на охорону здоров'я в державному бюджеті є програма медичних гарантій (ПМГ). На її реалізацію у 2023 р. заплановано 142,7 млрд грн (бюджет ПМГ 2022 становив 157,3 млрд грн), на "відновлення і розвиток стійкої національної моделі медичної галузі України" — 422 млн грн [9].

Також у Державному бюджеті України на 2023 рік передбачено кошти на додаткову дотацію місцевим бюджетам для забезпечення належного утримання закладів охорони здоров'я на місцевому рівні у розмірі 3,7 млрд гривень, з цієї суми 2,9 млрд гривень буде спрямовано до місцевих бюджетів (обласних та бюджетів територіальних громад) [11]. Така ж процедура відбувалася і стосовно розподілу додаткової дотації в Державному бюджеті на 2022 рік. В складних умовах війни система ОЗ в Україні адаптується до сучасних реалій та працює в оперативному режимі. В 2022 та 2023 роках здійснюється фінансування ПМГ, що забезпечує більшу стабільність цього рівня медичного забезпечення та зниження навантаження на бюджети домогосподарств.

Особливо актуальним в умовах війни є питання раціонального і більш ефективного використання бюджетних коштів закладами ОЗ, адже в мовах воєнного стану зростає загроза розбалансування бюджетної системи внаслідок порушення комунікаційно-інформаційних потоків, неможливості реалізації програми медичних гарантій на тимчасово окупованих або нещодавно звільнених від ворога територій, зростанні потреби у розгортанні тимчасових госпітальних мобільних споруд на заміну знищеним та виникненню інших витрат, що практично неможливо було врахувати у процесі бюджетного планування. В умовах загроз, пов'язаних з наданням медичних послуг виникають об'єктивні умови недовиконання планових бюджетних показників та неефективного використання коштів державного та місцевих бюджетів.

У структурі витрат на ОЗ в Україні за фінансовими агентами частка витрат домогосподарств на охорону здоров'я знаходиться майже на рівні частки уряду, а в окремі роки перевищує її. Частка витрат домогосподарств в 2017—2020 роках у загальній сумі витрат на охорону здоров'я є значною порівняно з іншими фінансовими агентами приватного сектору, а в 2018-2019 роках вона перевищувала частку уряду [12].

В умовах значного зростання індексу інфляції (і споживчих цін на товари) підвищується вразливість домогосподарств до фінансових витрат, пов'язаних з ОЗ (профілактикою/лікуванням). Надмірне навантаження на бюджети домогосподарств у 2023 р. у зв'язку з потребою купувати ліки може стати додатковим фактором порушення їх фінансової стійкості, зростання рівня бідності. Важливим принципом реформування системи фінансування охорони здоров'я в Україні є недопустимість: а) значних (катастрофічних) витрат домогосподарств у випадку хвороби і б) відмови від отримання необхідної медичної допомоги через неможливість її оплатити в момент отримання.

Таким чином, для дотримання принципів реформування системи фінансування охорони здоров'я, підвищення якості та доступності медичних послуг, що надаються, необхідно впроваджувати ефективні механізми, враховуючи, що реалізація численних соціальних і економічних завдань країни пов'язана з постійно зростаючими обмеженнями в бюджетній сфері. Як свідчить досвід країн світу з різним рівнем розвитку, вагомим є потенціал партнерства держави та приватного сектора. У зв'язку з цим

їх конструктивна взаємодія з метою вирішення спільних фінансово-економічних та соціальних проблем особливо посилюється саме у разі дефіциту бюджету чи кризових явищ в економіці.

За визначенням Європейської економічної комісії ООН (UNECE), ППП (відповідно до законодавства України — державно-приватне партнерство) — довгострокова контрактна угода інноваційного характеру щодо розвитку інфраструктури та надання публічних послуг шляхом використання коштів, досвіду та мотивації приватного сектору у сферах, що, зазвичай, входять до відповідальності уряду [13].

Відповідно до чинного українського законодавства, замість поняття "публічно-приватне партнерство" використовується "державно-приватне партнерство" (ДПП), під яким слід розуміти співробітництво між державними партнерами (державою, територіальними громадами, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук) та приватними партнерами (юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій) [14]. Таке співробітництво здійснюється на основі договору та має відповідати визначеним ознакам державно-приватного партнерства, до яких відповідно до законодавства належать: створення та/або будівництво об'єкта державно-приватного партнерства та/або управління таким об'єктом; тривалість відносин; передача приватному партнеру частини ризиків у процесі здійснення ДПП; внесення приватним партнером інвестицій в об'єкт державно-приватного партнерства [14].

В основі партнерських відносин державного та приватного секторів має бути співпадіння (точки дотику) їх інтересів у певній галузі чи сфері прикладання зусиль, що відображає зміст ППП.

Модель ППП у світі сприймається як важливий механізм, який використовується останнім часом в глобальному контексті охорони здоров'я. Використовуючи цю модель, численні міжнародні організації формують уніфіковані статuti проектів для спільного досягнення взаємоузгоджених цілей. ППП представляється як ідеальний механізм для синтезу ресурсів і максимізації вигоди в численних програмах, водночас важливо узгоджувати/поєднувати його впровадження з вирішенням проблем сталого розвитку [3]. Більшість сучасних дослідників погоджується, що широкомасштабні колективні зусилля та спільне використання ресурсів мають більший потенційний вплив на тривалі зміни, ніж будь-яка окрема

організація чи організація може досягти подібності [15].

Партнерство держави і бізнесу у соціальній сфері має свої витоки з середини 1980-х років і спочатку реалізувалося переважно як соціальні інвестиції, що інтегрували приватні та суспільні інтереси у довгостроковій перспективі, задовольняючи потреби обох сторін. Соціальна активність та соціальна відповідальність бізнесу останнє десятиліття стають необхідною умовою його процвітання і гармонійно влітаються у стратегічні цілі розвитку [16], що дозволяє приватним компаніям в кризових умовах, як правило, незначно скорочувати, а не згортати повністю соціальні партнерські проекти.

Делмон Дж. вважає ППП частиною глобальної зміни ролі уряду — від прямого постачальника державних послуг до планувальника, керівника контрактів та/або регулятора, який забезпечує доступність місцевих послуг, що відповідають основним стандартам якості та доступні для користувачів і економіки. РРР, на думку дослідника, може забезпечити більш ефективні закупівлі через дешевші, кращі, швидші та кращі якості, забезпечити нові джерела інновацій, технологічних досягнень та інвестицій, у тому числі через фінансування проекту. Уряди мають ініціювати, заохочувати та керувати ППП у необхідних галузях, збалансовуючи розподіл ризиків ППП [2].

У таких розвинених країнах, як Велика Британія, Італія, Канада, Франція серед усіх сфер економіки реалізація проектів на засадах ППП в охороні здоров'я є пріоритетною, що зумовлено політикою цих держав та рівнем їх соціально-економічного розвитку. В інших країнах світу (Австрії, Бельгії, Данії, Австралії, Ізраїлі, Ірландії, Фінляндії, Іспанії, Португалії, Греції, Південній Кореї, Сінгапурі та інших також є приклади успішного використання потенціалу ППП в охороні здоров'я — будівництво, реконструкція, модернізація медичних центрів, госпіталів, лікарень, тощо [17].

Статистичні дані свідчать, що розвиток державно-приватного партнерства у країнах ЄС та світі характеризується позитивною динамікою, зростає кількість реалізованих проектів у сфері охорони здоров'я. Так, у Великій Британії завдяки ППП за тринадцять років було реконструйовано більше ста лікарень Національної системи охорони здоров'я; в Австрії реалізується партнерство по розробці, управлінню та обслуговуванню комплексного медичного догляду; в Данії на основі ППП опікуються розробкою національного електронного порталу здоров'я; в Румунії — приватизація амбу-

латорних послуг гемодіалізу; в Пекіні, Гонконзі та Шанхаї — будівництво державних лікарень та управління ними [18]. В Казахстані, станом на 2020 рік, реалізовано 864 проектів ДПП на суму понад 2,3 млрд доларів, біля 20 відсотків цих проектів реалізовано в галузі охорони здоров'я [18].

Активна реалізація потенціалу ППП у сфері охорони здоров'я здійснюється в Сінгапурі. Частка уряду в загальних видатках на охорону здоров'я скоротилася за роки незалежності країни з 50% (1965 рік) до 25 % (2000 рік), тобто значна частка витрат з охорони здоров'я перекладена на приватний сектор. Реформи фінансування охорони здоров'я в Сінгапурі спрямовані на підвищення ефективності, ґрунтуються на переважанні індивідуальної відповідальності над державною, водночас здійснюється гнучке державне реагування. В країні функціонують розвинені регіональні медичні центри, конкуренція між ними визначається ціною та якістю. При цьому медична допомога є доступною для громадян країни, які оплачують частину своїх медичних витрат. Доступ до необхідного догляду для бідного населення внаслідок катастрофічної хвороби гарантований сформованими механізмами захисту від фінансового зубожіння [19].

Лім М.К вважає далекоглядною політику заохочення ППП в галузі охорони здоров'я для участі приватного партнера у фінансуванні та наданні медичної допомоги. Дослідник доводить, що для ефективного регулювання процесом необхідно залучати не лише уряд і постачальників, але й уповноважених споживачів. Уряд повинен дистанціюватися від ролі постачальників, а постачальники повинні конкурувати та співпрацювати для створення систем ОЗ з вищою вартістю, ніж те, що можуть запропонувати інші [5].

Станом на 01.01.2023 р. в Україні загалом за всіма сферами на умовах ППП укладено 193 договори, з яких сьогодні реалізується лише 18 (9 — концесійних договорів, 5 — договорів про спільну діяльність, 4 — інші договори). Не реалізується значна кількість — 162, з них 116 — не виконується, 46 — розірвані/закінчився термін дії, 13 призупинені у зв'язку зі збройною агресією Росії проти України. В галузі охорони здоров'я на засадах ППП сьогодні реалізується лише два проекти — в Київській та Львівській областях [20]. Тобто потенціал ППП практично не використовується.

З огляду на світовий досвід, значущість формування системи партнерства як конструктивного механізму взаємодії органів державної

Таблиця 2. Вигоди реалізації проєктів на засадах ППП в галузі ОЗ

Суб'єкти ППП	Наслідки (вигоди) реалізації ППП в ОЗ
Держава	Інноваційний розвиток ОЗ. Створення/відновлення/збереження медичної інфраструктури Зниження бюджетних витрат об'єкти охорони здоров'я Усунення бюджетних дисбалансів, пов'язаних із значними витратами на ОЗ Впровадження прогресивних практик управління Підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів, Скорочення часу на реалізацію проєктів, Диверсифікація ризиків. Набуття досвіду, формування компетентностей. Підвищення якості медичних послуг.
Приватний партнер	Пришвидшення дозвільних процесів. Гарантії фінансування. Зниження фінансових ризиків (фінансові гарантії держави), Гарантований дохід впродовж дії договору про ППП. Право надавати немедичні та супутні послуги за ринковими цінами. Податкові чи інші пільги/стимули.
Суспільство	Деталізація, розширення переліку та підвищення якості медичних послуг; збереження їх доступності для всіх верств населення; збалансованість між ціною та якістю медичних послуг, зниження кількості неформальних платежів в галузі. усунення корупційної складової, підвищення якості медичних послуг

Джерело: складено авторами за [2; 17; 18; 23].

влади, приватного капіталу та громадського сектору задля вирішення проблемних питань у сфері охорони здоров'я зростає.

Роль ППП в Україні має також зростати для концентрації спільних зусиль з відновлення медичної галузі, що постраждала внаслідок війни. За оцінками уряду, на відновлення медичної системи необхідно за попередніми розрахунками близько 14,6 млрд євро [21]. Держава не має достатньо коштів для реалізації затверджених до реалізації інвестиційних проєктів у сфері ОЗ, про що свідчить їх недостатнє фінансування, незадовільний стан фінансування пріоритетних державних інвестиційних проєктів [20; 22]. Лише на завершення цих проєктів необхідні значні витрати із державного бюджету. Тому потреба у залученні приватного бізнесу в реалізацію державних інвестиційних проєктів/програм у сфері охорони здоров'я в Україні сьогодні є надзвичайно великою.

Застосування механізму ППП буде доцільне з точки зору модернізації системи охорони здоров'я в Україні, відновлення зруйнованої медичної інфраструктури, покращення якості та розширення переліку надання медичних послуг і доступу до ліків. Проєкти у сфері охорони здоров'я, які потенційно можуть реалізуватися на основі ППП, переважно будуть спрямовані на розширення діапазону та підвищення якості надання послуг; дотримання певного рівня соціальних стандартів; сприяння розвитку медичного туризму. Отже, цілі проєкту на

засадах ППП мають відповідати пріоритетам державної (місцевої) політики та Цілям сталого розвитку з описом того, як саме обраний проєкт сприятиме досягненню державної (місцевої) стратегічної програми та окремих Цілей сталого розвитку, беручи до уваги Методологію ЄЕК ООН оцінки державно-приватного партнерства на благо людей в інтересах досягнення Цілей сталого розвитку [3].

При цьому вирішальну роль буде відігравати як фінансова спроможність суб'єктів господарювання та їх готовність до участі у проєктах через, як правило, високу їх капіталомісткість, тривалий термін реалізації, існування/виникнення різних ризиків, так і заходи і стимули держави щодо реалізації потенціалу ППП.

Вагомими перевагами такого партнерства у системі ОЗ України є позитивні наслідки (вигоди) для держави, приватного партнера і для всього суспільства. (табл. 2).

Залежно від наявності державних гарантій для соціальних проєктів на основі ППП, їх об'єднують у такі групи: 1) низько ризикові, з високою інвестиційною привабливістю (мають державні гарантії мінімальної прибутковості) та 2) високо ризикові, з низькою інвестиційною привабливістю (відсутні державні гарантії прибутковості, яка залежить від споживчого попиту на послуги). Загалом в обох випадках проєкти в ОЗ є більш ризикованими та менш прибутковими, ніж в інших сферах [6], отже менш

привабливими для приватного партнера, що потребує вжиття заходів щодо його заохочення/підтримки/стимулювання до інвестицій на засадах PPP в галузь ОЗ.

Найближчими роками Україна, як наголошується урядом, фокусуватиметься на забезпеченні фінансової стабільності медичної допомоги, трансформації мережі закладів охорони здоров'я, розвитку кадрових ресурсів та покращенні громадського здоров'я [9]. Також в пріоритеті буде посилення медичних послуг, які викликані війною, зокрема, реабілітації та протезування. Джерелами фінансування проєктів PPP можуть бути: фінансові ресурси приватного партнера; фінансові ресурси, запозичені в установленому порядку; кошти державного та місцевих бюджетів; кошти з інших джерел, не заборонених законодавством.

Ключовим аспектом позитивних зрушень у співпраці держави і бізнесу в Україні, активізації задіяння його потенціалу є активна державна фінансова політика підтримки розвитку PPP, яка, за дослідженням Качули С.В. [11] сприятиме стимулюванню концентрації фінансових ресурсів суспільства у окремих перспективних галузях економіки, зокрема, в ОЗ з метою запуску механізмів збереження та розвитку людського капіталу, розвитку пріоритетних соціальних проєктів шляхом поєднання коштів державного та місцевих бюджетів і фінансових ресурсів приватного сектору на основі підтримки реалізації проєктів PPP. Надання державних кредитних, валютних, тарифних, соціальних та інших гарантій за проєктами PPP має відбуватися на договірних засадах, зазначених в угоді про PPP, і з метою дотримання фіскальних та боргових параметрів бюджетної системи не виходити за межі цієї угоди. Ефективність державної фінансової політики при цьому вимірюється створенням умов для відкритої конкуренції або дотриманням узятих на себе фінансових зобов'язань [11]. На нашу думку, вирішальним аспектом реалізації заходів фінансової політики держави щодо активізації PPP є рівень взаємної довіри партнерів, що залежить від стану інституційного середовища та зрілості інститутів у суспільстві. За дослідженням Де Лос Ріос-Карменадо І., Ортуньо М. та Рівера М., PPP виникає за умови співпраці партнерів для фінансування і управління проєктами в багатьох секторах на основі добровільності і взаємної довіри [23]. Тому розвинене законодавство, чітке дотримання угод, гарантій, зниження трансакційних витрат — ці та інші складові інституційного середови-

ща потребують зміцнення на шляху успішної реалізації проєктів PPP у сфері ОЗ.

Збалансовані партнерські відносини держави/ місцевих органів влади з приватним сектором в результаті позитивно позначатимуться на зміцненні системи ОЗ в Україні, підвищенні якості життя населення, успішному розвитку територій та країни в цілому. Розвиток PPP в Україні у сфері ОЗ важливий з огляду на необхідність відновлення значних за обсягом і вартістю об'єктів соціальної інфраструктури, зокрема медичної, що постраждали в результаті війни, браком бюджетних ресурсів та з іншого боку, зростання потреби у соціальних послугах і водночас зниження фінансової спроможності значної кількості населення.

Для динамічного розвитку й реалізації вального потенціалу PPP в галузі ОЗ з урахуванням досвіду та тенденцій його успішного використання в країнах світу необхідно:

- сформулювати пріоритети реалізації проєктів PPP в ОЗ на національному рівні з деталізацією на рівні громад;
- спростити процедури подання проєктів;
- розробити заходи щодо нейтралізації впливу корупційної складової шляхом максимального усунення особистих контактів зацікавлених сторін, впровадження он-лайн режимів подання пропозицій, боротьба з тіньовою економікою;
- встановити скорочені терміни розгляду інвестиційних пропозицій бізнесу, пов'язаних з ініціюванням програм у сфері ОЗ, забезпечення максимальної прозорості та посилення контролю за цим процесом;
- розробити стимули для бізнесу, що реалізує програми у системі ОЗ на рівні громад.

Відтак, PPP є одним з перспективних механізмів реалізації ряду проєктів у системі ОЗ та зниження навантаження на бюджет і фінанси домогосподарств, особливо в умовах кризи та війни. Розвиток PPP у сфері охорони здоров'я потребує вироблення заходів фінансової політики для стимулювання та підтримки важливих проєктів PPP. Дієві заходи щодо стимулювання та підтримки проєктів PPP у сфері ОЗ важливо здійснювати із врахуванням ризиків фінансування на певній території та таких показників: стан медичної інфраструктури, забезпеченість медичним персоналом, кількість постійного та тимчасово-переміщеного населення, рівень безробіття, стан місцевих бюджетів.

ВИСНОВКИ

Важливими умовами, що сприятимуть стимулюванню реалізації потенціалу PPP у сфері

ОЗ в Україні, у кожному її регіоні, та впливають із нашого дослідження, є:

- послідовне впровадження заходів державної фінансової політики у сфері сприяння розвитку PPP на основі формування пріоритетних напрямів розвитку PPP у сфері ОЗ на середньостроковий та довгостроковий період;
- стимулювання/підтримка ініціатив бізнесу та використання фінансових механізмів/інструментів залучення бізнесу щодо формування та реалізації соціально значущих програм у сфері ОЗ у регіонах на основі соціального партнерства та розвитку механізмів PPP;
- створення інституційних умов активізації партнерських відносин бізнесу та влади для реалізації пріоритетних державних/регіональних програм на основі PPP в сфері ОЗ.

Територіальні органи влади та місцевого самоврядування, враховуючи перспективність та необхідність співпраці з бізнесом для відновлення та розвитку медичної інфраструктури на інноваційних засадах, мають бути зацікавлені у довгострокових партнерських відносинах для реалізації регіональних/місцевих проєктів та програм у системі ОЗ шляхом підтримки та стимулювання/заохочення бізнесу, активізації інтегрування фінансових механізмів та інструментів соціально відповідального бізнесу на основі розвитку PPP. Впровадження кращих світових практик реалізації потенціалу PPP, що передбачає реалізацію узгоджених із громадою проєктів і програм, здійснення громадського контролю за їхньою ефективністю та результативністю є перспективою подальших досліджень.

Література:

1. Jamali D. Success and Failure Mechanisms of Public Private Partnerships (PPPs) in Developing Countries, Insights from the Lebanese Context. *The International Journal of Public Sector Management*, 2004. Vol.17(5). Pp. 414-430. Available at: www.nwri.gov.ng/userfiles/file/S20-PPPBR1.pdf.
2. Delmon J. *Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and PPP Frameworks*. Fourth Edition. Wolters Kluwer Law International B.V., 2021. 704 p.
3. Запатрина И.В. Публично-частное партнерство для Целей Устойчивого развития. Киев, 2017. 312 с.
4. Качула С.В. Вдосконалення державної фінансової політики підтримки публічно-приватного партнерства як інструменту соціального розвитку. *Економічний вісник університету*. 2018. № 36/1. С. 293—302.
5. Lim M.K. Shifting the burden of health care finance: a case study of public-private partnership in Singapore. *Health Policy*. 2004. № 69(1). Pp. 83-92. doi: 10.1016/j.healthpol.2003.12.009. PMID: 15484609/
6. Пильтяй О. Фінансові механізми публічно-приватного партнерства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2012. № 3. С. 63—74.
7. Тулай О.І. Державно-приватне партнерство в контексті модернізації фінансування сфери охорони здоров'я. *Економічний форум*. 2018. № 3. С. 235—239.
8. Hammami M., Ruhashyankiko J.— F., Yehoue E.B. Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure. *IMF Working Paper*. 2006. URL: <http://www.imf.org>
9. Медична реформа. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-okhoronizdorovya> (дата звернення: 12.01.2023).
10. Statistical publication "Budget of Ukraine 2021". URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf (дата звернення: 22.01.2022).
11. Бюджет-2023: На фінансування охорони здоров'я передбачено 207 млрд гривень. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/biudzheth-2023-na-finansuvannia-okhorony-zdorovia-peredbacheno-207-mlrd-hryven> (дата звернення: 28.12.2022).
12. Сателітний рахунок охорони здоров'я в Україні. URL: https://ukrstat.gov.ua/metaopus/2020/1_04_00_02_2020.htm (дата звернення: 15.01.2023)
13. Introduction to PPPs: Can public-private partnerships improve infrastructure and deliver better public services? (2012). UNECE, 42. Available at: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/images/ICoE/Introductionppp.pdf>.
14. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 No 2404-VI. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-vi#Text>
15. Siddiqi S, Aftab W, Venkat Raman A, Soucat A, Alwan A. (2023) The role of the private sector in delivering essential packages of health services: lessons from country experiences. *BMJ Glob Health*. Jan;8 (Suppl 1):e010742. doi: 10.1136/bmjgh-2022-010742
16. Lysiak, L., Kachula, S., Hrabchuk, O., Ziuzin, V. Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect. *AD ALTA: Journal of Interdis-*

ciplinary Research., 2021. № 11/1 (XV). Pp. 73—82. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf

17. Жуковська А.Ю. Державно-приватне партнерство в соціальній сфері: зарубіжний досвід та перспективи запровадження в Україні. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2017. № 3. С. 21—37.

18. Духовна О. Застосування ДПП в українській медицині. Аптека. 2021. № 15 (745). URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-dpp-v-ukrayinskiy-medicini.html> (дата звернення: 12.01.2023).

19. Bloom D.E., Craig P., Mitchell M. (2001), "Public and Private Roles in Providing and Financing Social Services: Health and Education", Public-Private Partnerships in the social sector. Issues and Country Experiences in Asia and the Pacific (Edited by Yidan Wang), ADBI POLICY PAPERS, vol.17, URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/159396/adbi-ppp-social-sector-issues-country-experiences-asia-pacific.pdf>

20. Перелік державних інвестиційних проєктів. Департамент інвестицій Міністерства економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=-854a0a66-60cc-4897-81df-acd4e098a1a0&tag=-PerelikDerzhavnikhInvestitsiynikhProektiv> (дата звернення 12.01.2023).

21. Відновлення медичної системи після наслідків війни коштуватиме щонайменше 14,6 млрд євро. Урядовий портал. 2022. 30 вересня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidnovlennia-medychnoi-systemy-pislianaslidkiv-viiny-koshtuvatyme-shchonaimenshe-146-mlrd-ievro> (дата звернення 12.01.2023).

22. Клименко С., Лашкул З., Мотовиця Н., Ярова Л. Сучасний стан реалізації договорів державно-приватного партнерства та державних інвестицій у сфері охорони здоров'я. Економіка та держава. 2022. № 2. С. 68—74. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.68

23. De Los Rios-Carmenado I., Rivera M., Ortuo M. Private-Public Partnership as a Tool to Promote Entrepreneurs for Sustainable Development: WWP Torrearte Experience. Sustainability 2016, 8 (3), 199. URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/8/3/199>

24. Стан здійснення ДПП в Україні. Департамент інвестицій Міністерства економіки України. 2021. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppvUkraini> (дата звернення: 05.01.2023).

References:

1. Jamali, D. (2004), "Success and Failure Mechanisms of Public Private Partnerships (PPPs) in Developing Countries, Insights from the Lebanese Context", The International Journal of Public Sector Management, vol. 17(5), pp. 414—430. Available at: www.nwri.gov.ng/userfiles/file/S20-PPPBR1.pdf (Accessed 25 December 2022).

2. Delmon, J. (2021), Private Sector Investment in Infrastructure: Project Finance, PPP Projects and PPP Frameworks, 4th ed, Wolters Kluwer Law International B.V., Netherland.

3. Zapatrina, I.V. (2017), Publichno-chastnoe partnerstvo dlja Celej Ustojchivogo razvitija [Public-Private Partnership for the Sustainable Development Goals], Kyiv, Ukraine.

4. Kachula, S.V. (2018), "Improvement of the state financial policy of public-private partnership support as a tool of social development", Ekonomichnyj visnyk universytetu, vol. 36/1, pp. 293—302.

5. Lim, M.K. (2004), "Shifting the burden of health care finance: a case study of public-private partnership in Singapore", Health Policy, vol. 69(1), pp. 83—92. doi: 10.1016/j.healthpol.2003.12.009. PMID: 15484609/

6. Pyl'tiaj, O. (2012). "Financial mechanisms of public-private partnership", Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics, vol.3, pp. 63—74.

7. Tulai, O.I. (2018), "Public-private partnership in the context of modernization of health care financing", Ekonomichnyj forum, vol. 3, pp. 235—239.

8. Hammami, M. Ruhashyankiko, J.— F. and Yehoue, E.B. (2006), "Determinants of Public-Private Partnerships in Infrastructure", IMF Working Paper, available at: <http://www.imf.org> (Accessed 4 January 2023).

9. Government portal (2023), "Medical reform", available at: <https://www.kmu.gov.ua/diynalist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/reforma-sistemi-okhoronizdorovya> (Accessed 3 January 2023).

10. Ministry of Finance of Ukraine (2022), "Budget of Ukraine 2021", fvable at: https://mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2021.pdf (Accessed 25 December 2022).

11. Government portal "Budget-2023: 207 billion hryvnias are provided for health care financing", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/budzheth-2023-na-finansuvannia-okhoronyzdorovia-peredbacheno-207-mlrd-hryven> (Accessed 3 January 2023).

12. The official site of State Statistics Service of Ukraine (2023), "Satellite health care account

in Ukraine", available at: https://ukrstat.gov.ua/metaopus/2020/1_04_00_02_2020.htm (Accessed 3 January 2023).

13. UNECE (2012), "Introduction to PPPs: Can public-private partnerships improve infrastructure and deliver better public services?", available at: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/ceci/images/ICoE/Introductionppp.pdf>. (Accessed 13 January 2023).

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2023), The Law of Ukraine "On public-private partnership", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2404-vi#Text>. (Accessed 9 January 2023).

15. Siddiqi, S. Aftab, W. Venkat Raman, A. Soucat, A. and Alwan, A. (2023), "The role of the private sector in delivering essential packages of health services: lessons from country experiences", BMJ Glob Health, Jan;8 (Suppl 1): e010742. doi: 10.1136/bmjgh-2022-010742 (Accessed 5 January 2023).

16. Lysiak, L. Kachula, S. Hrabchuk, O. and Ziuzin, V. (2021), "Development of corporative social responsibility and financing of social programs: regional aspect", AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research, vol. 11/1 (XV), pp. 73-82, available at: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110115/papers/A_17.pdf (Accessed 4 January 2023).

17. Zhukovs'ka, A. Ju. (2017), "Public-private partnership in the social sphere: foreign experience and prospects for implementation in Ukraine", Visnyk Ternopil's'koho natsional'noho ekonomichnoho universytetu, vol. 3, pp. 21—37. (Accessed 5 January 2023).

18. Dukhovna, O. (2021), "Application of DPP in Ukrainian medicine", Apteka, vol. 15 (745), available at: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-dpp-v-ukrayinskiy-medicini.html> (Accessed 10 January 2023).

19. Bloom, D.E. Craig, P. and Mitchell M. (2001), "Public and Private Roles in Providing and Financing Social Services: Health and Education", Public-Private Partnerships in the social sector. Issues and Country Experiences in Asia and the Pacific (Ed. Yidan Wang)", ADBI POLICY PAPERS, vol. 1, available at: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/159396/adb-ppp-social-sector-issues-country-experiences-asia-pacific.pdf> (Accessed 10 January 2023).

20. Department of Investments of the Ministry of Economy of Ukraine (2022). "List of state investment projects", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=854a0a66-60cc-4897-81df-acd4e098a1a0&tag=PerelikDerzhavnikhInvestitsiiniKh-Proektiv> (Accessed 25 December 2022).

21. Government portal. (2022), "The restoration of the medical system after the consequences of the war will cost at least 14.6 billion euros", September 30, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/vidnovlennia-medychnoi-systemy-pislia-naslidkiv-viiny-koshtuvatyme-shchonaimenshe-146-mlrd-ievro> (Accessed 5 January 2022).

22. Klymenko, S. Lashkul, Z. Motovytsia, N. and Iarova, L. (2022), "Current conditions of implementation public-private partnerships and government investment projects in healthcare", Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 68—74. DOI: 10.32702/2306-6806.2022.2.68 (Accessed 25 December 2022).

23. De Los Rios-Carmenado, I. Rivera, M. and Ortuño, M. (2016), "Private-Public Partnership as a Tool to Promote Entrepreneurs for Sustainable Development: WWP Torrealte Experience", Sustainability, vol. 8(3), available at: <https://www.mdpi.com/2071-1050/8/3/199>. (Accessed 25 January 2022).

24. Department of Investments of the Ministry of Economy of Ukraine (2023), "The status of PPP implementation in Ukraine 2021", available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=ukUA&id=9fc90c5e-2f7b-44b2-8bf1-1ffb7-ee1be26&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (Accessed 5 January 2022).

Стаття надійшла до редакції 12.03.2023 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

**ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток**

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 334.72

З. І. Кобеля,

к. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5135-4402>

Л. Д. Водянка,

к. е. н., доцент кафедри бізнесу та управління персоналом,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8153-2532>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.54

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК ІННОВАЦІЙНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

Z. Kobelia,

PhD in Economics, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

L. Vodianka,

PhD in Economics, Associate Professor, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AS AN INNOVATIVE MODEL OF ECONOMIC DEVELOPMENT

У статті запропоновано соціалізацію підприємництва для розв'язання проблем соціального споживання та розвитку підприємств на сільських територіях з метою досягнення ефективних умов господарювання.

Головними суб'єктами економічної соціалізації підприємництва є сільськогосподарські підприємства, розміщені переважно на сільських територіях. При організації підприємницького господарювання на селі відбувається забезпечення зайнятості місцевого населення й соціально-економічний розвиток території, формується соціальна відповідальність цих утворень. Тому в статті розглядається майбутнє бачення моделі розвитку та соціалізації підприємництва, в основі яких пріоритет реалізації політики селозбереження за активної участі підприємців.

Функціонально система взаємодії підприємств — мешканці села здатна сприяти: залученню жителів до інноваційного вирішення соціально-побутових та інфраструктурних проблем сільських територіальних громад, формуванню інклюзивного середовища життя й господарювання на селі.

Забезпечення високого рівня економічної результативності діяльності сільськогосподарських підприємств є вкрай важливим чинником економічного зростання, адже аграрна галузь є базовою для економіки України. Переважаючим мотивом діяльності сучасних сільськогосподарських підприємств є максимізація прибутку, в подальшому потрібно соціальний аспект їх діяльності із залишкового принципу перевести головний, стимулюючи це на державному та місцевому рівнях — в Україні важливим є регіональний аспект, що впливає на реалізацію соціальної відповідальності підприємств.

Формування селозберігаючої моделі господарювання на селі, в сільському господарстві України покладаємо на вмотивований механізм соціалізації підприємництва. Для цього в статті визначено можливість залучення коштів через впровадження та розвиток краудфандингової системи та зарубіжні практики фандрейзингу як інструменти стимулювання інвестицій у соціально-підприємницький процес.

Стратегічне значення соціального підприємництва — подолання депресивності сільських територій, механізм селозбереження в умовах зміни державної політики розвитку села. Розвиток соціального підприємництва може стати ефективним механізмом забезпечення сільського розвитку.

The article proposes to popularize the socialization of entrepreneurship in order to solve the problems of social consumption and increase welfare from the results of the development of enterprises in rural areas in order to achieve effective conditions and ways of forming competitive agricultural entrepreneurship.

The main subjects of the economic socialization of entrepreneurship are agricultural enterprises, the location and operation of which are mainly in rural areas. During the organization of entrepreneurial management in the village, employment of the local population and socio-economic development of the territory takes place, social responsibility of these entities is formed. Therefore, the article examines the future vision of the model of development and socialization of entrepreneurship, which is based on the priority of implementing the rural preservation policy with the active participation of entrepreneurs.

Functionally, the system of interaction between the entrepreneur and the residents of the village is able to contribute to: the involvement of residents in the innovative solution of social, household and infrastructural problems of rural territorial communities, the formation of an inclusive environment of life and management in the village.

Ensuring a high level of economic efficiency of agricultural enterprises is an extremely important factor of economic growth, because the agricultural sector is the basis for the economy of Ukraine. The prevailing motive for the activity of modern agricultural enterprises is profit maximization, in the future it is necessary to transfer the social aspect of their activity from the residual principle to the main one, stimulating it at the state and local levels — in Ukraine, the regional aspect is important, which affects the realization of the social responsibility of entrepreneurs.

The formation of a village-preserving model of management in the countryside, in the agriculture of Ukraine, relies on a motivated mechanism of socialization of entrepreneurship. For this purpose, the article identifies the possibility of attracting funds through the implementation and development of the crowdfunding system and foreign fundraising practices as tools for stimulating investments in the social-entrepreneurial process.

The strategic importance of social entrepreneurship is to overcome the depression of rural areas, the mechanism of rural preservation in the conditions of changes in the state policy of rural development. The development of social entrepreneurship can become an effective mechanism for ensuring rural development.

Ключові слова: соціальне підприємництво, соціалізація, селозберігаюча модель розвитку, краудфандинг, фандрейзинг.

Key words: social entrepreneurship, socialization, rural development model, crowdfunding, fundraising.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Теорія і практика розвитку підприємництва пройшла тривалий еволюційний шлях через усвідомлення людством необхідності пошуку шляхів найефективнішого задоволення потреб. Людство завжди прагнуло до якісних змін, тому трансформації господарювання, започатковані й здійснювані людиною, постійно сприяють виробленню економічних, юридичних, організаційних, соціальних характеристик підприємництва, усвідомленню його участі в економічному вирішенні соціальних проблем.

Про визнання соціальних основ господарювання, а значить розвитку підприємництва, згадано ще у трактатах античних філософів, опублікованих першоджерелах, класичних працях економістів та різних виданнях з історії економічної думки [3, 5, 6, 9]. Вважаємо, що ними, а також багатьма сучасниками підтверджена соціальна концепція пізнання підприємництва з трактуванням ознак його організаційно-економічної соціалізації [5, 6, 9]. Прагнучи реалізації механізмів збагачення, людство завжди шукало ефективні моделі господарювання — підприємницька ж здобула найширше науково-практичне значення. Перші систематизовані знання про підприємництво запропоновані засновниками класичної економічної науки. За

висновками різних енциклопедично-довідкових видань та інших публікацій [3, 5, 6, 9], підприємництво — соціально-економічний феномен, який як процес, явище та діяльність є незамінним чинником сприяння науково-технічного прогресу, формування економічного добробуту суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У загальнотеоретичному утвердженні ідеології підприємництва, зокрема його соціально-економічної значимості, важливі вчення: А. Сміта; Д. Рікардо; Ж.-Б. Сея; Т. Мальтуса; Дж. Стюарта Мілля; представників маржиналізму; А. Маршалла; класичної теорії розміщення виробництва; Т. Веблена; М. Вебера; Й. Шумпетера, останній "обґрунтував фундаментальність впливу інновацій на досягнення конкурентоспроможності, ефективності підприємницької діяльності як економічного і соціального явища" [9]. Хоча про інноваційність підприємництва наголошувалося опосередковано ще до появи визнаного вчення Й. Шумпетера [9] — в ідеях Р. Кантільона, Дж. Тюнена, Ф. Найта — вони акцентували увагу на конкурентних засадах підприємництва, зокрема на здатності підприємця спрогнозувати ринкову

кон'юнктуру, оцінити переваги товару, що уособлює інноваційність.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Як уже зазначалося, інноваційний внесок в еволюцію теорії розвитку підприємництва, що отримав поширення як базовий у забезпеченні прогресу, зробив Й. Шумпетер [9] — підприємець за Й. Шумпетером [9] — це втілювач нових підприємницьких здібностей, якостей менеджменту та організації, які через системне залученням інновацій результують ефективність, конкурентоспроможність, соціальну спрямованість діяльності, глобальний стейкхолдер, що створює чинники прогресу, матеріального добробуту, економічного зростання, втілюючи механізми вирішення суспільних проблем через соціалізацію процесу й результатів діяльності.

Крім того, інноваційність та важливість підприємництва доведена вченням Й. Шумпетера [9]. Оцінивши циклічність економічного зростання вчений довів, що добробут нації залежить від економічної і соціальної ефективності підприємництва. "Завдяки своєму інноваційному статусу, підприємець забезпечує формування добробуту, втілюючи інноваційну модель економічного зростання, але головний мотив такої діяльності — підприємницький прибуток" [9]. Можливість отримати прибуток — головний чинник впровадження інновацій, а тому економічна роль підприємництва перетворюється на соціальну.

Головне завдання підприємця сьогодні — розробити модель розвитку та соціалізації підприємництва, в тому числі на сільських територіях, через інноваційні способи інвестування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Феномен підприємництва в життєдіяльності людини був присутній завжди, існував уявно і спочатку функціонував на практиці в різних елементах господарського процесу, способів одержання засобів для існування. Наприклад, до новітніх теорій, практик та інноваційних типів належить соціальне підприємництво, як особлива, специфічна діяльність.

Фактор соціального підприємництва виник у результаті пошуку інноваційних способів розповсюдження благ цивілізації на широке коло споживачів. Пересічний підприємець намагається максимально реалізувати свій потенціал, технологічні можливості і професійні здібності для здобуття конкурентних можливостей підприємництва.

Дослідження в сучасній соціально-економічній науці соціального підприємництва є динамічними, забезпечують якісне накопичення знань. До того ж, соціальне підприємництво з'явилося як наслідок зростання добробуту людей, з виникненням потреби пов'язати економічний ефект із соціальним. Культивує ідею соціальної відповідальності та соціальної спрямованості бізнесу, науковці і практики довели дієвість організацій соціального підприємництва.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблематики можна безкінечно продовжувати, але незважаючи на широкий огляд, існують аспекти, які потребують додаткового дослідження

Тому у підсумку зазначимо, що варто розглядати економічне і соціальне начало підприємництва як чинники його соціалізації. Критерії й ознаки соціалізації підприємництва: розвиток соціальних підприємств; меценатство; філантропія; соціальна відповідальність підприємств. У цьому вся суть підприємництва як соціально-економічного феномена сучасної організації господарювання, фактору забезпечення економічного добробуту і соціальної стабільності суспільства.

Підприємства відчувають вплив суспільних, соціально-економічних процесів, а також державної політики і ринкової конкуренції. Тому змінюється кількісний склад суб'єктів господарювання — ринок проводить селекцію підприємств. Підприємства, реалізуючи свою стратегію розвитку, поширюють створений продукт на ринках — соціалізуються економічно, організаційно та через забезпечення соціального ефекту. Відповідно до структурних змін на ринках, в економічній результативності доцільно і потрібно розглядати сильні й слабкі сторони підприємств за макроекономічною сукупністю у розрізі видів економічної діяльності (сільське, лісове та рибне господарство; промисловість; будівництво).

Економічна соціалізація, тобто переведення економічних результатів і функцій підприємств в розряд соціального споживання є надзвичайно багатограним процесом. Головними суб'єктами економічної соціалізації підприємства є сільськогосподарські підприємства, усіх організаційних форм та розмірів. Практика їхнього розвитку є різновекторною, адже перетворення та переорієнтація підприємств продовжується при адаптації до швидкозмінних ринкових умов господарювання. Наприклад, фактор введення ринку землі

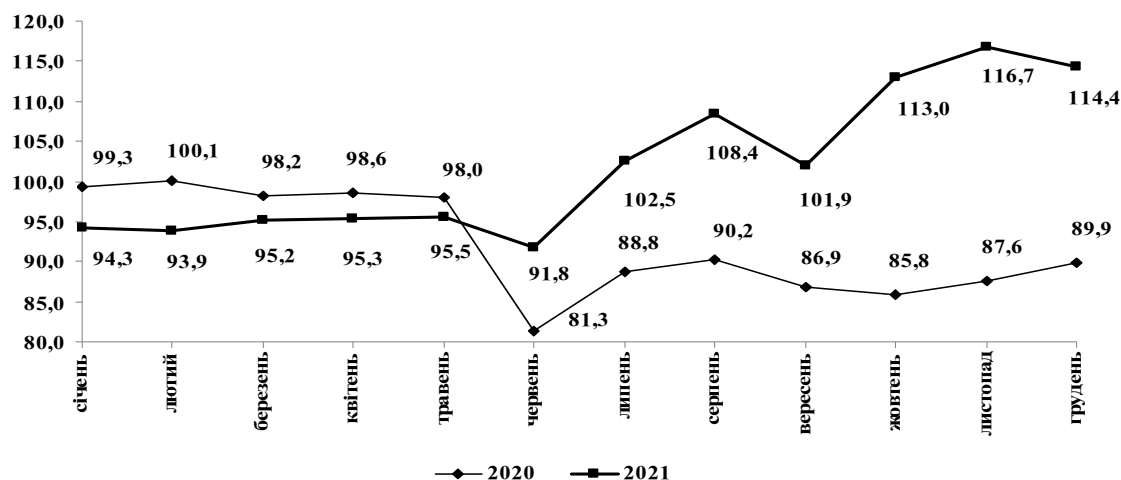

Рис. 1. Індекси сільськогосподарської продукції
(у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком)

значно посилив зміни і вплинув на структуру підприємств, а також на тенденції їх економічної соціалізації.

Соціально-економічна результативність господарювання у діяльності сільськогосподарських підприємств є сукупністю соціальних і економічних ефектів, які становлять органічну єдність. У сільському розвитку соціально-економічну результативність забезпечують сільськогосподарські підприємства, які функціонують на сільських територіях. Аналіз соціальних та економічних показників проведемо на базі загальних по сільськогосподарських підприємствах України та Чернівецької області, зокрема, результатів.

Таблиця 1. Індекси сільськогосподарської продукції за категоріями виробників у 2021 році
(у % до відповідного періоду 2020 року)

Категорії господарств	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
Господарства усіх категорій	114,4	119,9	95,6
у тому числі			
підприємства	119,2	124,0	97,6
господарства населення	105,5	110,9	93,4

У 2021 р. по Україні індекс сільськогосподарської продукції порівняно із 2020 р. становив 114,4%, порівняльна характеристика за місяцями 2020 та 2021 рр. наведена на рис. 1, за категоріями виробників (юридичні чи фізичні особи) — в таблиці 1.

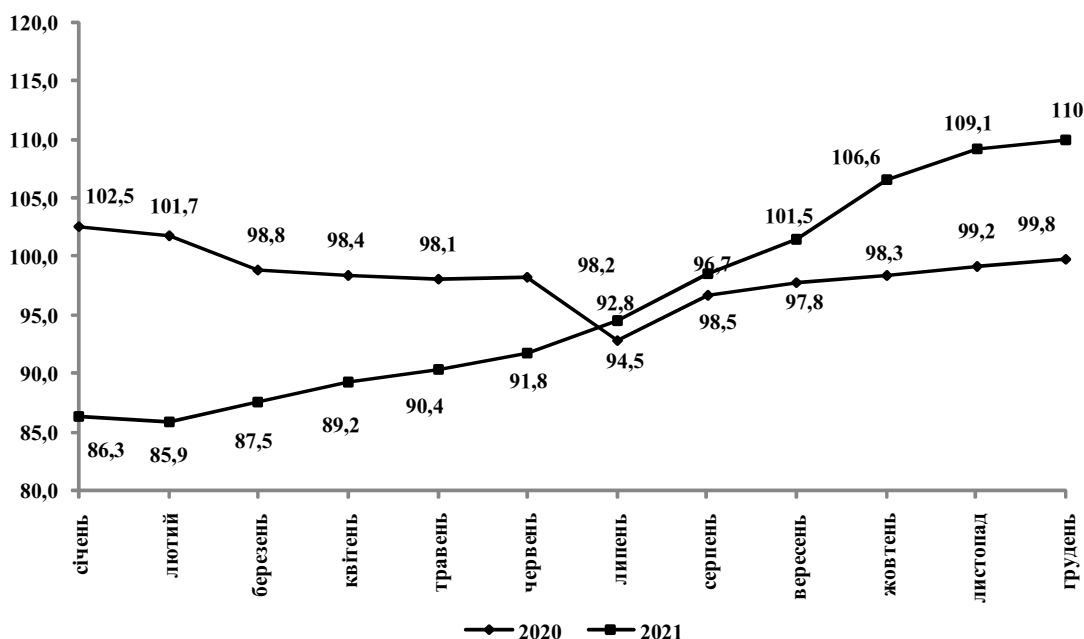

Рис. 2. Індекси сільськогосподарської продукції у Чернівецькій області
(у % до відповідного періоду попереднього року, нарастаючим підсумком)

Таблиця 2. Індекси сільськогосподарської продукції за категоріями виробників Чернівецької області у 2021 році (у % до відповідного періоду 2020 року)

Категорії господарств	Продукція сільського господарства	У тому числі	
		продукція рослинництва	продукція тваринництва
Господарства усіх категорій	110,0	117,0	93,0
у тому числі			
підприємства	122,0	135,9	80,1
господарства населення	105,5	109,3	96,9

Таблиця 3. Показники соціально-економічної результативності діяльності сільськогосподарських підприємств України*

Показники	Україна				
	2010	2013	2015	2018	2020
В середньому на 1 підприємство					
Площа с.-г. угідь користуванні, га	2010,2	2054,5	2085,3	1901,4	1908,2
Середньо-облікова чисельність працівників, всього	56,4	51,2	47,2	38,8	34,3
Середній рівень заробітної плати 1 працівника по підприємству всього, грн/місяць	1094,7	1738,0	2386,1	5853,0	7166,0
Економічна результативність господарювання					
Рівень рентабельності с.-г., усього %	21,1	11,2	45,6	14,2	16,1
Рівень рентабельності виробництва рослинництва, %	26,7	11,1	50,6	17,2	20,0
Рівень рентабельності виробництва тваринництва, %	7,8	11,3	22,1	13,9	7,9

* Представлено за даними [2].

У цілому на Буковині сільське господарство формує майже 25 % валового регіонального продукту, а в сукупності з харчовою про-

мисловістю — більше 28%, тому сільське господарство справедливо вважається головним видом економічної діяльності в регіоні.

Індекс сільськогосподарської продукції у Чернівецькій області у 2021 році становив порівняно з 2020 р. 110,0%, порівняльна характеристика за місяцями 2020 та 2021 рр. наведена на рис. 2, за категоріями виробників (юридичні чи фізичні особи) — в таблиці 2.

Відповідно розглянемо загальні економічні результати сільськогосподарських підприємств України (табл. 3), які формують і означають спроможність до досягнення певної якості економічної соціалізації.

За характером земельних та кліматичних ресурсів територія Чернівецької області є сприятливою для розвитку та функціонування різних галузей сільського господарства. Але у загальноукраїнському масштабі область цікава тим, що за показниками виробництва сільськогосподарської продукції у розрахунку на 100 га в цілому по Україні займає третє місце, що свідчить про високу продуктивність виробництва. А відсоток сільського господарства у валовій доданій вартості області є одним з найбільших не тільки у Карпатському регіоні, але й України.

Чернівецька область має райони, де займаються тваринництвом, але більшість земель сприятливі для рослинництва, вирощування зернових і технічних культур та садівництва.

Розглянемо загальні результати сільськогосподарських підприємств Чернівецької області (табл. 4), які формують основу досягнення соціалізації.

Усереднені показники ситуації в сільськогосподарських підприємствах України та Чернівецької області, зокрема, такі:

— показник площі сільськогосподарських угідь показує ресурсну базу підприємств як основного засобу виробництва — у середньому 2—3 тис. га, але

Таблиця 4. Узагальнюючі тенденції розвитку сільськогосподарських підприємств рослинництва Чернівецької області (1995—2021)

Рік	Посівна площа сільськогосподарських культур, тис. га					
	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1995	135,9	23,5	4,3	28,6	7,7	24,6
2010	132,4	4,2	6,2	33,4	11,9	15,1
2015	117,0	0,2	10,5	33,9	12,0	17,8
2021	120,6	к	22,0	35,0	13,0	17,0
Рік	Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис. ц					
	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1995	4853,5	5569,9	60,3	3061,4	756,3	719,2
2010	4885,4	1038,8	79,9	4964,4	2190,1	972,1
2015	5235,0	56,4	208,3	5862,6	2222,7	1785,1
2021	7289,4	к	625,6	6365,2	2557,3	2653,6
Рік	Урожайність культур сільськогосподарських, ц з 1 га площі зібраної					
	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1995	35,7	239	14,0	107	98	33,2
2010	37,9	248	13,1	149	182	81,4
2015	44,9	298	20,0	173	183	112,6
2021	60,5	к	28,4	182	197	172,2

* Представлено за даними [2].

прослідковується тенденція до укрупнення, зокрема по Чернівецькій області; переважно використовуються орендовані угіддя, тому соціально-економічну користь від використання земель мають і безпосередньо зайняті на виробництві, і орендодавці;

— показник зайнятості — середньооблікова чисельність зайнятих в сільському господарстві працівників зменшується, що пов'язано зі зміною структури і спеціалізації виробництва, а також з техніко-технологічними новаціями, це зменшує потребу підприємств у робочій силі; тому соціальний ефект вирішення проблеми зайнятості через механізм створення додаткових робочих місць має негативну тенденцію; домінантною за чисельністю працівників є галузь рослинництва, незважаючи на технологічну більшу трудомісткість тваринництва як галузі; технологічно складні, трудомісткі і ресурсозатратні види діяльності не мають інтересу для сільськогосподарників — до такої соціалізації спонукає ринкова кон'юнктура і спрямованість на експорторієнтовані продукти, а також не високий рівень платоспроможного попиту на внутрішньому ринку; перевага тваринництва над рослинництвом проявляється лише в дещо вищому середньому рівні заробітної плати;

— питання оплати праці має виключне значення для аналізу соціалізації, адже визначає соціальну ціну виробництва, яка впливає на рівень матеріального добробуту зайнятих на виробництві працівників; тут спостерігається значне зростання середнього рівня зарплати, адже підприємці змушені її підвищувати.

Усереднені показники економічної соціалізації сільськогосподарських підприємств вказують нам загальну середню картину результативності цього процесу. Тому для ґрунтовнішої оцінки пропонуємо використовувати комплексні індикатори (табл. 5).

Згруповуючи ці індикатори ми виходили з позиції про те, що економічна соціалізація — це делегування підприємствам участі у розвитку територіальних громад. Підприємства для дослідження — це типові господарючі суб'єкти середнього розміру, які найбільш вмотивовані на соціалізацію територій, на яких знаходяться їх виробничі потужності, зокрема орендовані землі.

Аналіз стану і пріоритетів організаційно-економічної соціалізації підприємництва, пока-

Таблиця 5. Комплексні індикатори економічної соціалізації сільськогосподарських підприємств*

Індикатор	Складові показники для аналізу	Критерії пізнання участі у механізмі економічної соціалізації
Індикатор розміру підприємства	Площа угідь, права і структура землекористування	Охоплення участі у розвитку території, громади
Індикатор стимулювання праці персоналу підприємств	Середній рівень заробітної плати на підприємстві	Динаміка формування рівня добробуту працівників
Індикатор відносин власності	Розмір орендованої земельної частки (паю), чисельність працівників-орендодавців, вартість оренди земельної частки	Економічна оцінка вартості земельної власності
Індикатор соціальної ціни виробництва	Витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, орендна плата	Внутрігосподарський рівень соціальних вкладень і обсяг економічної соціалізації у собівартості продукції
Індикатор балансу вигід і витрат виробництва	Рівень рентабельності господарювання	Формування вигідності виробництва
Індикатор участі у фінансуванні розвитку	Витрати на підтримку розвитку сільських територій	Соціальна відповідальність бізнесу

* Запропоновано за результатами досліджень практики функціонування підприємств та методичних положень розроблених авторами: [8].

зали, що одним з результатів діяльності сільськогосподарських підприємств в соціальній площині, є створення робочих місць для населення. Українські підприємці, зіткнувшись з дилемою вибору екстенсивної чи інтенсивної моделі, переважно застосовують перший варіант, використовуючи продуктивність земельної ділянки для виробництва популярної на ринку продукції, мінімізуючи витрати на залучення фінансового капіталу та трудових ресурсів. Оскільки землі сільськогосподарського призначення територіальних громад є обмеженими, це негативно впливає на можливості працевлаштування — основна проблема організаційно-економічної соціалізації підприємництва.

До пошуку шляхів формування механізму розвитку соціального підприємництва належить наявність деякої практики з інституційного сприяння цьому, зокрема у Чернівецькій області [7]. Яскравим прикладом інституційного закріплення заходів є розроблений проєкт Програми економічного і соціального розвитку Чернівецької області на 2022—2023 роки [7]. Розглядаючи контекст сприяння стимулюванню розвитку соціального підприємництва в Україні у зв'язку із практичною відсутністю спеціального законодавства, розробки програмних документів вважаємо одним із пріоритетних заходів. Відповідно узгодженою є позиція про те, що: "популяризація соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва, в тому числі шляхом поширення

відповідних бізнес-практик та реалізованих проєктів соціальної корпоративної відповідальності" [7].

Механізм підтримки розвитку соціального підприємництва має будуватися за комплексним підходом — враховуючи загальні пріоритети. Першочерговою відзначаємо пріоритет підходу на консолідацію заходів стимулювання соціального підприємництва для формування мотивації бути соціальним підприємцем, а також причетності до корисної діяльності. Стратегічне завдання програмних заходів — створення традиції соціального підприємництва як активної форми накопичення соціального капіталу.

Відповідно соціальне підприємництво — стратегічно важливе у забезпеченні реалізації комплексної стратегії із запобігання депресивності територій. Соціальні підприємства повинні діяти в системі соціальної економіки, побудова якої потребує структурованої системи державно-ринкових стимулів. Це дозволить досягти запровадження в Україні трендів сучасної світової практики соціалізації підприємства.

Проте для поширення соціального підприємництва, а також соціалізації підприємницького господарювання важливо задіяти механізми стимулювання розвитку соціального підприємництва. Варто в першу чергу виділити фінансовий аспект — краудфандинг [8], що є ефективною платформою цифровізації [1, 4]. Для реалізації практики забезпечення ефективної мотивації до соціального підприємництва, краудфандинг є пріоритетним механізмом, адже сьогодні розвивається, а соціальні, економічні відносини здійснюються на засадах тотальної інформатизації. Зокрема, "позитивними результатами розвитку краудфандингу в Україні є те, що він має переважну соціальну спрямованість. Таким чином, це сприяє формуванню традицій інвестування, реалізації соціальних і економічних інвестицій, появи альтернативного банківського фінансування" [4]. З впровадженням стимулюючого механізму по типу краудфандингу буде втілюватися спроможність територіальних громад до активізації утворення соціальних підприємств.

Пропонуючи краудфандинг для практичного застосування, зосереджуємо увагу на якості соціального капіталу як основного чинника стимулювання потенційних стейкхолдерів реалізовувати бажання участі у соціальних проєктах. Саме цього фундаменту сьогодні не вистачає, особливо відзначаємо низьку довіру

громадян одне до одного, а також до органів управління. Від того, наскільки зрілим є суспільство залежить реалізація проєктів соціального підприємництва за участі механізму краудфандингу [3].

Відзначаючи особливості розвитку соціального підприємництва в аграрному секторі зауважимо, що практики краудфандингу тут відсутні, або є, але поодинокі. Відсутність традицій інвестування у реалізацію креативних проєктів і недовіра потенційно спроможних учасників до будь-якої співпраці, спричинена чинником соціального капіталу, має труднощі системного характеру. Тим більше, нині будь-які форми колективної співпраці, що пов'язані із залученням фінансових ресурсів, через низьку довіру приречені на провал, тобто обмежуючим чинником є соціальний капітал.

Загалом краудфандингові моделі залучення фінансових ресурсів є найбільш прийнятними для розвитку соціального підприємництва через його неприбутковий статус. Краудфандинг може успішно поєднати соціальну мотивацію участі та економічний інтерес індивіда до реалізації соціального проєкту. З економічної точки зору краудфандинг — це механізм фінансування, з соціальною — особлива форма реалізації соціального капіталу, бо краудфандинг успішно поєднує економічне і соціальне. Інфраструктурна база краудфандингу — спеціальні платформи, які можна вважати інвестиційними проєктами, участь у яких може брати кожен охочий. Такий тип проєктів не забезпечує доходу від вкладень — переважно лише соціальний ефект та відчуття причетності індивіда до вирішення соціально значної проблеми. Краудфандинг є способом організації фінансування соціальних проєктів, особливо на селі, без залучення банків й фінансових установ, тому практично використовується як модель народного фінансування. Його називають ще "економікою натовпу", чи "економікою юрби", тобто в цій моделі фінансування функціонування соціальних підприємств відбувається на засадах залучення стейкхолдерів до підтримки соціально-економічного розвитку територій.

Проаналізувавши теоретичні концепції соціального підприємництва, оцінивши практику розвитку в Україні, пропонуємо ряд стратегічних кроків, які треба здійснити для активізації її через механізм формування мотивацій у потенційних її учасників. В цьому контексті реалізація заходів мотивації розвитку відповідає креатурі заходів із забезпечення дієвого меха-

нізму створення соціальних підприємств (рис. 3).

Розширене позиціонування стратегічних кроків (рис. 3) відповідає запропонованій ідеології сприяння реалізації практики формування мотиваційних механізмів стимулювання розвитку соціального підприємництва. При реалізації зазначених кроків потрібно і бажано враховувати особливості соціального розвитку, який має формувати мотиваційні спроможності поширення соціального підприємництва. І це не тільки соціальне підприємництво як діяльність спеціалізованих структур, але й функція класичних підприємств, що несуть соціальну відповідальність за розвиток територій.

Краудфандинг все частіше зустрічається в наданні фінансової допомоги соціальним структурам. Як уже згадувалося раніше, краудфандинг вигідний, оскільки за рахунок великої маси меценатів організаціям вдається швидкими темпами збирати достатню кількість коштів.

В українській економіці вирізняють моделі краудфандингу залежно від винагороди для мецената:

- без винагороди (пожертви): люди жертвують гроші на реалізацію ідеї, без будь-яких зобов'язань з боку її автора проєкта;
- нефінансова винагорода (модель "Kickstarter"): це можуть бути листи подяки, листівки, відео з вираженням подяки, згадка в реалізованому продукті;
- фінансова винагорода (краудінвестинг): тут великі інвестори отримують певний відсоток від доходів і продажів [4].

Найбільш популярними напрямками для краудфандингу є: соціальні проєкти, гаджети і винаходи, інформаційні технології, малий бізнес. Головними гравцями краудфандингового ринку сьогодні є: Kickstarter, GoFundMe, Indiegogo, Fundable, Crowdcube, GoGetFunding, Patreon, Crowdfunder, CircleUp, DonorsChoose, AngelList, Crowdfunder UK, FundRazr, Compastio, Campfire, Crowdo, Milaap, CrowdPlus, Modian, Idianchou, Alibaba, Jingdong, Suning [10].

Існує декілька найбільш популярних платформ, де можна представити свій проєкт та отримати фінансування ідеї.

КРОКИ МОТИВАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА	ЗАХОДИ ДЛЯ РЕАЛІЗАЦІЇ	ЦІЛЬОВИЙ ЕФЕКТ
Ідеологічне забезпечення		
<i>Крок 1 – формування умов для поширення ідей розвитку соціального підприємництва</i>	ідейна підтримка, забезпечення суспільного визнання та закріплення засад функціонування соціального підприємництва	Ідеологічне закріплення засад
Концептуалізація і закріплення пріоритетів		
<i>Крок 2 – розробка національної концепції розвитку соціального підприємництва</i>	вироблення національної концепції розвитку соціального підприємництва – бачення його пріоритетів і засад, враховуючи особливості України, поселенської мережі, зайнятості, іміджу соціальних організацій	Формування інституційних умов поширення
Формування стратегії		
<i>Крок 3 – розроблення стратегії розвитку соціального підприємництва</i>	розроблення стратегії розвитку соціального підприємництва	Формалізація доктрини соціалізації підприємництва
Запровадження регуляторних практик		
<i>Крок 4 – здійснення стимулювання соціального підприємництва</i>	активування механізмів державної підтримки, стимулювання соціального підприємництва з урахуванням специфіки розвитку	Імплементация державного регулювання і стимулювання
Закріплення моделі підтримки		
<i>Крок 5 – забезпечення системної постійної підтримки соціалізації підприємництва</i>	постійна ідеологічна, організаційно-економічна, регуляторна та фінансова підтримка соціалізації підприємництва для утвердження ефективної моделі соціально-економічної підтримки сталого розвитку українських територій	Реалізація механізмів соціального підприємництва на засадах сталого розвитку

Рис. 3. Стратегічні кроки мотиваційного сприяння розвитку соціального підприємництва *

*Запропоновано й висвітлено в публікації [3].

"Kickstarter" — найвідоміша та одна з перших в світі краудфандингових платформ, започаткована в 2009 році. Вона працює так: власнику проєкту потрібно зареєструватися, розмістити опис ідеї та мінімальну суму коштів, яку треба зібрати. Якщо 100% суми не вдалося зібрати в строк, гроші повертаються меценатам. Сам "Kickstarter" отримує 5% від залучених коштів. Окрім того, на платформі встановлено географічні обмеження — додати на платформу проєкт можуть жителі США, Великобританії, Канади, Австралії, Нідерландів, Нової Зеландії, Німеччини, Данії, Швеції, Ірландії, Норвегії (Україна доки не входить в цей перелік). Бажаючи розмістити з інших країн треба скористатися послугами посередників. Основні теми проєктів: інноваційні продукти [4, 10].

Ще одна популярна краудфандингова платформа — "Indiegogo". Вона бере комісію за додавання проєкту на майданчик, але тут немає встановлених обмежень за типом проєктів. На відміну від "Kickstarter", на "Indiegogo" не встановлені географічні обмеження на створення кампанії та фінансування, тому автор проєкту

зможе отримати гроші, навіть якщо не зібрано в строк 100% заявленої суми.

"Crowdfunder" — це платформа для залучення інвестицій, це надає доступ до однієї з найдинамічніше зростаючих мереж інвесторів у світі. Досить часто після розміщення проєкту на "Kickstarter" або "Indiegogo" проєкт реєструється на "Crowdfunder" для залучення додаткових інвесторів.

В Україні рівень розвитку краудфандингових послуг є на порядок нижчим ніж у провідних державах. Але можна констатувати, що активний розвиток отримали в нашій країні не так давно. Найбільш популярні краудфандингові майданчики в Україні — це "NaStarte", "Спільнокошт-BigIdea" і "КУБ" (від ПриватБанку) [4].

Перші два майданчики ґрунтуються на творчих і соціальних ініціативах. Згідно умов "Спільнокошт — BigIdea" автор проєкту одержує зібрані від меценатів внески тільки у разі, якщо проєкт зібрав повну суму грошових коштів за встановлений термін. Існує схема гнучкого фінансування, яка передбачає можливість одержання зібраних коштів, якщо проєктом уже зібрана сума, яка більше 50% заявленої суми. Під час перерахування грошових коштів платформа самостійно утримує із цієї суми адміністративні витрати 10%, що включають комісії та витрати на розвиток веб-ресурсу. За схеми гнучкого фінансування утримується 15% загальної суми зібраних коштів [4].

"Na-Starte" дає змогу авторові проєкту одержувати зібрані вклади тільки у разі, якщо зібрано повну суму грошових коштів у встановлений строк. Агентська комісія платформи "Na-Starte" стягується тільки тоді, коли проєкт збирає необхідну суму. Комісія складає 8 % суми без урахування комісії платіжних систем [4].

Вкладаючи в проєкти на цих майданчиках, не треба розраховувати на прибуток. Залежно від розміру інвестицій, розробники ідей можуть віддати інвестора особисто через соціальні мережі, надіслати брендовану продукцію, надати послугу, майстер-клас чи екскурсію, пов'язану з тематикою проєкту.

На платформі — "КУБ" — частіше зустрічаються такі бізнес-проєкти: масштабування виробництва, найм додаткових працівників, відкриття нових торгових точок. Прибуток вкладників з проєктів "КУБа" є диференційованим: вклавши 1000 грн інвестор може отримати 230 грн на рік, за 20 тис грн можна розраховувати на 4600 грн за 12 місяців. Крім того,

усі вклади на цьому майданчику є застрахованими [4].

Якщо розглянути кількість організацій, які залучають кошти з допомогою краудфандингу, то, незважаючи на недостатню розвиненість цієї індустрії в Україні, можна помітити явне їх зростання. Міжнародним фондом "Відродження" в рамках проєкту "EU4USociety" разом з Європейським Союзом 02.02.2022 р. визначено конкурс "Краудфандинг для соціального підприємництва", мета — зміцнення функціонуючих соціальних підприємств, популяризація соціального підприємництва й створення позитивної практики залучення соціальними підприємствами коштів громади. Учасниками конкурсу можуть бути громадські організації, асоціації, спілки, товариства та інші об'єднання [4].

У відсотковому співвідношенні в 2021 р. серед соціальних підприємств налічувалося 67% організацій, які одержують фінансування через краудфандинг, у той час як світові обсяги використання краудфандингу в соціальному підприємстві в 2021 р. зросли на 81% [10]. Також можна відзначити такі світові тенденції: Північною Америкою і Європою за рахунок застосування даного інструментарію було залучено набагато більше капіталу, ніж на аналогічних платформах в інших регіонах. Північноамериканські обсяги краудфандингу зросли на 105%, склали 1,9 млрд доларів, а обсяги європейських операцій з краудфандингу зросли на 67% і склали 949 млн дол. [10]. Дані тенденції підтверджуються даними з "Crowdfunding industry report" про кількість краудфандингових майданчиків. Прогнози аналітиків у міру відновлення світової економіки показують зростання краудфандингу в 2022 р. в порівнянні з попереднім роком.

Згідно з дослідженнями, обсяг світового ринку краудфандингу в 2022 р. становить 14340 млн доларів США. Обсяг ринку краудфандингу в світі досягне 28800 млн доларів США в 2028 р, збільшившись в середньому на 11,6% за цей період. Дослідження детально розглядають фактори й обмеження ринку краудфандингу, а також вплив Covid-19, який впливає на розвиток відповідного ринку [10].

Погоджуємося з низкою експертів, які розглядають краудфандингові послуги як один з перспективних напрямків діяльності соціальних підприємств в Україні, оскільки за рахунок згаданих зусиль вдається отримати вражаючі результати в різних сферах їх діяльності [4].

Досвід краудфандингу в Україні недооцінюється, оскільки ототожнюється з жебрацтвом

вом, але просунуті користувачі мережі Інтернет вважають революційним даний напрямок, це дозволяє з нульовим власним бюджетом за допомогою залучених коштів реалізовувати грандіозні проекти. Краудфандинг мотивує тих, хто хоче ставити собі амбітні цілі і не завжди має можливість довести їх до завершення. Краудфандинг чудово працює: ті меценати, які вклали гроші в проект, "волею-неволею" починають зацікавлювати ним все своє оточення. Усі проекти краудфандингу є цікавими, і у кожного з них є потенціал для монетизації. В цьому випадку, розробники створюють щось посправжньому нове і не бояться ризикувати, незважаючи на складнощі.

Одним з інших інструментів залучення ресурсів у соціальне підприємництво, який використовують лідери світових рейтингів, є фандрейзинг [10]. "Фандрейзинг є публічним процесом збору коштів, які залучаються для реалізації соціально значущих проектів. Фандрейзинг дає можливість залучати грошові кошти за рахунок добровольців або, як їх ще називають, донорів" [10]. Його відмінність від благодійної діяльності полягає в тому, що він використовує більш сучасні креативні цілі залучення коштів. Цей вид залучення ресурсів використовується в роботі недержавних і неприбуткових організацій. Сьогодні виділяють два підходи до розуміння цієї технології. В першому випадку фандрейзинг передбачає збір коштів на благодійні (неприбуткові) цілі та відсутність прямої матеріальної вигоди для суб'єкта вкладання. У другому випадку фандрейзинг трактується ширше — як діяльність із залучення донорів на будь-які цілі (не обов'язково благодійні). Внески можуть бути і у формі грошових коштів, і у формі натуральних, трудових пожертв. Фандрейзинг схожим багато в чому з благодійністю, так як допомагає фінансувати діяльність економіки, але найбільше неприбуткові організації, якими є сьогодні більшість соціальних підприємств [10].

За своєю суттю фандрейзинг має спільне з пошуком інвесторів. Відмінність в тому, що інвесторів зазвичай шукають для комерційних проектів, "всерйоз і надовго", для створення основного капіталу, коли віддача від інвестицій передбачається через тривалий час. Метою інвестора є отримання прибутку, а фандрейзинг пов'язаний з пошуком коштів під неприбуткові цілі та проекти, які не можуть бути реалізовані в комерційному режимі.

Сучасна технологія фандрейзингу формувалася за рахунок підтримки соціально-значущих громадських ініціатив. В Україні фандрей-

зинг знаходиться на стадії зростання, лідерами у цій галузі є Австралія, США, Нова Зеландія і Велика Британія. Сьогодні у Великій Британії діють біля 9000 грантодавчих установ, які розподіляють 1,5 млн фунтів стерлінгів. Два найбільших фонди країни: "The National Lottery Charities Board" і "Wellcom Foundation" забезпечують 35% цього обсягу. Британським урядом ще в 1983 році створена посередницька організація "Arts & Business", яка займається фандрейзингом [10].

Найбільших масштабів поширення фандрейзинг набув в Сполучених Штатах Америки. За останні роки в США налічується біля 29 тис. фандрейзерів. Фандрейзери у своїй діяльності керуються декларацією принципів етики "Заява з етики Ради із розвитку та освіти", "Кодексом етики" та "Стандартами професійної практики", які прийняті були Асоціацією професійних фандрайзерів [10].

Необхідно акцентувати питання про те, наскільки зарубіжний фандрейзинг прийнятним є для української практики. Становлення фандрейзингу як системи здійснювалося окремо від держави. Незалежні неприбуткові організації своїми власними силами вирішували значну частину проблем в області залучення грошових коштів та інших ресурсів. Але треба зауважити, що сьогодні держава не залишається осторонь і різними способами робить сприятливий клімат для розвитку фандрейзингових технологій: активно стимулює донорів податковими пільгами тощо [10].

Якщо говорити про українські сільськогосподарські соціальні підприємства, то діагностують такі базиси розвитку фандрейзингу як напрацювання практик успішних організацій, використання ними у своїй роботі моделей фандрейзингу, відкриття шкіл з фандрейзингу тощо [10]. Зокрема, українська фандрейзингова екосистема "Synergy Universe" запускає новий інформаційний ресурс про розвиток та побудову спроможності з допомогою фандрейзингу — залучення інвестицій, грантів, безповоротної донорської допомоги. "Група об'єднує такі напрямки: Synergy Development Consulting (управління проектами та побудова фінансової сталості через комплексний фандрейзинг), Synergy Academy (перша Академія, що навчає та працевлаштовує грантрайтерів та фандрейзерів), Synergy for Action (фандрейзингові ігри-симулятори), Synergy Investments (залучення інвестицій для бізнесу), Synergy Club (унікальна спільнота людей, які хочуть розвивати свої проекти, за допомогою фандрейзингових можливостей). У 2020 році компанія за-

лучила понад 2 млн євро коштів для своїх клієнтів" [4].

Таким чином, якщо фандрейзинг є пошуком і залученням коштів з метою реалізації соціальних та комерційних проєктів, то краудфандинг є колективним збором грошових коштів через мережу Інтернет на благодійні цілі чи комерційні проєкти. Незважаючи на те, що краудфандинг є популярним в різних стартапах, соціальні підприємства все частіше використовують систему фандрейзингу.

ВИСНОВКИ

Соціальне підприємництво для аграрного сектору економіки України є механізмом організаційно-економічної реалізації стратегії виходу сільських територій, де переважно розміщені сільськогосподарські підприємства, із соціально-економічної кризи. Шляхом ефективною державної політики потрібно забезпечити умови формування соціально спрямованих підприємницьких структур, поширення традицій селозберігаючого підприємницького господарювання.

Безліч причин може бути основою для того, щоб пояснити, чому в Україні сьогодні не досить поширені такі методи фінансування як фандрейзинг та краудфандинг. Але з макроекономічної точки зору їх в українських реаліях можна було б здійснювати в повній мірі.

Подальший розвиток такого феномену як фандрейзинг та краудфандинг в діяльності соціальних підприємств України залежить від того, яким шляхом буде розвиватися неприбутковий сектор в державі. Необхідний рівень розвитку соціальної сфери неможливий без державного впливу і контролю. Для того, щоб розробляти нові технології краудфандингу та фандрейзингу українським соціальним підприємствам необхідно навчитися правильно вибудовувати довгострокові відносини з бізнес-структурами, державою і представниками місцевого населення в процесі міжсекторного партнерства. Отже, ефективно макроекономічне вирішення соціальних проблем можливе тільки тоді, коли до нього залучені структури, кожна з яких вносить власну частку допомоги в ресурсне забезпечення соціальних підприємств.

Україна сьогодні знаходиться у вигідних умовах з точки зору освоєння технологій краудфандингу та фандрейзингу. Вітчизняна економіка може використовувати напрацювання, існуючі моделі, досвід застосування цих технологій країнами світу, адаптовувати

їх до сучасних українських реалій. Для успішного їх розвитку в нашій країні необхідно не тільки прийняття необхідних нормативно-правових актів, а й участь державних органів у фінансуванні соціальних проєктів і програм, що реалізуються соціальними підприємствами.

Соціальне підприємництво з її вищерозглянутими технологіями розвитку є актуальним механізмом створення робочих місць, організаційно-економічним чинником забезпечення зайнятості населення. Соціальне підприємництво як інноваційний вид діяльності є важливим, ефективним інструментом вирішення соціальних проблем.

Особливого, стратегічного значення цей тип підприємництва набуває як чинник подолання депресивності деяких територій територіальних громад, механізм селозбереження в державній соціально-економічній політиці. Активний розвиток соціального підприємництва може стати ефективним механізмом збалансування інтересів державної політики і ринкового саморегулювання процесів сільського розвитку.

Література:

1. Водянка Л.Д., Юрій Т.П. Цифровізація та цифрова платформа в економічному розвитку аграрного сектору. Економіка АПК. 2020. № 12. С. 67—88.
2. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua
3. Дюк А.А. Мотиваційні основи розвитку соціального підприємництва на селі. Modern Economics. 2020. № 20(2020). С. 86—91. DOI: [https://doi.org/10.31521/modecon.V20\(2020\)-14](https://doi.org/10.31521/modecon.V20(2020)-14).
4. Краудфандинг в Україні: сутність, стан та особливості діяльності в Україні. URL: <http://www.businesslaw.org.ua/craundfunding-v-ukraini-t/>.
5. Лопатинський Ю.М., Кобеля З.І., Галицький А.Е. Структурно-функціональні засади розвитку підприємництва на сільських територіях. Економіка АПК. 2021. № 12. С. 65—73. http://www.eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/2021/12/ekonomika_apk_12_2021_p_65-73.pdf
6. Лопатинський Ю., Кобеля З., Малицька А. Соціальне підприємництво як форма соціалізації економіки. Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки: монографія / за заг. ред. З.І. Галушки. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2020. С. 242—268.
7. Програма економічного і соціального розвитку Чернівецької області на 2022—

2023 роки. URL: <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-regionalnogo-rozvitku/proyekt-programi-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-cherniveckoyi-oblasti-na-2022-2023-roki>

8. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність / Лупенко Ю. О., Шпикуняк О. Г., Малік М. Й. та ін.; за ред. О. Г. Шпикуняка. Київ: ННЦ "ІАЕ", 2017. 204 с.

9. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку: дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ, 2011. 242 с.

10. Giving USA 2021. URL: <https://philanthropy.network.org/news/giving-usa-2021-year-unprecedented-events-and-challenges-charitable-giving-reached-record-47144>.

References:

1. Vodianka, L. D. and Yuriy, T. P. (2020), "Digitization and digital platform in the economic development of the agricultural sector", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 67—88.

2. The State Statistics Service of Ukraine, (2022). Available at: www.ukrstat.gov.ua (Accessed 28 January 2023).

3. Dyuk, A. A. (2020), "Motivational foundations of the development of social entrepreneurship in the countryside ", *Modern Economics*, vol. 20, pp. 86—91.

4. Electronic Resource "Business Law" (2019), "Crowdfunding in Ukraine: essence, state and peculiarities of activity in Ukraine ", available at: <https://www.businesslaw.org.ua/craundfunding-v-ukraini-t/> (Accessed 02 February 2023).

5. Lopatyns'kyi, YU. M., Kobelia, Z.I. and Halyts'kyi, A.E. (2021), "Structural and functional principles of entrepreneurship development in rural areas ", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 65—73.

6. Lopatyns'kyi, Yu., Kobelia, Z. and Malyts'ka, A. (2020), *Sotsial'ne pidpryyemnytstvo yak forma sotsializatsiyi ekonomiky. Ekonomichnyy ta upravlins'kyi potentsial sotsializatsiyi ekonomiky* [Social entrepreneurship as a form of socialization of the economy. Economic and administrative potential of the socialization of the economy], Chernivets. nats. un-t. im. Yu. Fed'kovycha, Chernivtsi, Ukraine, pp. 242—268.

7. Chernivtsi Regional State Administration (2021), " Program of economic and social development of Chernivtsi region for 2022—2023", available at: <https://bukoda.gov.ua/chernivecka-oda/structure/departament-regionalnogo-rozvitku/proyekt-programi-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-cherniveckoyi-oblasti-na-2022-2023-roki>

nogo-rozvitku/proyekt-programi-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-cherniveckoyi-oblasti-na-2022-2023-roki (Accessed 20 January 2023).

8. Lupenko, Yu. O., Shpykulyak, O. H. and Malik, M. Y. (2017), *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpryyemstv u rynkovomu instytutsiynomu seredovyschi: indykatory ta efektyvnist'* [Development of small agricultural enterprises in the market institutional environment: indicators and efficiency], NNTS "IAE", Kyiv, Ukraine.

9. Shumpeter, Y.A. (2011), *Teoriya ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennya prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу* [The Theory of Economic Development: A Study of Profits, Capital, Credit, Interest, and the Economic Cycle], Kyiv, Ukraine.

10. Lilly Family School of Philanthropy (2021), "Giving USA 2021: In a year of unprecedented events and challenges, charitable giving reached a record \$471.44 billion in 2020", available at: <https://philanthropy.network.org/news/giving-usa-2021-year-unprecedented-events-and-challenges-charitable-giving-reached-record-47144> (Accessed 22 January 2023).

Стаття надійшла до редакції 24.02.2023 р.

www.economy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б») Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.149:504:339.137

Ю. М. Погуляйко,
доктор філософії в галузі економіки, Луцький національний технічний університет
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1640-2832>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.66

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ У ПОСТВОЄННИЙ ПЕРІОД: СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ІНСТИТУЦІЙНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Yu. Pohuliako,
PhD in Economics, Lutsk National Technical University

**MODERNIZATION OF ENVIRONMENTAL INFRASTRUCTURE IN POST-WAR PERIOD:
ESSENTIAL CHARACTERISTICS, INSTITUTIONAL PREREQUISITES
AND REGIONAL DIMENSION**

Обґрунтовано, що екологічна інфраструктура охоплює такі складові: інфраструктура системи управління природоохоронною діяльністю (моніторинг джерел забруднення, облік викидів, скидів та розміщення відходів, кадастр природних ресурсів, екологічна стандартизація, сертифікація та регламентація), інфраструктура охорони атмосферного повітря, водоохоронна інфраструктура, інфраструктура поводження з відходами, природно-заповідні території. Виявлено, що підвищення результативності функціонування об'єктів екологічної інфраструктури у поствоєнний період потребує модернізації основних її ланок у відповідності з передовим іноземним досвідом та новою глобальною природоохоронною архітектонікою. Встановлено, що модернізація екологічної інфраструктури являє собою комплекс заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного та цифрового оновлення мережі інфраструктурних ланок природоохоронного спрямування на інноваційній основі. Дослідження показали, що модернізація екологічної інфраструктури у поствоєнний період має базуватися на врахуванні комплексу інституційних передумов, які передбачають удосконалення вітчизняного природоохоронного та природно-ресурсного законодавства, трансформацію публічної вертикалі управління природокористуванням, імплементацію міжнародних природоохоронних конвенцій та директив Європейського Союзу. Встановлено, що характерною рисою розміщення об'єктів екологічної інфраструктури виступає їх територіальна неоднорідність, що потребує розроблення інструментарію модернізації окремих її ланок на регіональному та муніципальному рівнях. Обґрунтовано, що у воєнний та поствоєнний період, в першу чергу, необхідно розробити на регіональному рівні механізм модернізації індустрії поводження з відходами, щоб розширити ресурсну базу виробництва біологічного палива для зміцнення енергетичної самодостатності регіонів та територіальних громад. Доведено, що в умовах імплементації природоохоронних директив Європейського Союзу важливого значення набуває формування механізму розширення територій природно-заповідного фонду за рахунок різних категорій земель, щоб не допустити дисбалансу в діяльності суб'єктів природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва.

It is substantiated that the environmental infrastructure covers the following components: infrastructure of the environmental protection activities management system (monitoring of pollution sources, accounting for emissions, discharges and disposal of waste, natural resources cadastre, environmental standardization, certification and regulation), air protection infrastructure, water protection infrastructure, waste management infrastructure, nature reserves. It is

found that increasing the effectiveness of the environmental infrastructure objects functioning in the post-war period requires the modernization of its main links in accordance with advanced foreign experience and new global environmental protection architectonics. It is examined that modernization of ecological infrastructure is a complex of measures of organizational and economic, technical and technological, digital renewal of the infrastructure links network of the nature protection direction on an innovative basis. Researches show that modernization of environmental infrastructure in the post-war period should be based on taking into account a complex of institutional prerequisites, which provide for the improvement of domestic environmental protection and natural resource legislation, transformation of the public vertical of environmental management, implementation of international environmental protection conventions and directives of the European Union. It is examined that a characteristic feature of the environmental infrastructure objects placement is their territorial heterogeneity, which requires the development of a toolkit for the modernization of its individual links at the regional and municipal levels. It is substantiated that in the war and post-war period, first of all, it is necessary to develop a mechanism for modernization of the waste management industry at the regional level in order to expand the resource base of biofuel production to strengthen the energy self-sufficiency of regions and territorial communities. It is proved that in terms of the European Union environmental protection directives implementation, the formation of a mechanism for the expansion of the nature reserve fund territories at the expense of different land categories becomes very important in order to prevent an imbalance in the natural resource and environmental entrepreneurship subjects activities.

Ключові слова: екологічна інфраструктура, модернізація, інституційні передумови, регіон, поводження з відходами, управління природокористуванням.

Key words: ecological infrastructure, modernization, institutional prerequisites, region, waste management, environmental management.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Імплементация базових положень міжнародних природоохоронних конвенцій в національну та регіональну екологічну політику України, а також інтеграція нашої країни в глобальну природоохоронну архітектуру вимагає розбудови вітчизняної екологічної інфраструктури, яка дасть змогу результативніше забезпечувати локалізацію природно-техногенних небезпек, обмежувати негативний вплив джерел забруднення атмосферного повітря та природних водних об'єктів, відтворювати та примножувати біорізноманіття природних біогеоценозів. У вітчизняній економічній літературі недостатньо сформованими залишаються теоретико-методологічні підходи стосовно специфікації складових екологічної інфраструктури, які дали б можливість підвищити рівень охоплення процесів обмеження забруднення навколишнього природного середовища і формування більш сприятливого для життєдіяльності людей довкілля і нарощення природно-ресурсної бази соціально-економічного розвитку, зокрема у поствоєнний період.

Хронічна недостатність інвестиційного забезпечення природоохоронної діяльності в останні десятиліття призвела до високого рівня спрацювання засобів екологічної інфраструктури,

що знизило ефективність охорони навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів. З огляду на це, виникає гостра необхідність у модернізації екологічної інфраструктури, щоб сформувати сучасну індустрію природоохоронної діяльності і підвищити результативність продукування природними біогеоценозами екосистемних послуг. Водночас територіальна неоднорідність запасів природної сировини та величини викидів, скидів шкідливих речовин та розміщення відходів вимагає при виборі пріоритетів модернізації екологічної інфраструктури врахування регіональної специфіки налагодження природоохоронної та природо-відтворювальної діяльності, що є необхідною інституційною умовою модернізації інфраструктурних ланок системи охорони довкілля у поствоєнний період.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У вітчизняній економічній літературі вже тривалий період розглядаються як теоретико-методологічні, так і прикладні аспекти формування екологічної інфраструктури. У працях Ф. Вазинського, В. Голяна, Б. Данилишина, К. Костецької, Ю. Нікішиної, С. Фурси, С. Харічкова, В. Черторижського [1; 5—7; 9] розглядається сутність категорії "екологічна інфраструктура", виокремлюються регіональні

особливості становлення інфраструктурних ланок охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу, зокрема на транскордонних територіях. Актуальні проблеми становлення індустрії поводження з відходами та індустрії очищення зворотних вод як складових екологічної інфраструктури в окремих регіонах та галузях матеріального виробництва, а також формування механізмів фінансово-інвестиційного забезпечення їх оновлення розкриті у працях І. Вахович, В. Голяна, І. Камінської, Н. Мединської, Д. Шмарова [2—4; 8].

Високим рівнем системності та упорядкованості до розгляду сутнісної характеристики екологічної інфраструктури відзначається підхід С. Харічкова, згідно якого, екологічна інфраструктура — це комплекс спеціалізованих підприємств і установ, окремих природоохоронних об'єктів, інженерних споруд і комунікацій, а також структурно-функціональних елементів виробничо-технологічних систем і об'єктів соціального призначення, що мають забезпечити охорону навколишнього середовища, відтворення, збереження й примноження природних ресурсів, підтримання життєвого середовища у сприятливому стані [6]. В даному визначенні якраз і виокремлюється ключова ознака екологічної інфраструктури, а саме те, що вона являє собою поєднання комплексу спеціалізованих підприємств і установ та окремих природоохоронних об'єктів, в першу чергу природно-заповідних територій, де створені умови для розширеного відтворення рідкісних флористичних та фауністичних ресурсів.

Ф. Важинський та В. Черторижський під екологічною інфраструктурою розуміють комплекс об'єктів, територій, мереж і систем природного та антропогенного походження, які функціонують за природними законами, а також забезпечують умови щодо підтримання збалансованого розвитку природного середовища, збереження середовища життя людини, а також сукупність контролюючих та запобіжних обслуговуючих ланок, які мають завдання гарантувати нешкідливі щодо довкілля оптимальні умови діяльності всіх галузей екологічного виробництва та організацій і установ, які здійснюють господарську або іншу діяльність на певній території [1, с. 213]. Дане визначення доповнює дефініцію С. Харічкова в частині того, що необхідною складовою екологічної інфраструктури мають виступати контролюючі та запобіжні обслуговуючі ланки, які, в першому випадку, дають інформацію про посилення/послаблення негативного техногенно-

го впливу на природні біогеоценози, а в другому, — упереджують деструктивний впливу господарських систем на довкілля.

Ю. Нікішина сформулировала інноваційний підхід до розуміння сутності екологічної інфраструктури, який полягає у її розумінні як регіональної системи екологічної регуляції процесів господарської діяльності. У такому підході ставляться наступні завдання: визначення внутрішньої структури регіональної екологічної інфраструктури, її ролі та місця в соціально-економічній системі; виявлення існуючих механізмів, що забезпечують екологічну стабільність території, а також підходів і методів до оптимізації екологічної інфраструктури [9, с. 192—193]. Розгляд об'єктів екологічної інфраструктури як складової територіальної соціально-економічної системи дає можливість виявити кумулятивний ефект для регіонального господарського комплексу від створення розгалуженої мережі об'єктів охорони навколишнього природного середовища та відтворення місцевого природно-ресурсного потенціалу, які дадуть змогу комерціалізувати екосистемні послуги природних екосистем.

В контексті врахування регіональної специфіки організації природоохоронної діяльності актуальною є проблема модернізації екологічної інфраструктури транскордонних територій. К. Костецька та С. Фурса вважають, що щодо транскордонних територій виникає необхідність формування екологічної інфраструктури, яка є вагомим атрибутом еколого-економічних відносин на засадах сталого розвитку. Вони виступають за розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавчо-нормативної бази з проблем управління природокористування і охороною навколишнього середовища, а також щодо системи стимулюючих важелів в сфері екологобезпечної інфраструктури [7, с. 122]. Водночас вчені не акцентують увагу на тому, що результативність модернізації екологічної інфраструктури транскордонних територій залежить від синхронізації заходів екологічної політики декількох країн, в котрих не завжди співпадають пріоритети охорони навколишнього природного середовища та відтворення природно-ресурсного потенціалу, що ускладнює проблеми результативного забезпечення модернізації екологічної інфраструктури саме транскордонних територій.

Приведені підходи щодо визначення сутності та ідентифікації структурних елементів екологічної інфраструктури в цілому формують необхідні теоретико-методологічні передумови

мови для вибору пріоритетів модернізації даного виду інфраструктури у поствоєнний період, але вони потребують уточнення з точки зору формування інституційних передумов інфраструктурного облаштування природоохоронної діяльності та конкретизації специфікації інфраструктурних ланок щодо обмеження негативного впливу на навколишнє природне середовище конкретних видів забруднень, а також стосовно відтворення відповідних видів природної сировини і складових біорізноманіття.

ЦІЛІ СТАТТІ

Метою публікації виступає уточнення сутності, інституційного забезпечення та специфікації структурних елементів екологічної інфраструктури та регіональних особливостей їх підбору для обґрунтування перспективних напрямів модернізації екологічної інфраструктури у поствоєнний період з дотриманням вимог відновлення національного господарства та базових резолюцій міжнародних природоохоронних конвенцій.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підвищення результативності природоохоронної та природо-експлуатаційної діяльності напряму залежить від формування сучасної мережі об'єктів екологічної інфраструктури, які дадуть можливість упорядкувати процеси запобігання забрудненню довкілля внаслідок викидів та скидів шкідливих речовин, а також у зв'язку з неупорядкованим розміщенням побутового сміття та промислових відходів. Екологічна інфраструктура також покликана забезпечити контроль за темпами та масштабами господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, щоб упередити процеси виснаження окремих видів природної сировини і уникнути виникненню дисбалансів у природних біогеоценозах. У більшості регіонів України об'єкти інфраструктурного облаштування знаходяться у латентному стані у зв'язку з нерозвиненістю інституційного середовища фінансування природоохоронних об'єктів та перманентним інвестиційним дефіцитом, зумовленим надмірною звуженістю джерел фінансування природоохоронної та природно-господарської інфраструктури.

З огляду на це, першочерговим кроком формування сучасної екологічної інфраструктури виступає удосконалення наявних інституційних передумов, що представлені базовими законодавчими та нормативно-правовими акта-

ми, які визначають ліміти допустимих викидів, скидів та розміщення відходів, умови використання матеріально-речової субстанції природних ресурсів, умови використання біорізноманіття та функціонування природно-заповідних територій (рис. 1). Важливою інституційною передумовою становлення екологічної інфраструктури виступає наявна публічна вертикаль управління природокористуванням, яка представлена центральними, регіональними та муніципальними органами управління природними ресурсами та охороною навколишнього природного середовища. Діяльність відповідних органів управління конкретними природними ресурсами відзначається специфічними особливостями, що потребує диференційованого підходу до набору інфраструктурних ланок, які забезпечать максимально ефективно залучення природної сировини у відтворювальний процес, особливо у поствоєнний період.

В царині використання окремих видів ресурсів, віднедавня лісових ресурсів, вже створені корпоративні структури, які здійснюють господарську діяльність, а традиційні органи управління природними ресурсами забезпечують належний контроль за темпами та масштабами освоєння природно-ресурсного потенціалу. Дана особливість також має бути врахована при проектуванні мережі інфраструктурних ланок, які забезпечуватимуть результативне залучення природної сировини у природно-продуктові ланцюги, а також даватимуть можливість залучати у господарський обіг екосистемні послуги, що продукуються природними біогеоценозами.

В останні десятиліття вагомою інституційною передумовою розбудови екологічної інфраструктури стало схвалення міжнародних природоохоронних конвенцій, які стосуються боротьби з глобальним потеплінням, збереження біорізноманіття та природної спадщини, створення надійних джерел постачання енергоресурсів, боротьби з опустелюванням. Імплементация базових резолюцій таких конвенцій у вітчизняну практику регуляторного впливу на процеси охорони навколишнього природного середовища вимагає формування об'єктів відповідної інфраструктури в частині зменшення викидів парникових газів, примноження флористичної та фауністичної складових біорізноманіття, упорядкування потоків промислових та побутових відходів, нарощення обсягів виробництва енергоресурсів з відновних джерел.

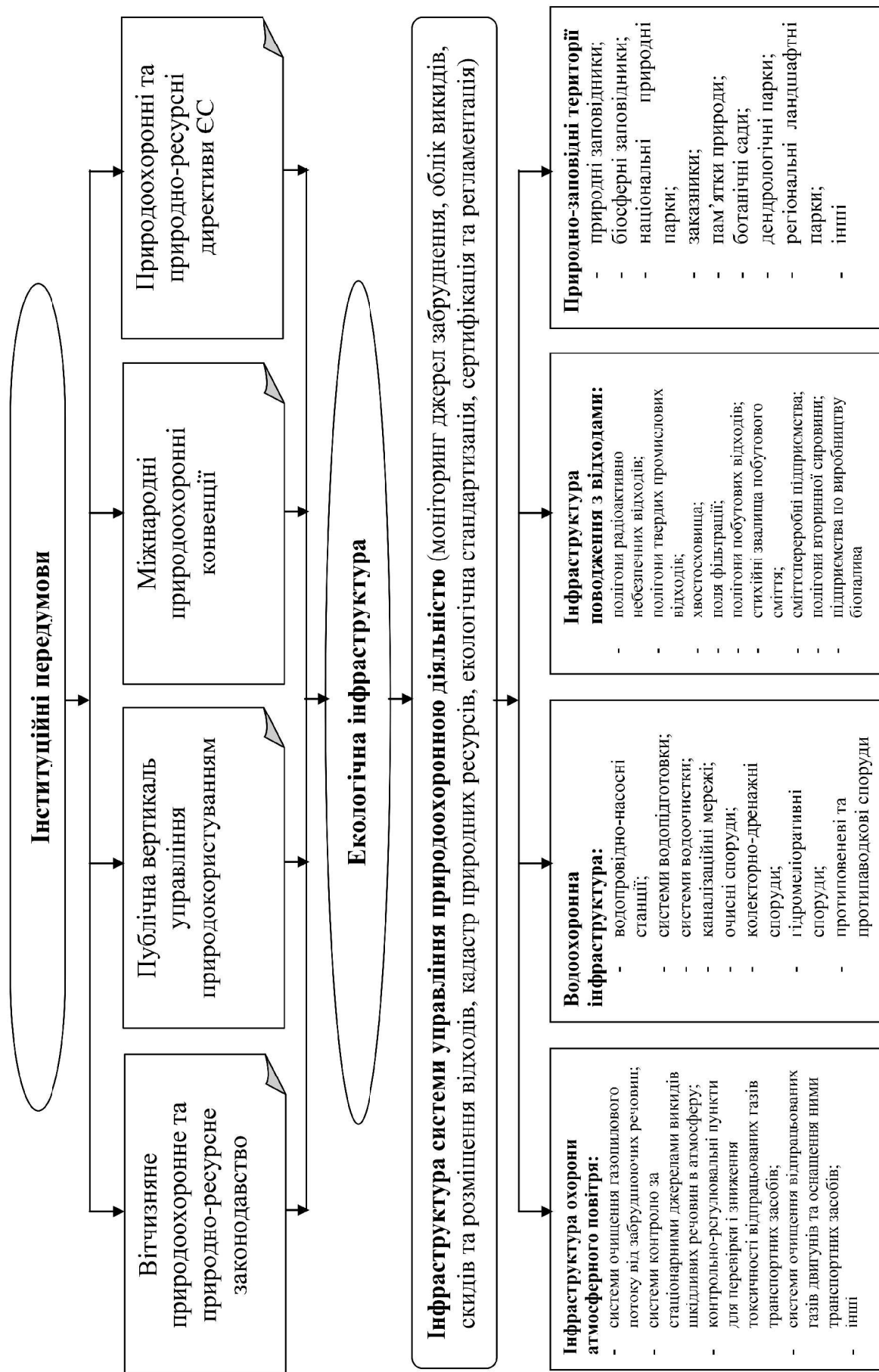

Рис. 1. Інституційні передумови та структура екологічної інфраструктури в Україні

Джерело: побудовано автором.

У зв'язку з підписанням Україною Угоди про асоціацію з ЄС наша країна зобов'язується імплементувати комплекс природоохоронних та природно-ресурсних директив, які пов'язані з раціоналізацією використання окремих видів природних ресурсів, охороною навколишнього природного середовища та збереженням природних біогеоценозів. Імплементція такого роду директив потребує налагодження системи моніторингу та контролю за дотриманням суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами нормативів та регламентів в частині відновлення, відтворення та охорони природних ресурсів. Такий контроль та моніторинг може бути забезпечений за рахунок створення мережі інфраструктурних об'єктів, які фіксуватимуть динаміку використання природної сировини та динаміку забруднення навколишнього природного середовища техногенними джерелами.

Перераховані інституційні передумови мають визначальною мірою детермінувати процеси модернізації екологічної інфраструктури як комплексу заходів організаційно-економічного, техніко-технологічного та цифрового оновлення мережі інфраструктурних ланок природоохоронного спрямування на інноваційній основі. Ключовою ланкою модернізації екологічної інфраструктури виступає створення сучасної інфраструктури системи управління природоохоронною діяльністю, яке передбачає формування матеріально-технічної бази моніторингу джерел забруднення, обліку викидів, скидів та розміщення відходів, кадастру природних ресурсів, а також техніко-технологічного забезпечення екологічної стандартизації, сертифікації та регламентації. Розбудова вказаної складової екологічної інфраструктури є особливо важливою у поствоєнний період, коли актуалізується проблема екологічного реінжинірингу територій, постраждалих внаслідок воєнних дій.

Більше того, модернізація наявної інфраструктури системи управління природоохоронною діяльністю, магістральним елементом якої виступає система контролю за забрудненням навколишнього природного середовища та темпами використання природної сировини, виступає відповідним пунктом структуризації та оновлення базових складових екологічної інфраструктури, виходячи з регіональних умов та особливостей охорони навколишнього природного середовища і господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. Основними складовими екологічної інфраструктури виступають: 1) інфраструктура охорони

атмосферного повітря; 2) водоохоронна інфраструктура; 3) інфраструктура поводження з відходами; 4) природно-заповідні території.

В умовах, коли Україна приєдналася до нової кліматичної угоди, отримання позитивних результатів в частині боротьби з кліматичними змінами вимагає модернізації інфраструктури охорони атмосферного повітря, зокрема модернізації систем очищення газопилового потоку від забруднюючих речовин, систем контролю за стаціонарними джерелами викидів шкідливих речовин в атмосферу, контрольно-регульовальних пунктів для перевірки і зниження токсичності відпрацьованих газів транспортних засобів та модернізації інших складових упередження забруднення атмосферного повітря і негативних кліматичних змін. Така модернізація охоплює декілька аспектів, оскільки стосується об'єктів публічного та корпоративного секторів, а також сектору домогосподарств. Якщо в частині модернізації публічних інфраструктурних об'єктів держава може впливати прямими адміністративними та бюджетно-податковими методами, то щодо модернізації корпоративних інфраструктурних об'єктів та інфраструктурних об'єктів сектору домогосподарств необхідно інституціоналізувати спектр інструментів та методів непрямого стимулюючого впливу.

Надмірно ускладненою в умовах воєнного стану та у поствоєнний період виступає модернізація водоохоронної інфраструктури, яка охоплює широкий спектр різноманітних об'єктів, що мають високий рівень неоднорідності територіальної концентрації та відзначаються високим рівнем капіталомісткості. Водоохоронна інфраструктура серед складових екологічної інфраструктури в цілому відзначається найбільш ускладненою та багатокomпонентною структурою, що вимагає розроблення дорожньої карти модернізації як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівні. Регіональний аспект модернізації водоохоронної інфраструктури має бути обов'язково врахований, оскільки окремі складові такої інфраструктури містяться лише в деяких регіонах. Це стосується, в першу чергу, мережі зрошувальних та осушувальних гідротехнічних споруд, які концентруються відповідно у причорноморських та поліських регіонах. Певною мірою це торкається і модернізації протипаводкових та протиповеневих споруд, які розміщені в областях Карпатського економічного району.

Центр тяжіння стосовно модернізації водопровідно-насосних станцій, систем водопідго-

товки та водочистки, каналізаційних мереж, колекторно-дренажних споруд має знаходитися на рівні муніципалітетів, а держава повинна забезпечувати інституціоналізацію стимулів, що підвищуватимуть рівень заінтересованості місцевої влади в оновленні водоохоронної інфраструктури. Важливим завданням політики модернізації водоохоронної інфраструктури як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях має стати розроблення пакету стимулів для промислових підприємств, де функціонують системи очищення зворотних вод.

Доцільність диверсифікації відновних джерел енергетичного забезпечення потреб національної економіки та зниження техногенного впливу на довкілля у поствоєнний період вимагає модернізації інфраструктури поводження з відходами. Якщо в частині модернізації інфраструктури поводження з промисловими, в першу чергу, радіоактивними та іншими особливо небезпечними відходами, прерогатива має належати державі, то в частині модернізації індустрії поводження з побутовими відходами ініціативи мають йти від органів місцевого самоврядування. Одним з основних пріоритетів модернізації індустрії поводження з відходами на регіональному та муніципальному рівнях є упорядкування стихійних звалищ побутового сміття, зокрема шляхом будівництва сміттєпереробних підприємств.

Дуже важливого значення в умовах воєнного стану та у поствоєнний період набуває розбудова інфраструктури поводження з вторинною природною сировиною, що виступає ресурсною базою виробництва твердого біопалива. Завдяки розбудові такої інфраструктури вдасться певною мірою зміцнити енергетичну самодостатність місцевого самоврядування. Спеціальних заходів щодо відпрацювання механізму модернізації інфраструктури поводження з відходами потребує проблема утилізації відходів і ліквідації хвостосховищ, які сформувалися в місцях збагачення корисних копалин та функціонування підприємств хімічної індустрії. Значний потенціал щодо виробництва біологічного палива міститься в частині утилізації стічних вод полів фільтрації, що потребує модернізаційних змін в системі поводження з відходами промислових підприємств та комунальних господарств.

Однією із складових екологічної інфраструктури виступають природно-заповідні території (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, заказники,

пам'ятки природи, ботанічні сади, дендрологічні парки, регіональні ландшафтні парки), які створені з метою збереження, відтворення та примноження флористичної та фауністичної складових. Україна, підписавши Угоду про асоціацію з ЄС, зобов'язується розширювати площу природно-заповідних територій, що корелює із зміною принципів та характеру виробничо-господарської діяльності суб'єктів природно-ресурсного та природоохоронного підприємництва. Виходячи з необхідності дотримання вимог ЄС, модернізація даної складової екологічної інфраструктури має відбуватися в напрямі розширення площі земель природно-заповідного фонду не лише за рахунок лісових земель, але і за рахунок земель інших категорій, щоб не звужувати ареал розвитку лісового господарства як структуроутворюючої ланки регіональних господарських комплексів аграрної спеціалізації.

ВИСНОВКИ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідження показали, що підвищення ефективності природоохоронної діяльності та невиснажливого господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу залежить від модернізації основних складових екологічної інфраструктури, яка охоплює інфраструктуру управління природоохоронною діяльністю, інфраструктуру охорони атмосферного повітря, водоохоронну інфраструктуру, інфраструктуру поводження з відходами та природно-заповідні території. Необхідною умовою модернізації екологічної інфраструктури у поствоєнний період є удосконалення інституційних передумов інфраструктурного облаштування регулювання впливу на навколишнє природне середовище та відтворення природно-ресурсного потенціалу, зокрема вітчизняного природоохоронного та природно-ресурсного законодавства, публічної вертикалі управління природокористуванням, механізму імплементації міжнародних природоохоронних конвенцій та природоохоронних і природно-ресурсних директив Європейського Союзу. У процесі досліджень встановлено, що при проектуванні пріоритетів модернізації екологічної інфраструктури у воєнний та поствоєнний період необхідно враховувати регіональні особливості концентрації інфраструктурних об'єктів природоохоронної діяльності, що, в першу чергу, стосується зрошувальних і осушувальних гідротехнічних мереж та протиповеневих і протипаводкових споруд.

Література:

1. Важинський Ф.А., Черторицький В.М. Розвинута екологічна інфраструктура — показник конкурентоспроможності регіонів. Збірник науково-технічних праць. Науковий вісник. 2006. Вип. 16.6. С. 212—217.

2. Вахович І.М., Камінська І.М. Фінансова спроможність регіону: діагностика та механізми забезпечення. Монографія. Луцьк. Надстир'я, 2009. 400 с.

3. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення. Монографія. Луцьк. Твердиня, 2009. 592 с.

4. Голян В.А., Шмаров Д.М. Комплексний розвиток переробно-харчових виробництв на основі утилізації відходів: інституціональні передумови та інвестиційне забезпечення. Інвестиції: практика та досвід. 2018. № 13. С. 10—15.

5. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування. Підручник. К. "Кондор", 2009. 465 с.

6. Екологічна інфраструктура природокористування. За редакцією С.К. Харічкова. Одеса. ІПРЕД НАН України, 2010. 115 с.

7. Костецька К.О., Фурса С.П. Екологічна інфраструктура транскордонних територій. Економічні інновації. 2011. Випуск 44. С. 122—127.

8. Мединська Н.В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. Причорноморські економічні студії. 2021. Випуск 72. Частина 2. С. 63—69.

9. Нікішина Ю.І. Організаційні та управлінські засади обґрунтування екологічної інфраструктури. Економічні інновації. 2011. Випуск 42. С. 187—194.

References:

1. Vazhyn's'kyj, F.A. and Chertoryzh's'kyj, V.M. (2006), "Developed ecological infrastructure is an indicator of the competitiveness of regions", Zbirnyk naukovykh i tekhnichnykh prats'. Naukovy visnyk, vol. 16.6, pp. 212—217.

2. Vakhovych, I.M. and Kamins'ka, I.M. (2009), Finansova spromozhnist' rehionu: diahnozyka ta mekhanizmy zabezpechennia [Financial capacity of the region: diagnosis and mechanisms of provision], Nadstyr'ia, Luts'k, Ukraine

3. Holian, V.A. (2009), Instytutsional'ne sere-dovysche vodokorystuvannia: suchasnyj stan ta mekhanizmy vdoskonalennia [Institutional environment of water use: current state and improvement mechanisms], Tverdynia, Luts'k, Ukraine.

4. Golyan, V. and Shmarov, D. (2018), "Integrated development of processing and food industries based on waste utilization: institutional prerequisites and investment support", Investytsi: praktyka ta dosvid, vol. 13, pp. 10-15.

5. Danylyshyn, B.M. Khvesyk, M.A. and Holian, V.A. (2009), Ekonomika pryrodokorystuvannia [Economics of nature use], Kondor, Kyiv, Ukraine.

6. Kharichkov, S.K. (2010), Ekolohichna infrastruktura pryrodokorystuvannia [Environmental infrastructure of nature management], IPRED NAN Ukrainy, Odesa, Ukraine.

7. Kostets'ka, K.O. and Fursa, S.P. (2011), "Ecological infrastructure of cross-border territories", Ekonomichni innovatsii, vol. 44, pp. 122—127.

8. Medyn's'ka, N.V. (2021), "Investment support in the field of waste management as a component of the economic mechanism of nature management", Prychornomors'ki ekonomichni studii, vol. 72, no. 2, pp. 63—69.

9. Nikishyna, Yu.I. (2011), "Organizational and management principles of justification of ecological infrastructure", Ekonomichni innovatsii, vol. 42, pp. 187—194.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2023 р.

www.dy.nayka.com.ua

Електронне фахове видання

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

Виходить 12 разів на рік

включено до переліку наукових фахових видань України
з питань **ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**
(Категорія «Б»)

Наказ Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 №1643

Спеціальність 281

e-mail: economy_2008@ukr.net
тел.: (044) 223-26-28, (044) 458-10-73

УДК 338.439.5:637

М. В. Заходим,

к. е. н., доцент, докторант, ЗВО "Подільський державний університет"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0010-8006>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.74

КРИТЕРІЇ ФОРМУВАННЯ ПОТЕНЦІАЛУ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА

M. Zakhodym,

PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral candidate, Higher Educational Institution "Podillia State University"

CRITERIA FOR BUILDING THE POTENTIAL OF THE LIVESTOCK MARKET

В статті проаналізовано рівень самозабезпечення продуктами харчування тваринного походження за регіонами, а саме молоком, м'ясом та яйцями. Проведено групування домогосподарств України за сукупними доходами на одну особу та розраховані відповідні показники споживання продукції тваринництва. В середовищі Excel розраховано кореляційно-регресійні рівняння залежності споживання основних видів тваринницької продукції від середньодушових доходів населення і встановлено, що зростання рівня доходу обумовлює зростання споживання продукту. Оцінено рівень потенціалу ринку продукції тваринництва за такими основними показниками як фізична та економічна доступність населення до продуктів харчування, достатність та якість продовольства. Встановлено, що оцінка потенціалу ринку тваринницької продукції дозволяє виявити вузькі місця в регулюванні і дає основу для прогнозування пріоритетних напрямів розвитку даного ринку.

Ensuring the stability of the population's food supply forces any country to regulate the situation on the food market, supporting the solvent demand of food buyers and providing support to domestic agricultural producers. However, state regulation can be carried out if there is complete information about the food potential, in our case, the market potential of animal husbandry products, the country or region and its development prospects.

To determine the food security level, the population differentiation by the level of per capita income is essential, therefore it is necessary to assess the food potential level with the help of an integral meter that reflects all food security components, that is: physical and economic availability; sufficiency and food quality.

Calculations of the self-sufficiency of the regions with livestock products were carried out, with the help of which their ratings were determined, which were carried out according to three blocks: production, development and consumption. Calculations of the level of production, consumption and self-sufficiency in the main types of food confirm the long-term situation when, upon reaching high self-sufficiency in almost all main types of food, the population cannot even come close to the rational recommended physiological norms of consumption. This is especially true for protein products of meat and meat products, milk and dairy products, eggs.

There is a situation in the livestock market when supply does not satisfy (or exceeds) demand. In reality, prices are constantly rising in the market at a rate that outstrips the income growth rate for the majority of the country's population. Thus, the main problems in the regulation of the livestock products market are related to maintaining the demand for these types of products and, accordingly, the state social policy in the field of income of the low-paid category of the population, the low effective demand of the population limits the possibility of selling livestock products and hinders the livestock industry development.

Ключові слова: ринок, потенціал, тваринницька продукція, продовольча безпека, достатність, виробництво, споживання.

Key words: market, potential, livestock products, food security, sufficiency, production, consumption.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Важливим завданням функціонування національної економіки на всіх її ієрархі-

чних рівнях є забезпечення населення якісними продовольчими продуктами, зокрема продуктами тваринного походження. Вирішення даної проблематики і подальше удосконалення продовольчого постачання можливо здійснити за допомогою повного

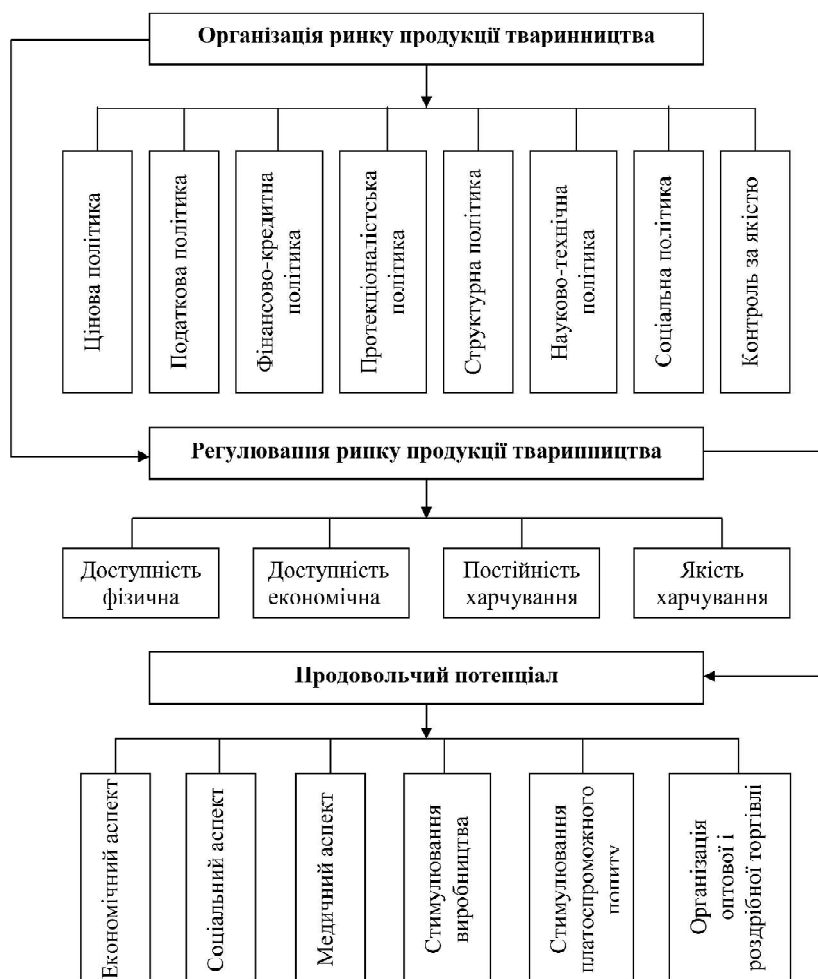

Рис. 1. Схема формування потенціалу ринку продукції тваринництва

Джерело: побудовано автором.

залучення в обіг тваринницької продукції на внутрішньому ринку. Оцінюючи сучасний стан та тенденції розвитку галузі тваринництва, слід визнати, що проведена економічна і аграрна реформа вирішила формально ряд завдань і дозволила створити лише базисні умови для поглиблення відносин. Необгрунтоване завдання оцінки ролі ринку при послабленні ролі держави в регулюванні економічних процесів привело до розладу господарських зв'язків, що склалися, деградації матеріально-технічної бази та катастрофічне зменшення кількості сільськогосподарських тварин, що спровокувало спад виробництва тваринницької продукції. Тому детальний аналіз потенціалу ринку продукції тваринництва дозволить розробити та обґрунтувати заходи, за допомогою яких підвищиться рівень продовольчої безпеки в контексті продукції тваринництва.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дана проблематика функціонування та розвитку ринку продовольства знайшла широке висвітлення в працях вітчизняних економістів, зокрема Бойка В.І. [12], Гнатюка С.А. [13], Здорова В.К. [14], Місюка М.В. [15], Саблука П.Т. [16], Одінцева М.М. [10], та ін. Разом з тим, для прийняття важливих рішень в питаннях державного регулювання продовольчого ринку необхідне більш глибоке вивчення продовольчого потенціалу як країни так і окремих регіонів, зокрема потенціалу ринку продукції тваринництва, де існує на сьогоднішній день проблема щодо забезпечення продуктами тваринного походження.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою статті є аналіз потенціалу ринку продукції тваринництва та визначення критеріїв його формування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Система продовольчого забезпечення населення має два аспекти: соціально-економічний (забезпечувати потреби) і виробничо-економічний (спроможність мобілізувати внутрішні ресурси та агропромисловий потенціал для забезпечення цих потреб). Рівень продовольчого забезпечення, що реалізується в системі критеріїв і показників, одночасно вирішує проблему продовольчої безпеки як країни так і регіонів. При цьому, для продовольчої безпеки важливе значення мають не самі показники, а їх порогове (критичне) значення.

Для визначення рівня продовольчого забезпечення суттєве значення має диференціація населення за рівнем душевого доходу, оскільки, при допустимих межах середніх величин можлива ситуація, коли значні верстви населення будуть недоїдати. Тому, оцінювати рівень продовольчого потенціалу необхідно за допомогою інтегрального вимірювача, що відображає всі складові продовольчої безпеки, а саме: фізичну та економічну доступність; достатність та якість продовольства.

Таблиця 1. Динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції господарствами усіх категорій тис. тонн

Види продукції	Роки						Відношення у % до	
	2000	2017	2018	2019	2020	2021	2000	2020
Молоко і молочні продукти (в перерахунок на молоко)	12657,9	10280,5	10064,0	9663,2	9263,6	8713,9	68,8	94,1
М'ясо (у забійній вазі)	1662,8	2318,2	2354,9	2492,4	2477,5	2438,3	146,6	98,4
в т.ч. яловичина і телятина	754,3	363,5	358,9	369,5	345,4	310,5	41,2	89,9
свинина	675,9	735,9	702,6	708,3	697,2	724,0	107,1	103,8
м'ясо птиці	35,8	1014,1	1084,6	1209,7	1232,2	1208,5	> в 33 рази	98,1
інші види м'яса	196,8	204,7	208,8	204,9	202,7	195,3	99,2	96,4
Яйця, млн шт.	8808,6	15505,8	16132,0	16677,5	16167,2	14071,3	159,7	87,0

Джерело: власні розрахунки.

Характеристику рівня продовольчого потенціалу (продовольства тваринного походження) і продовольчої безпеки регіону можна отримати, досліджуючи стан регіонального ринку тваринницької продукції, побудувавши його модель (рис. 1).

Відповідно до сутності продовольчого потенціалу для оцінки досягнутого стану забезпечення продовольством населення регіону виділено три групи показників:

1. Показники, що характеризують наявність продуктів або фізичну доступність (пропозицію) — виробництво сільськогосподарської продукції, в тому числі для особистого споживання; імпорт; експорт продовольства; коефіцієнт самозабезпеченості.

2. Показники, що характеризують доступність продовольства для окремих верств населення, тобто економічну доступність продуктів (платоспроможний попит) — доходи, їх розподіл по групах населення [18].

3. Показники, що характеризують якість і достатність продовольства.

Аналіз рівня та динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції, що забезпечують переробну промисловість сировиною, а роздрібний ринок продуктами харчування населення, розглянемо у таблиці 1.

За період з 2000 року по 2021 рік динаміка виробництва основних видів тваринницької продукції свідчить про зростання обсягів виробництва м'яса з 1662,8 тис. тонн до 2438,3 тис. тонн, або

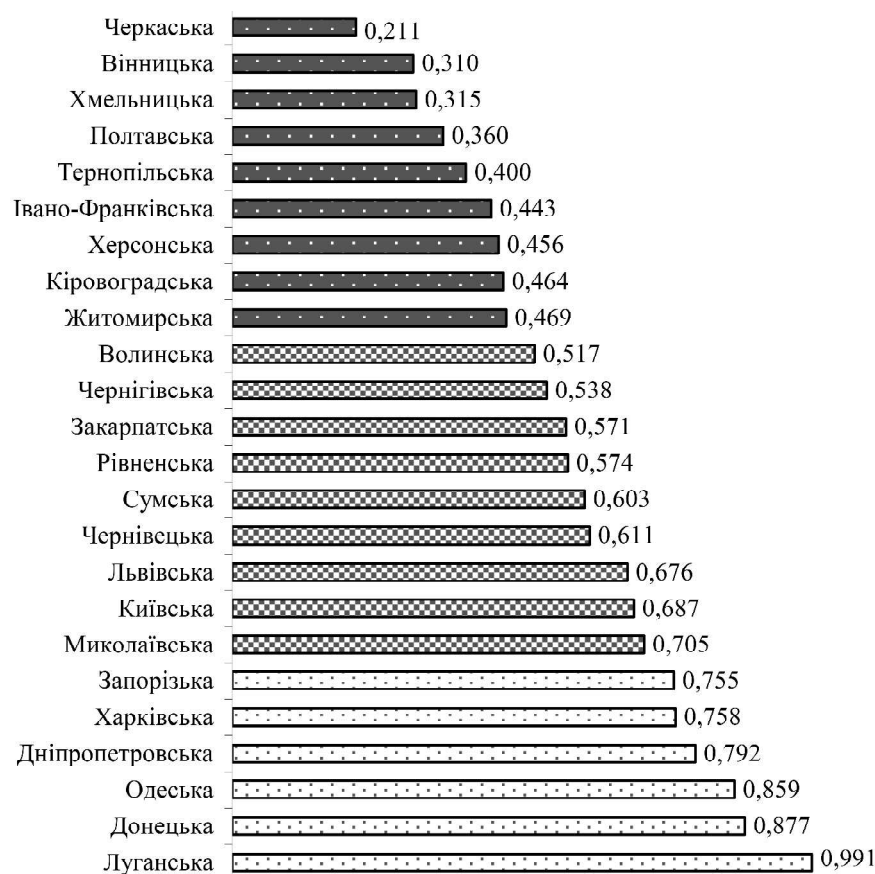

Рис. 2. Рейтинг областей України за інтегральним індексом виробництва продукції на 1 особу

Джерело: побудовано автором.

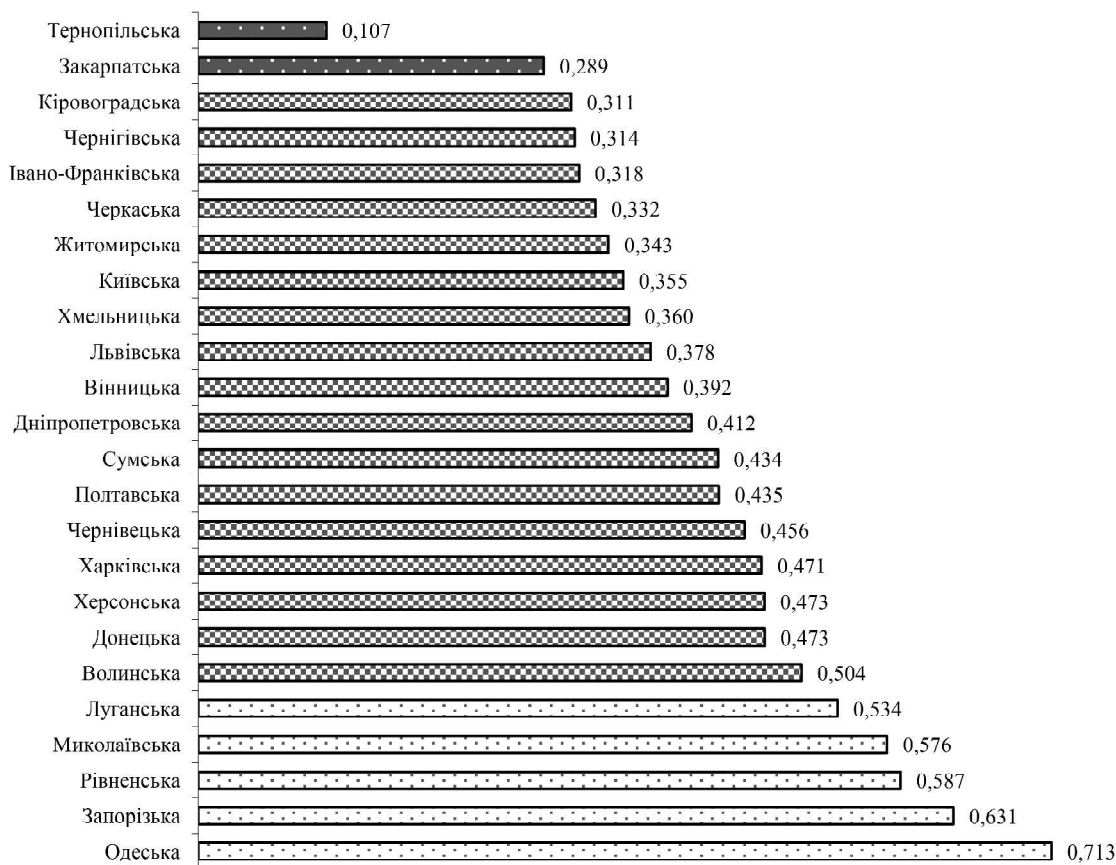

Рис. 3. Рейтинг областей України за інтегральним індексом середньорічних темпів зростання (зниження) виробництва продукції на 1 особу

Джерело: побудовано автором.

на 46,6% та яєць на 59,7% за відповідний період. Збільшення виробництва м'яса відбулося за рахунок зростання виробництва свинини на 7% та м'яса птиці, що зросло за досліджуваний період у 33 рази, при тому, що обсяги виробництва яловичини і телятини зменшилися на 58,8%, або на 443,8 тис. тонн. Виробництво молока зменшилося у 2021 році порівняно з 2000 роком на 31,2%, або на 3944 тис. тонн. Порівняно з минулим роком обсяги виробництва тваринницької продукції зменшилися від 1,6% (м'ясо) до 13% (виробництво яєць).

Проведені розрахунки щодо визначення самозабезпеченості регіонів тваринницькою продукцією дали можливість визначити їх рейтинги. Дані розрахунки проводилися за наступним алгоритму (за трьома блоками):

1 блок (виробництво) — виробництво на 1 особу та за видами продукції (молоко, яловичина, свинина, м'ясо птиці, яйця) в середньому за 2017—2021 роки (рис. 2).

2 блок (розвиток) — середньорічні темпи зростання (зниження) виробництва продукції на 1 особу за видами продукції, що розрахову-

ються за формулою:

$$\overline{K_p} = \sqrt[n-1]{\frac{Y_n}{Y_1}} \quad (3,1),$$

де $\overline{K_p}$ — середньорічний темп зростання (зниження), n — число років, Y_n — значення показника у 2017 році, Y_1 — значення показника у 2021 році (рис 3).

3 блок (споживання) — споживання продукції на 1 особу за видами продукції (молоко, яловичина, свинина, м'ясо птиці, яйця) в середньому за 2017—2021 роки (табл. 4).

Оцінка виробництва продукції тваринництва на 1 особу за інтегральним індексом свідчить про високий рейтинг Черкаської (0,211), Вінницької (0,310), Хмельницької (0,315), Полтавської (0,360) та Тернопільської (0,400) областей (рис. 3.11). Найнижчий рейтинг Луганської (0,991), Донецької (0,877), Одеської (0,859) та Дніпропетровської (0,792) областей.

Аналіз інтегральних індексів середньорічних темпів зростання (зниження) виробництва продукції на 1 особу свідчить про високі рей-

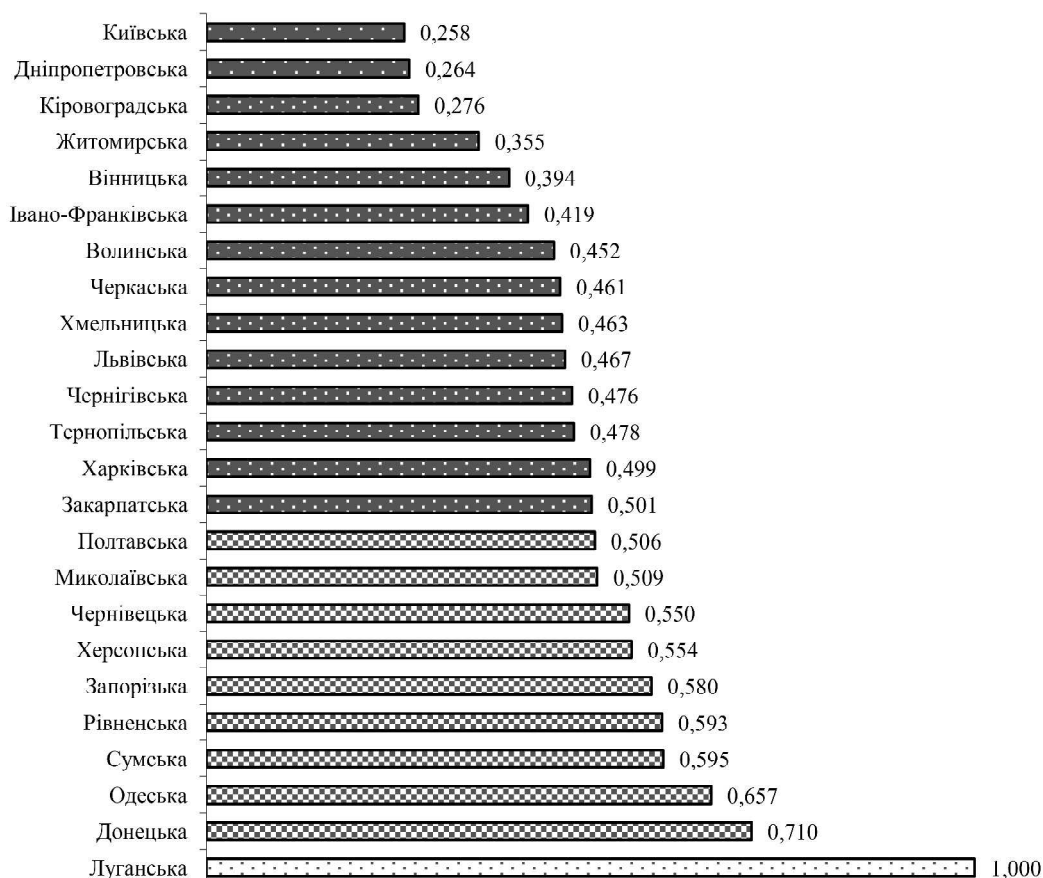

Рис. 4. Рейтинг областей України за інтегральним індексом споживання продукції на 1 особу

Джерело: побудовано автором.

тинги Тернопільської (0,107), Закарпатської (0,289), Кіровоградської (0,311), Чернігівської (0,314) та Івано-Франківської (0,318) областей і самий низький рейтинг Одеської (0,713), Запорізької (0,631) та Рівненської (0,587) областей.

Щодо рейтингу областей за інтегральним індексом споживання продукції на 1 особу, то найвище місце у рейтингу займають Київська (0,258), Дніпропетровська (0,264), Кіровоградська (0,276) та Житомирська (0,355) області, найнижчий індекс в Луганській (1,000), Донецькій (0,710) та Одеській (0,657) областях.

Для рейтингової оцінки продовольчої безпеки регіонів скористаємося методикою, викладеною в Постанові КМ України від 21 жовтня 2015 р. № 856 "Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики" [19].

Для співставності та порівняння потрібне попереднє нормування відібраних показників. Головним завданням нормалізації є приведення показників до однієї основи (безвимірних величин) за умови збереження співвідношення між ними. Нормалізацію показників проводимо за форму-

лою:

$$R_j = \sum_{i=1}^n \frac{x_{\max i} - x_{ij}}{x_{\max i} - x_{\min i}} + \sum_{i=1}^n \frac{x_{ij} - x_{\min i}}{x_{\max i} - x_{\min i}} \quad (1),$$

де R_j — сума рейтингових оцінок регіону за кожним з показників; x_{ij} — значення i -го показника j -го регіону; $x_{\max i}$ — максимальне значення i -го показника; $x_{\min i}$ — мінімальне значення i -го показника.

Перша частина формули використовується для оцінки показників стимуляторів, друга частина — для оцінки показників дестимуляторів. Усі відібрані показники — стимулятори (чим вище значення, тим краще).

Далі визначаємо середнє арифметичне значення суми інтегральних індексів за регіонами за усіма показниками, що характеризують окремі блоки за формулою:

$$R_{cpi} = \frac{R_j}{n} \quad (2),$$

де R_{cpi} — середнє арифметичне суми інтегральних індексів конкретного регіону за усіма показниками окремого блоку; n — кількість показників, за якими проводився розрахунок за окремим блоком.

Таблиця 2. Позиціонування областей України за інтегральними показниками продовольчої безпеки (за фізичною доступністю)

Області	Виробництво		Розвиток		Споживання		Загальна оцінка	
	значення	місце регіону	значення	місце регіону	значення	місце регіону	значення*	місце регіону
Вінницька	0,310	2	0,392	11	0,394	5	0,365	4
Волинська	0,517	10	0,504	19	0,452	7	0,491	13
Дніпропетровська	0,792	21	0,412	12	0,264	2	0,489	12
Донецька	0,877	23	0,473	18	0,710	23	0,687	22
Житомирська	0,469	9	0,343	7	0,355	4	0,389	6
Закарпатська	0,571	12	0,289	2	0,501	14	0,454	11
Запорізька	0,755	19	0,631	23	0,580	19	0,655	21
Івано-Франківська	0,443	6	0,318	5	0,419	6	0,393	7
Київська	0,687	17	0,355	8	0,258	1	0,433	8
Кіровоградська	0,464	8	0,311	3	0,276	3	0,350	3
Луганська	0,991	24	0,534	20	1,000	24	0,842	24
Львівська	0,676	16	0,378	10	0,467	10	0,507	15
Миколаївська	0,705	18	0,576	21	0,509	16	0,596	20
Одеська	0,859	22	0,713	24	0,657	22	0,743	23
Полтавська	0,360	4	0,435	14	0,506	15	0,434	9
Рівненська	0,574	13	0,587	22	0,593	20	0,585	19
Сумська	0,603	14	0,434	13	0,595	21	0,544	17
Тернопільська	0,400	5	0,107	1	0,478	12	0,328	1
Харківська	0,758	20	0,471	16	0,499	13	0,576	18
Херсонська	0,456	7	0,473	17	0,554	18	0,494	14
Хмельницька	0,315	3	0,360	9	0,463	9	0,379	5
Черкаська	0,211	1	0,332	6	0,461	8	0,335	2
Чернівецька	0,611	15	0,456	15	0,550	17	0,539	16
Чернігівська	0,538	11	0,314	4	0,476	11	0,443	10

* Чим менше значення, тим ближче показник регіону до максимального значення.
Джерело: розраховано автором.

За результатами розрахунків визначається інтегральна рейтингова оцінка як середнє арифметичне значення суми рейтингових оцінок кожного регіону за всіма блоками за формулою:

$$I_j = \frac{\sum_{i=1}^m R_{cpi}}{m} \quad (3),$$

де I_j — середнє арифметичне суми рейтингів конкретного регіону за всіма блоками; m — кількість блоків показників, за якими проведено розрахунок.

Для розподілу регіонів за рейтинговими оцінками за окремими блоками та інтегральною рейтинговою оцінкою (за нормованими коефіцієнтами) скористаємось методом групувань за рівними інтервалами. Інтервал визначаємо за формулою:

$$h = (x_{\max} - x_{\min}) / m \quad (4),$$

де $x_{\max}$, $x_{\min}$ — найбільше та найменше значення ознаки у сукупності; m — кількість груп.

Отже, можна зробити висновок, що перше місце за інтегральними показниками продовольчої безпеки по продукції тваринниц-

тва займає Тернопільська область (0,328), друге — Черкаська (0,335), третє — Кіровоградська (0,350) і останні місця займають Луганська (0,842), Одеська (0,743) та Донецька (0,687) області.

Рівень самозабезпечення продуктами харчування тваринного походження за регіонами висвітлено на рисунках 5, 6, 7.

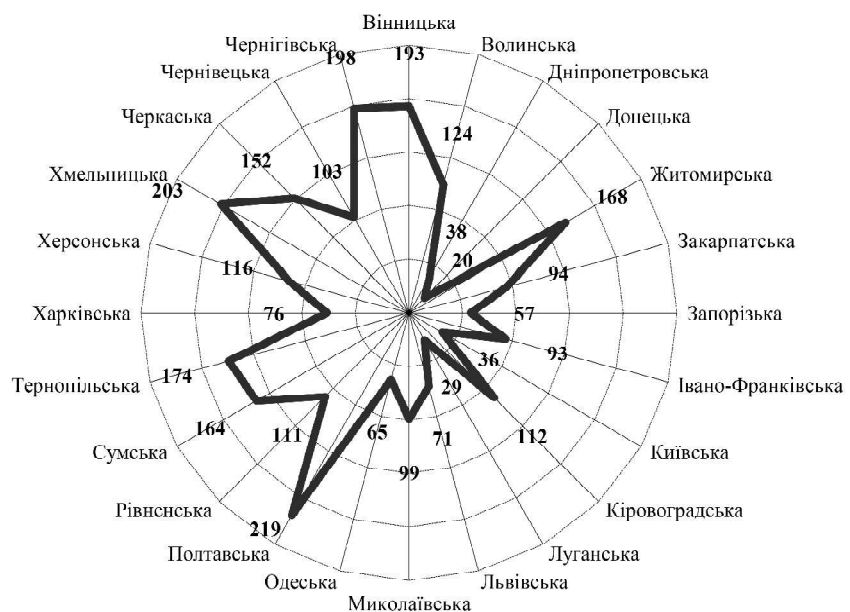

Рис. 5. Рівень самозабезпеченості молоком за регіонами у 2021 році, %

Джерело: побудовано автором.

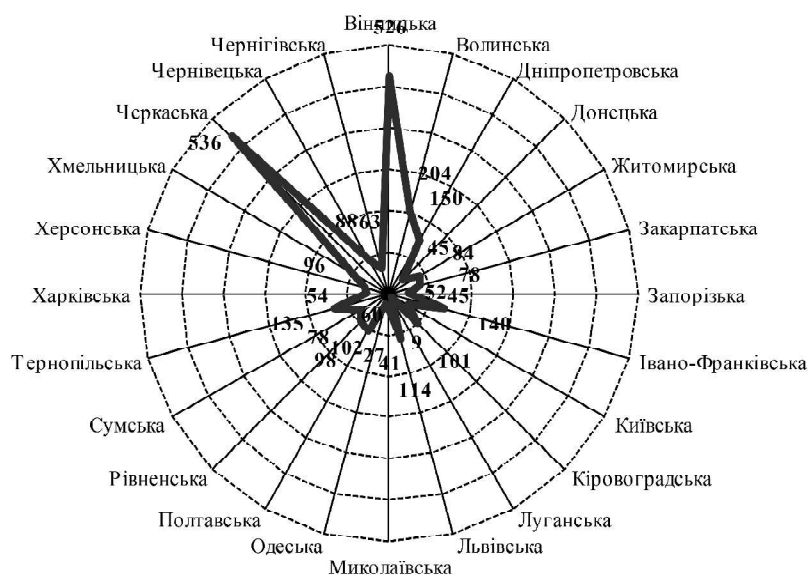

Рис. 6. Рівень самозабезпеченості м'ясом за регіонами у 2021 році, %

Джерело: побудовано автором.

Розрахунки рівня виробництва, споживання і самозабезпеченості основними видами продуктів харчування підтверджують багаторічну ситуацію, коли при досягненні високої самозабезпеченості майже усіма основними видами продуктів населення не спроможне навіть наблизитися до раціональних рекомендацій фізіологічних норм споживання. Особливо стосується це білкових продуктів м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, яєць (табл. 3).

За результатами вибіркового обстеження умов життя домогосподарств Державною службою статистики України сформована база даних за основними показниками щодо доходів, вит-

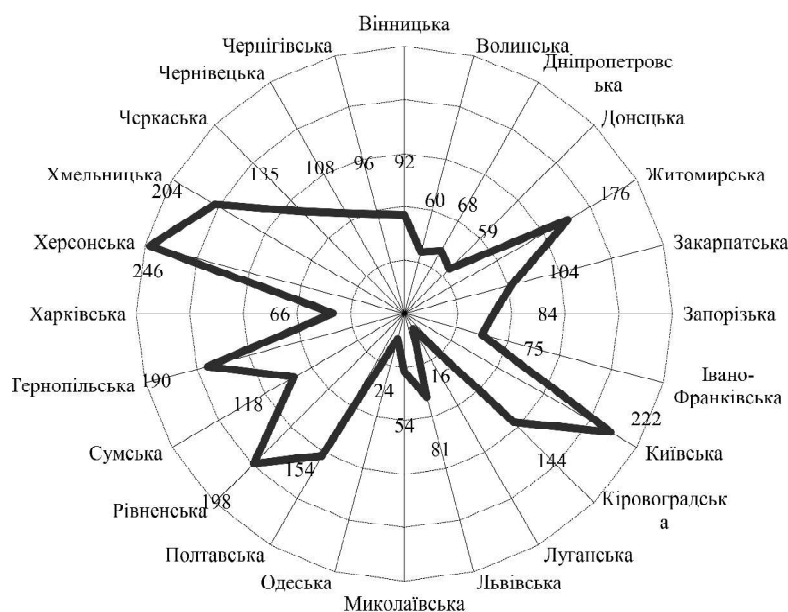

Рис. 7. Рівень самозабезпеченості яйцями за регіонами у 2021 році, %

Джерело: побудовано автором.

Таблиця 3. Виробництво і споживання основних продуктів тваринного походження на одну особу за рік

Продукти харчування	Показники продовольчого потенціалу ринку продукції тваринництва	Роки					Відношення 2021 року у % до	
		2017	2018	2019	2020	2021	2017	2020
М'ясо і м'ясопродукти, кг	виробництво	54,6	55,7	59,3	59,3	58,9	109,5	99,3
	споживання	51,7	52,8	53,6	53,8	53,0	102,5	98,5
	% самозабезпечення	105,6	105,5	110,6	110,2	111,1	+5,5	+0,9*
Молоко і молочні продукти, кг	виробництво	242,0	238,1	229,9	221,9	210,6	87,0	94,9
	споживання	200,0	197,7	200,5	201,9	201,5	100,7	99,8
	% самозабезпечення	121,0	120,4	114,6	109,9	104,5	-16,5	-5,4*
Яйці, шт	виробництво	365	382	397	387	340	93,1	87,8
	споживання	273	275	282	278	272	99,6	97,8
	% самозабезпечення	133,6	138,9	140,7	139,2	125,0	-8,6	-14,2*

* відхилення даних показників.

Джерело: розраховано автором.

Таблиця 4. Споживання основних видів продукції тваринництва залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2021 році

Групи за середньодушовими доходами на місяць, грн	Частка у кількості домогосподарств, %	Частка у загальних доходах, %	Середньомісячний дохід на 1 особу, грн	Фактичне поживання за місяць, кг			
				М'ясо та м'ясопродукти	Молоко та молочні продукти	Яйця та яйцепродукти	Риба та рибопродукти
до 1500	1,6	0,1	1228	2,76	10,80	13,32	0,65
1501-2000	1,3	0,6	1801	3,19	10,58	15,19	0,78
2001-2500	2,9	1,7	2281	3,18	11,63	14,83	0,81
2501-3000	5,5	3,4	2770	3,96	14,55	16,18	1,02
3001-3500	8,6	5,7	3259	4,37	16,88	17,82	1,19
3501-4000	9,9	7,4	3747	4,68	17,89	18,59	1,31
4001-4500	10,4	8,2	4250	5,19	20,15	19,63	1,39
4501-5000	9,3	8,2	4733	5,05	20,40	19,02	1,44
5001-5500	7,7	7,2	5252	5,45	21,46	19,96	1,46
5501-6000	7,8	8,0	5751	5,85	22,20	21,23	1,64
6001-6500	6,0	6,7	6248	5,83	23,16	20,68	1,54
6501-7000	4,6	5,4	6744	6,35	23,63	21,18	1,75
7001-7500	4,2	5,2	7252	6,35	25,45	21,98	1,72
7501-8000	3,2	4,1	7756	6,52	23,96	22,08	1,71
8001-8500	2,6	3,4	8234	7,25	26,41	22,25	1,87
8501-9000	2,5	3,4	8747	7,49	28,27	23,67	1,90
9001-9500	1,8	2,5	9251	7,44	27,91	22,00	2,12
9501-10000	1,3	2,0	9734	7,42	26,83	23,33	1,87
10001-11000	2,5	3,6	10443	7,89	31,09	24,71	2,16
11001-12000	1,7	2,7	11507	7,69	29,52	21,97	2,13
12001-13000	1,2	1,9	12420	8,73	33,45	22,70	2,20
13001-14000	0,7	1,3	13465	7,52	29,83	21,74	2,22
14001-15000	0,5	0,9	14429	8,11	35,50	23,10	2,20
15001-16000	0,5	1,0	15401	7,85	30,95	22,86	2,25
більше 16000	1,8	5,6	22831	7,99	33,37	23,10	2,50
усього	100,0	100,0	5520	5,41	20,83	19,64	1,46

Джерело: розраховано автором.

рат та умов життя за 2021 рік: "Анонімні мікродані по домогосподарствах". За даними обстеження домогосподарств України за 2021 рік розраховано залежність споживання продукції (м'яса, молока, яєць, риби) від сукупних доходів домогосподарств. Проведено групування домогосподарств України за сукупними доходами на одну особу та розраховані відповідні показники споживання продукції у домогосподарствах за 2021 рік (табл. 4).

З ростом доходів прослідковується збільшення споживання усіх видів продукції. Залежно від зміни сукупних доходів домогосподарств можна спрогнозувати споживання продукції. Для цього в середовищі Excel розраховуються кореляційно-регресійні рівняння залежності споживання від доходів. Ці рівняння у нашому випадку мають вигляд:

Споживання м'яса та м'ясопродуктів

$Y = -0,002x^2 + 0,7894x + 23,471$ з коефіцієнтом достовірності апроксимації $R^2 = 0,9643$, що свідчить про дуже високий зв'язок (за шкалою Чеддока) результативної ознаки (споживання м'яса та м'ясопродуктів) від сукупних доходів (рис. 8).

Споживання молока та молокопродуктів $Y = -0,0069x^2 + 3,0055x + 86,211$ з коефіцієнтом достовірності апроксимації $R^2 = 0,9609$, що свідчить про дуже високий зв'язок результативної ознаки (споживання молока та

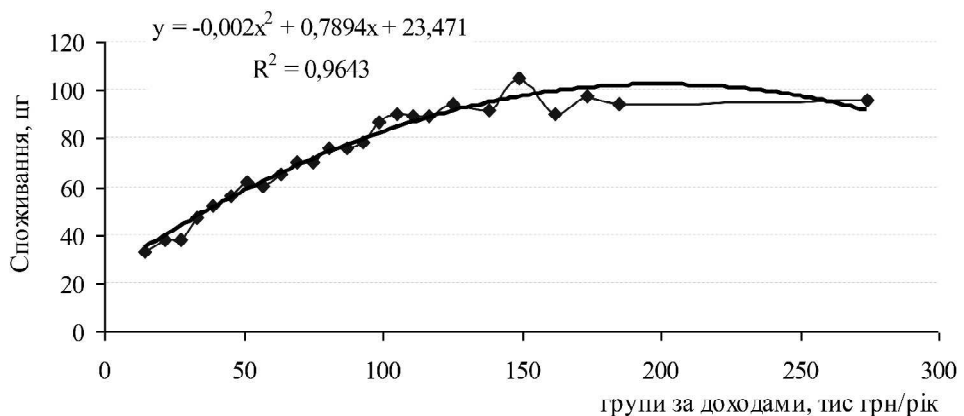

Рис. 8. Кореляційно-регресійне рівняння залежності споживання м'яса та м'ясопродуктів від середньодушових доходів населення у 2021 р.

Джерело: побудовано автором.

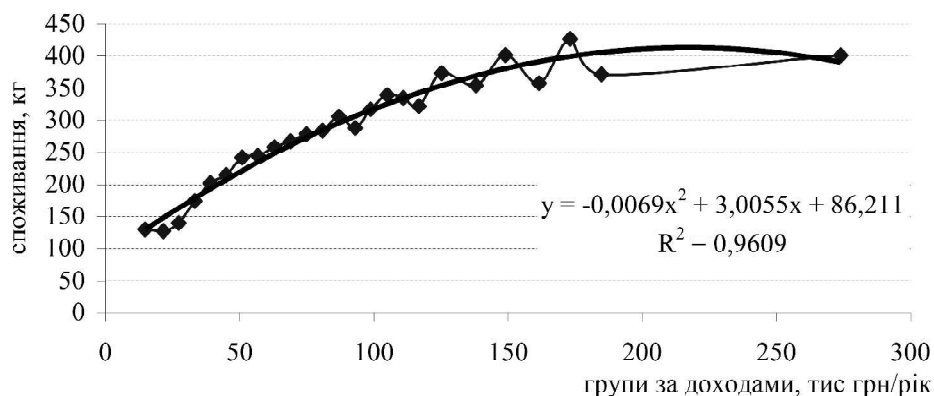

Рис. 9. Кореляційно-регресійне рівняння залежності споживання молока та молочних продуктів від середньодушових доходів населення у 2021 р.

Джерело: побудовано автором.

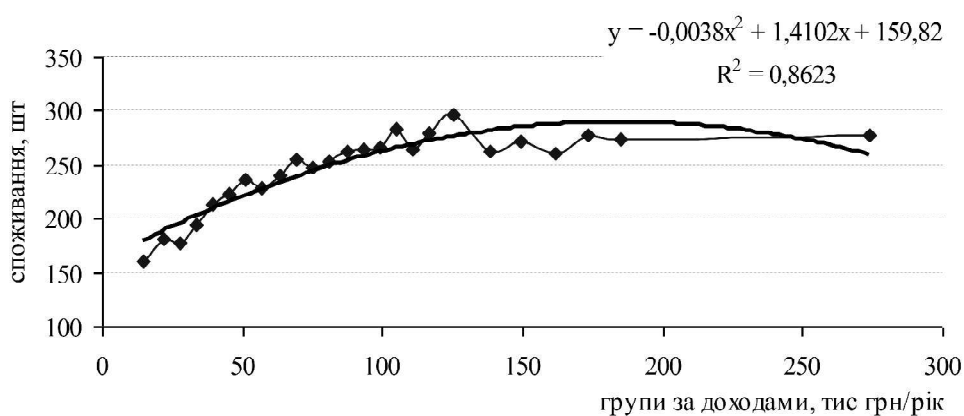

Рис. 10. Кореляційно-регресійне рівняння залежності споживання яєць від середньодушових доходів населення у 2021 р.

Джерело: побудовано автором.

молочних продуктів) від сукупних доходів (рис. 9).

Споживання яєць $Y = -0,0038x^2 + 1,4102x + 159,82$ з коефіцієнтом достовірності апроксимації $R^2 = 0,8623$, що свідчить про високий зв'язок результативної ознаки (споживання яєць) від сукупних доходів (рис. 10).

Споживання риби та рибних продуктів $Y = -0,0004x^2 + 0,2018x + 6,3328$ з коефіцієнтом достовірності апроксимації $R^2 = 0,964$, що свідчить про дуже високий зв'язок результативної ознаки (споживання риби та рибних продуктів) від сукупних доходів (рис. 11).

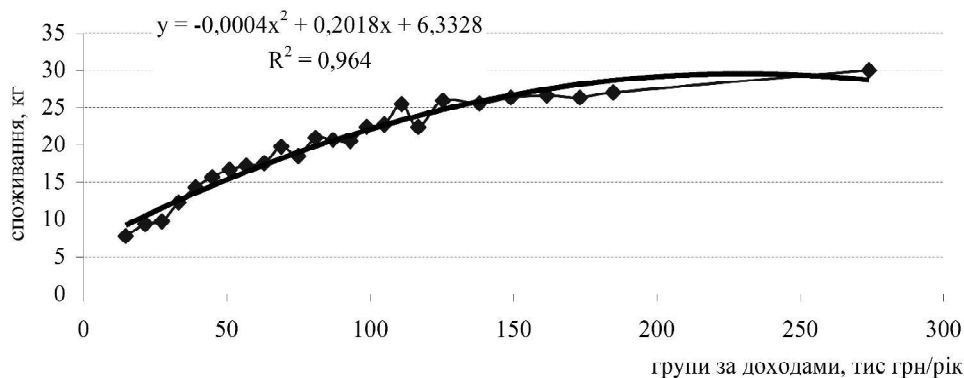

Рис. 11. Кореляційно-регресійне рівняння залежності споживання риби та рибних продуктів від середньодушових доходів населення у 2021 р.

Джерело: побудовано автором.

Таблиця 5. Відхилення споживання основних продуктів і калорійності раціону харчування ВООЗ рекомендовані добові фізіологічні норми

Види продуктів	Рекомендовані добові фізіологічні норми ВООЗ		Добове душеве споживання					
			2020			2021		
	грам	ккал	грам	ккал	відхилення	грам	ккал	відхилення
М'ясо і м'ясопродукти	218	475	147	319	-32,5	145	316	-33,5
Молоко і молокопродукти	1038	602	551	320	-46,9	552	320	-46,8
Яйця	70	110	67	106	-4,3	74	116	+5,5
Риба	55	90	34	56	-38,2	36	59	-34,4
Хлібні продукти	276	627	287	600	-4,3	265	602	-4,0
Цукор	104	394	76	288	-26,9	78	295	-25,1
Олія	36	32	34	30	-5,5	37	33	+3,1
Картопля	338	270	365	292	+7,9	367	293	+8,5
Овочі та баштанні	440	150	445	153	+1,8	450	153	+2,0
Плоди, ягоди та виноград	246	86	154	54	-37,4	158	55	-36,0
Всього ккал	x	2836	x	2674	-5,7	x	2242	x
Білок, грм		124		84,3	-32,0		98	
Жири, грм		98		92,7	-5,4		77	
Вуглеводи, грм		357		367	+2,8		282	

Джерело: розраховано автором.

Аналіз тенденцій свідчить про прямий зв'язок — зростання рівня доходу обумовлює зростання споживання продукту. Загальний вигляд рівняння:

$$Y = a + b \cdot X + c \cdot X^2 \quad (5).$$

Такий вид рівняння (парабола другого порядку) застосовується тому, що вона найкраще описує "Закон Енгеля" — відносно меншого темпу зростання споживання продуктів харчування від доходів населення.

Еластичність попиту на товар за доходами визначається як відношення процентної зміни розміру попиту на товар до процентної зміни доходів. Вимірювання еластичності за доходами припускає, що ціна товару в даний момент не змінюється.

З математичної точки зору еластичність функції $Y = f(x)$ по відношенню до X визначають як ліміт відношення відносного приросту Y до відносного приросту X , коли останній приріст наближається до 0:

$$E = \lim_{x \rightarrow \infty} \frac{\frac{\Delta y}{y}}{\frac{\Delta x}{x}} = \frac{x}{y} \times \frac{dy}{dx} \quad (6).$$

Для того, щоб розрахувати еластичність за доходами, необхідно визначити похідну цього рівняння за змінною X :

$$Y' = b + 2 \cdot c \cdot X \quad (7).$$

Еластичність попиту за доходами — це відносна зміна витрат на продукти харчування (або обсягу попиту) як реакція на відносну зміну доходу споживача. Еластичність може змінюватися при різних рівнях доходу, тому

коефіцієнт еластичності зазвичай вимірюється у відношенні невеликої (1 відсоток) зміни доходу. Можна виділити чотири ситуації:

1. Ріст витрат більш ніж пропорційний стосовно зміни доходу: коефіцієнт більше одиниці, у таких випадках говорять, що попит еластичний за доходом. Це малоімовірно щодо продуктів харчування в цілому, але можливо щодо окремих високоякісних (і дорогих) продуктів харчування.

2. Ріст витрат прямо пропорційний зростанню доходів: коефіцієнт еластичності по доходу дорівнює одиниці. Це можливо для продуктів харчування в цілому при низьких рівнях споживання, а також для окремих видів продуктів харчування.

3. Витрати зростають повільніше, ніж доходи: коефіцієнт менше одиниці, але більше нуля. Це типова ситуація для продуктів харчування в цілому та для більшості їх видів. Це підтверджує висновок, що в Україні висока еластичність попиту на продукти харчування.

4. При збільшенні доходів витрати зменшуються: коефіцієнт від'ємний. Це може спостерігатися щодо споживання визначених основних продуктів харчування (наприклад, хліба або картоплі), які часто називають низькоякісними товарами (inferior goods).

Залежно від значень коефіцієнта еластичності по доходу можна товари (послуги) розмежувати так [21]:

якщо $K_{ел} > 0$, товар вважається нормальним;

якщо $K_{ел} < 0$, (від'ємний) — товар називається другорядним;

якщо $K_{ел} > 1$ — товар називається предметом розкоші;

Таблиця 6. Індекси споживчих цін реальних доходів населення у 2017–20201 роках (у відсотках до попереднього року)

	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Індекси реальних наявних доходів	136,8	124,8	118,4	110,4	120,9
Індекси споживчих цін	124,4	138,4	122,1	105,6	125,2
Індекси цін продовольчих товарів	121,9	125,0	121,1	108,9	123,8
Індекси послуг	110,6	110,6	98,1	113,6	109,8

Джерело: розраховано автором.

якщо $K_{ел} < 1$ — товар першої необхідності;
якщо $K_{ел} = 1$ — товар другої необхідності.

Розраховані коефіцієнти еластичності за видами продукції свідчать про те, що попит еластичний. Існує незадоволений попит на досліджувані види продукції, їх споживання не відповідає раціональним нормам, а серед населення існує потреба у цих продуктах. Розраховані кореляційно-регресійні рівняння можуть слугувати базою для прогнозування обсягів споживання населення за будь-яких змін сукупних доходів.

Щодо оцінювання якості і достатності продовольства проведені розрахунки по оцінці величини душевого добового споживання основних продуктів харчування тваринного походження і рівня калорійності добового раціону населення з ряду років. Також проведено порівняння з рекомендованими ВООЗ раціональними фізіологічними нормами споживання продуктів і відхилення від них (табл. 5).

Статистичний аналіз дослідження споживання м'яса і м'ясних продуктів (в перерахунку на

м'ясо) відхиляється від рекомендованих фізіологічних норм на 32—36%, молока і молочних продуктів (в перерахунку на молоко) майже на половину в межах 45—47%. Отже, проблемою харчування населення залишається незбалансованість раціону і недостатнє споживання білків.

На ринку продукції тваринництва складається ситуація, коли пропозиція не задовольняє (або перевищує) попит. В дійсності ж на ринку постійно підвищуються ціни темпами, що випереджають темпи зростання доходів більшої частини населення країни (табл. 6).

Споживчі витрати на протязі останніх 5-ти років становлять понад 83%, зокрема, на продовольство витрачається 39-53% сукупних витрат домогосподарств за 2017-2021 роки. Найбільш значні витати пов'язанні з придбанням м'яса і м'ясопродуктів, молока та молокопродуктів.

Рівень потенціалу ринку продукції тваринництва ми пропонуємо оцінювати як суму оцінок основних критеріїв продовольчого потенціалу — фізичної доступності (Ф), економічної доступності (Е), достатності (Д), якості продукції по рекомендованій медициною структури (С). Комплексна оцінка виглядає як:

$$РПРПТ = \Phi + E + D + C \quad (8).$$

Кожна із складових комплексної оцінки в свою чергу є сумою оцінки певних характеристик. Максимальна оцінка кожною складовою фактора може досягти 1. Чим ближче сума оцінок складових факторів комплексної оцінки наближається до 4-х, тим вищий продовольчий потенціал ринку продукції тваринництва і рівень продовольчої безпеки по відповідних видах продуктів.

Використовуючи наявні уявлення як у вітчизняній так і зарубіжній теорії і практиці нами вибрані основні показники для оцінки фізичної і економічної доступності населення до продуктів харчування, достатності і якості продовольства, а також межі їх значень, що характеризують певний рівень критеріїв потенціалу ринку:

— фізична доступність оцінюється за допомогою коефіцієнта самозабезпечення (K_c) основними видами продуктів харчування тваринного походження;

— економічна доступність оцінюється через коефіцієнт бідності (K_b), або долю насе-

Таблиця 7. Зведена таблиця значень основних показників оцінки потенціалу ринку продукції тваринництва за 2020—2021 роки

Критерії РПРПТ	Показники по групах критеріїв	Значення показників		Рівні критерії РПРПТ	
		2020 р.	2021 р.	2020 р.	2021 р.
Фізична доступність (Ф)	Коефіцієнт самозабезпечення (K_c)	0,65	0,64	незадовільний	незадовільний
Економічна доступність (Е)	Коефіцієнт бідності (K_b)	0,72	0,36	низький	низький
Достатність продовольства (Д)	Коефіцієнт достатності (K_d)	0,37	0,38	низький	низький
Якість продовольства по структурі (С)	Коефіцієнт структури раціону (K_p)	0,69	0,68	незадовільний	незадовільний
Інтегральний показник оцінки потенціалу ринку продукції тваринництва	$\sum K_c + K_b + K_d + K_p$	2,43	2,06	низький	низький

Джерело: розраховано автором.

лення із грошовими доходами нижче прожиткового мінімуму;

— коефіцієнт достатності по калорійності (Кд) вимірюється через калорійність фактичного добового раціону харчування по відношенню до рекомендованих норм (2836 Ккал, а продуктів тваринного походження — 1277 Ккал);

— коефіцієнт структури харчування (раціону) (Кр) характеризує величину відхилень від рекомендованих норм важливих продуктів для населення — м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів, яєць та риби.

Результати вимірів показників оцінки обраних критеріїв потенціалу ринку продукції тваринництва узагальнені і відображені в таблиці 7.

Інтегральний показник на рівні 2,06 при можливому 4,0 говорить про низьку оцінку потенціалу ринку продукції тваринництва. Економічна доступність і якість по структурі продовольства фактичного раціону харчування населення відповідно 0,36 і 0,38 значно знижують загальний рівень потенціалу ринку продукції тваринництва.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

З проведеної оцінки потенціалу ринку продукції тваринництва, ключовою проблемою є недопустимо низький рівень достатності продукції, який впливає на структуру раціону і калорійність раціону населення. Таким чином, основні проблеми в регулюванні ринку продукції тваринництва пов'язані із підтриманням попиту на дані види продукції і, відповідно, державної соціальної політики в галузі доходів низько оплаченої категорії населення, якраз низький платоспроможний попит населення обмежує можливості збуту тваринницької продукції і стримує розвиток галузі тваринництва. Оцінка потенціалу ринку продукції тваринництва дозволяє виявити вузькі місця в регулюванні даного ринку, дає основу для прогнозування пріоритетних напрямів розвитку ринку.

Література:

1. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2006. № 1. С. 60—66.
2. Гнатюк С.А. Продовольча безпека та можливості її досягнення в Україні. Економіка АПК. 2005. № 7. С. 45—47.
3. Здоровик В.К., Линдюк А.О. Формування господарського механізму регулювання аграрних відносин. Економіка АПК. 2008. № 2. С. 42—46.
4. Місюк М.В. Ринок продукції скотарства: монографія. К.: ННЦ ІАЕ, 2012. 330 с.

5. Саблук П.Т. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практ. пос. К.: ІАЕ, 2000. 556 с.

6. Одінцов М.М. Формування і розвиток ринку продуктів тваринництва: монографія. Черкаси: Брама-Україна, 2009. 296 с.

7. Пасхавер Б. Продовольчий аспект подолання бідності. Економіка України. 2004. № 10. С. 73—74.

8. Постанова КМ України від 21 жовтня 2015 р. № 856 "Про затвердження Порядку та Методики проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.05.2022).

9. Калінчик М.В., Ільчук М.М. Еластичність попиту на продукти харчування: проблеми, аналіз, прогнозування. К.: Нічлава, 2005. 74 с.

References:

1. Boiko, V.I. (2006), "About guaranteeing Ukraine's food security", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 60—66.
 2. Hnatuk, S.A. (2005), "Food security and opportunities to achieve it in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 45—47.
 3. Zdorovyyk, V.K. and Lunduik, A.O. (2008), "Formation of the economic mechanism of regulation of agrarian relations", *Ekonomika APK*, vol. 2, pp. 42—46.
 4. Misuik, M.V. (2012), *Rynok produktiv skotarstva [Livestock products market]*, NNTS IAE, Kyiv, Ukraine.
 5. Sabluk, P.T. (2000), *Formuvannia ta funktsionuvannia rynku ahropromyslovosti produktiv [Formation and functioning of the agro-industrial market]*, IAE, Kyiv, Ukraine.
 6. Odintsov, M.M. (2009), *Formuvannia i rozvytok rynku produktiv tvarynyntstva [Formation and development of the livestock products market]*, Brama-Ukraina, Cherkasy, Ukraine.
 7. Paskhaver, B. (2004), "The food aspect of poverty alleviation", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 10, pp. 73—74.
 8. Cabinet of Ministers of Ukraine (2015), "On the approval of the Procedure and Methodology for monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of the state regional policy", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2015-%D0%BF#Text> (Accessed 9 May 2022).
 9. Kalinchyk, M.V. and Ilchuk, M.M. (2005), *Elastychnist poputy na produkty kharchuvannia: problem, analiz, prohnozuvannia [Elasticity of demand for food products: problems, analysis, forecasting]*, Nichlava, Kyiv, Ukraine.
- Стаття надійшла до редакції 07.03.2023 р.

УДК 368.01

О. В. Прокоф'єва,
к. е. н., асистент кафедри страхування, банківської справи та ризик-менеджменту,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3715-3558>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.86

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ СТРАХОВОЇ ТА ПЕРЕСТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

O. Prokofieva,
PhD in Economics, Assistant of the Department of Insurance, Banking
and Risk Management, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

CURRENT TRENDS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF INSURANCE ACTIVITIES

Страхова галузь переживає період суттєвих змін, зумовлених прогресом технологій, зміною очікувань клієнтів і новими нормативними вимогами. Стаття присвячена актуальним тенденціям розвитку страхової галузі у контексті інноваційних технологій та цифрових трансформацій.

У статті розглянуто переваги використання новітніх технологій в страхуванні, зокрема використання штучного інтелекту, аналітики даних, блокчейну та інших інноваційних рішень. Розглянуто приклади використання цих технологій у різних галузях страхування, включаючи медичне, автомобільне та майнове страхування.

Оскільки страхування та перестрахування продовжує розвиватися, у статті розглядаються сучасні тенденції інноваційного розвитку в цих галузях. У статті висвітлюються різні технологічні досягнення, такі як штучний інтелект та Інтернет речей, а також те, як вони інтегруються в практику страхування та перестрахування. Також розглядаються нові бізнес-моделі та стратегії, які впроваджують компанії для підвищення ефективності та конкурентоспроможності. Крім того, у статті обговорюється вплив регуляторних змін і глобальних економічних умов на індустрію страхування та перестрахування.

Також у статті розглянуто важливі аспекти цифрової трансформації страхових компаній, такі як онлайн-сервіси та мобільні додатки, які спрощують процеси укладання договорів та розрахунків, покращують обслуговування клієнтів та зменшують адміністративні витрати.

Стаття також розглядає виклики, які виникають в зв'язку зі впровадженням інноваційних технологій в страхуванні, такі як забезпечення кібербезпеки та захисту персональних даних клієнтів. Розглядаються найсуттєвіші тенденції розвитку страхової галузі в контексті інноваційних технологій та цифрової трансформації, що може допомогти страховим компаніям у плануванні та впровадженні ефективних інноваційних стратегій.

Загалом стаття містить цікаву інформацію про поточний стан інновацій у страховій та перестраховій діяльності та їхні потенційні наслідки для майбутнього.

The insurance industry is undergoing a period of significant change, driven by advances in technology, changing customer expectations, and new regulatory requirements. The article is devoted to current trends in the development of the insurance industry in the context of innovative technologies and digital transformations.

The article examines the advantages of using the latest technologies in insurance, in particular the use of artificial intelligence, data analytics, blockchain and other innovative solutions. Examples of the use of these technologies in various fields of insurance, including health, automobile and property insurance, are considered.

As insurance and reinsurance continue to evolve, the article examines current trends in innovation in these industries. The article highlights various technological advances, such as artificial intelligence and the Internet of Things, and how they are being integrated into insurance and reinsurance practice. New business models and strategies implemented by companies to increase efficiency and competitiveness are also considered. In addition, the article discusses the impact of regulatory changes and global economic conditions on the insurance and reinsurance industry.

The article also discusses important aspects of the digital transformation of insurance companies, such as online services and mobile applications that simplify the processes of concluding contracts and settlements, improve customer service and reduce administrative costs.

The article also considers the challenges that arise in connection with the introduction of innovative technologies in insurance, such as ensuring cyber security and protecting personal data of clients. The most significant trends in the development of the insurance industry in the context of innovative technologies and digital transformation are considered, which can help insurance companies in planning and implementing effective innovative strategies.

Overall, the article provides interesting information on the current state of innovation in insurance and reinsurance and its potential implications for the future.

Ключові слова: страховий ринок, перестраховий ринок, InsurTech, інтернет речей, штучний інтелект, блокчейн, інновації.

Key words: insurance market, reinsurance market, InsurTech, Internet of Things, artificial intelligence, blockchain, innovations.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасні тенденції інноваційного розвитку страхової та перестрахової діяльності можуть містити декілька проблем, які розглядаються в контексті інноваційного розвитку страхового та перестрахового секторів. Основними проблемами можуть бути: недостатня конкуренція на ринку страхування та перестраховання, що обмежує інноваційні можливості в цьому секторі; обмежені можливості використання новітніх технологій в страхуванні та перестрахованні, таких як штучний інтелект, блокчейн, інтернет речей тощо; недостатній рівень довіри клієнтів до страхових компаній, що може обмежувати розвиток інноваційних продуктів та послуг; відсутність чіткої регуляторної бази для впровадження новітніх технологій в страхуванні та перестрахованні, що ускладнює їх розвиток; недостатній рівень знань та навичок у сфері інновацій серед страхових працівників, що може ускладнювати впровадження нових технологій та продуктів; низький рівень свідомості клієнтів щодо інноваційних можливостей у сфері страхування та перестраховання, що може обмежувати попит на нові продукти та послуги; нерівномірний розвиток інновацій у різних галузях страхування та перестраховання, що може створювати нерівності на ринку та знижувати ефективність сектору в цілому.

Для вирішення поставлених завдань у процесі дослідження використовувалися загальнонаукові і спеціальні методи наукового пізнання, а саме: логіко-історичний метод, методи системного аналізу та узагальнення, абстрактно-логічний метод.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

До вітчизняних вчених, які зробили значний внесок у вивчення інноваційного розвитку страхового та перестрахового ринків можна віднести Базилевича В. Д., Боженко А. С., Войцеховську І. М., Кнейслер О. В., Козьменко О. В., Козьменко С. М., Моташко Т. П., Пікус Р. В., Приказюк Н. В., Ткаченко Н. В., Третяк К. В., Шолойко А. С. та інших.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження та аналіз сучасних тенденцій у страхуванні та перестрахованні, що пов'язані з інноваційним розвитком цих секторів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність": інновації — новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або

іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [2].

Страхова галузь використовує конкретний терміни, щоб описати всі нові розробки та нові технології в цій галузі це — InsurTech. Інвестиції у InsurTech справді величезні: з 2011 року було інвестовано близько 4,74 млрд доларів США. Згідно з прогнозом, з 2016 по 2022 рік середньорічний темп приросту галузі очікується на рівні 10% [3].

Галузь страхування, як правило, вважається стриманою, коли йдеться про технології та інновації. І все ж цифрова трансформація вже давно торкнулася всіх сторін — від первинних страховиків та перестраховальників до брокерів. Це зумовлене технологічним розвитком та InsurTech, які вже цілеспрямовано їх використовують. Страховики повинні діяти зараз, щоб залишатися конкурентоспроможними.

З одного боку, є InsurTech — інноваційні стартапи, які визначають себе як технологічні та страхові компанії та розробляють цифрові бізнес-моделі з використанням нетрадиційних методів. Вони працюють орієнтовані на споживача і повертають основний принцип страхування — колективний захист від ризиків — у фокус своєї діяльності.

У той же час поведінка клієнтів змінюється: покоління майбутнього пред'являтиме інші, як правило, більш високі вимоги до страховиків, які повинні адаптувати свої товари та послуги до цих нових вимог. Але чітка орієнтація на клієнта чужа багатьом страховикам. Крім того, майже всі страхові компанії борються із застарілими ІТ. Імовірно ідеальне рішення швидко стає очевидним, і тому значні частини бюджету діджиталізації вкладаються в оновлення ІТ-ландшафту [1].

Багато страхових компаній тут потрапляють у пастку ефективності. Вони працюють зсередини, це означає, що вони інвестують у власну компанію, а не в замовника. Зрештою, саме їхнє задоволення визначає, чи може компанія бути успішною в довгостроковій перспективі. Тому вам доведеться думати навпаки — ззовні всередину.

В Інтернеті речей (IoT) інтелектуальні об'єкти, процеси та послуги взаємодіють між собою за допомогою зв'язку M2M [4]. Хоча люди є частиною цієї мережі, віртуальні та фізичні об'єкти також можуть реагувати незалежно на певні ситуації. У страховому секторі потенціал IoT вже використовується, особливо в галузі автомобільної тематики. Зокрема, у Великобританії та США страховики використовують

переваги підключеного автомобіля для розробки нових бізнес-моделей і одночасно знижують ризик аварій. Датчики постійно збирають дані про поведінку страхувальника за кермом, такі як швидкість, прискорення чи відстань, і передають їх назад страховій компанії. Це винагороджує водіїв з особливо низьким ризиком зниженими ставками внесків або премій.

Розумні годинники, окуляри для даних, прилади для вимірювання цукру в крові, фітнестрекері — подібні пристрої стали незамінною частиною повсякденного життя для багатьох людей [9]. Для користувачів, які в основному є лише корисним гаджетом для підтримки здорового та спортивного способу життя, вони точно і в реальному часі записують велику кількість цінних даних про стан здоров'я та поведінкові моделі. Такі пристрої стають важливим джерелом даних для страхових компаній, наближаючи їх до потреб та звичок своїх клієнтів та допомагаючи їм узгоджувати свої товари та послуги відповідно.

Великі дані відійшли в минуле: обсяг даних був величезним, але додана вартість була низькою, оскільки зростала невизначеність щодо того, який набір даних насправді був цінним, а який ні. Майбутнє розумне: тепер це вже не просто аналіз минулих даних, а перш за все прогнозування майбутнього. Для страхових компаній це стане основною навичкою, яка принципово змінить роботу актуарного управління, андеррайтингу та управління позовами.

Штучний інтелект використовується, щоб зробити дані по-справжньому розумними та прогнозувати майбутнє. Перш за все, це революціонує андеррайтинг ризиків. Хоча оцінка ризиків досі базувалася майже виключно на емпіричних значеннях, нові типи ризиків також можна краще передбачити та оцінити за допомогою штучного інтелекту та прогнозного управління ризиками. Таким чином, страхові компанії можуть не тільки зменшити свої збитки та ризик шахрайства, але й підвищити задоволеність клієнтів або краще звернутися до потенційних нових клієнтів. Традиційні страховики вже працюють тут зі стартапами. Наприклад, промисловий страховик Allianz Global Corporate & Specialty SE (AGCS) залучив американський InsurTech Praedicat. За допомогою програм самонавчання Praedicat сканує рецензовані наукові публікації і таким чином визначає ймовірність хімічних речовин, речовин або продуктів, що призводять до вимог про відшкодування збитків та судових суперечок. У поєднанні із традиційно заснованим на досвіді договором AGCS ризики відповідальності з

потенційними серйозними збитками можна визначити раніше в майбутньому.

В даний час гостро обговорювана технологія блокчейну також пропонує страховим компаніям незліченні можливості, які далеко не вичерпані. Такі гравці, як Allianz та Munchner Ruck, вже об'єднали зусилля з іншими компаніями, щоб сформувати ініціативу B3 і для спільної роботи над проектами, керованими блокчейном. Блокчейн — це основа інноваційних страхових моделей, таких як однорангові, що запобігає шахрайству та сприяє захисту даних, анонімізуючи користувачів. Операції здійснюються цифровим способом та зберігаються локально. Блокчейн створює безпеку та довіру між залученими сторонами і, таким чином, замінює класичні чекові чи розрахункові палати в галузі андеррайтингу, управління претензіями та продажу [7]. Дотепер блокчейн в основному використовувався для смарт-контрактів. Ці цифрові контракти набувають чинності автоматично, коли виконуються певні умови, такі як раніше визначені ключові події або тригери. Смарт-контракти можуть, наприклад, автоматично запитувати бази даних німецької метеорологічної служби, щоб визначити, чи було шторм у певному місці в певний час. Без будь-якого втручання людини вони можуть автоматично обробити пошкодження, що сталися.

У той же час, ми не повинні ігнорувати той факт, що страховий ринок в Україні все ще стикається з багатьма проблемами у міру свого розвитку та становлення. По суті, страховий ринок сповнений життєвих сил, тому, перш ніж оцінювати його потенціал для інновацій та розвитку, зазвичай слід перевірити статус внутрішнього страхового ринку.

Для того, щоб досягти успіху в швидко мінливих умовах сучасного страхового ринку, інноваційні можливості, які колись вважалися вигідними для страхових компаній, повинні стати головним пріоритетом їх повсякденного бізнесу. Інновації дозволяють страховим компаніям спрощувати діяльність, трансформувати функції, створювати ефективність та розвивати виробничі можливості.

Згідно з дослідженнями, лише 30% респондентів зі страхування заявили, що роблять інновації пріоритетом у своїй роботі. Головними перешкодами на шляху інновацій є відсутність навичок та фінансових ресурсів, а також консервативна культура страхової галузі, яка обмежує метод проб і помилок, що є важливим фактором успішного впровадження інновацій [5].

Водночас, на жаль, лідери страхової галузі за інноваціями та розвитком значно відстають від представників інших галузей. Наприклад, лише 35% страхових компаній насправді поєднують інноваційні стратегії з "виробничими" цілями продуктів і послуг, тоді як 53% керівників інших галузей роблять це. У той же час страхові компанії зменшили можливість узгодження інноваційних стратегій з цілями зростання на 20%.

Нарешті, створення професійних команд — це також важливо — кращі можливості для створення та утримання переважаючих професійних інноваційних команд, і ці команди можуть бути частиною професійного інноваційного відділу.

Сьогодні найуспішніші страхові а перестрахові компанії у світі заохочують інновації з усіх джерел. Вони фінансують нові ідеї та вимірюють ефективність інновацій. Провідні організації використовують у своїх арсеналах більше каналів та джерел, які сприяють процесу ідеалізації. Вони частіше використовують як великі дані, так і аналітику, щоб відкрити нові можливості для бізнесу.

Керівники страховиків використовують великі дані та опитування клієнтів, щоб надихнути на інновації, і їх оцінки організацій порівнянні з оцінками різних виробників. Однак вони дали організації низький бал при використанні інструментів аналізу, інструментів співпраці та середовища, в якому вони брали участь у науково-дослідних роботах.

Крім того, страхові менеджери повідомляють, що їхні організації застосовують фінансові показники до інновацій і мають меншу ймовірність вимірювати вплив інновацій на результати ринку, ніж нестрахові компанії. В результаті виникає питання про достовірність оцінки ними успіху інноваційного проекту та правильності управлінських рішень, заснованих на цій інформації. Важливою константою у наведених вище прикладах та статистиці є той факт, що інновації та інноваційні зміни повністю врахували той факт, що звичайні операційні вдосконалення самі по собі не вважаються інноваціями.

Отже, на сьогоднішній день інноваційний розвиток вітчизняного страхового ринку впливає багато факторів, серед яких:

— Неефективність управління існуючими інноваційними та технологічними проектами є низькою;

— Відсутність раціональних методів аналізу в процесі впровадження інновацій та досліджень;

— Страховому сектору бракує "гнучкості" і майже повністю відсутня здатність адаптуватися до економічних потреб та інтересів потенційних споживачів;

— Нерозумне використання навіть доступних інвестиційних ресурсів;

— Відсутність комплексних методів реалізації інноваційних ідей.

Для вирішення вищезазначених проблем, особливо для страхових компаній, доречно ретельно вивчити закордонні практики впровадження нового програмного забезпечення та технологій. У майбутньому втілення тіснішої співпраці між вітчизняними та прогресивними страховими компаніями може мати позитивне значення не тільки в консалтинговій діяльності, але й на практиці.

В огляді сучасної економіки можна побачити, як діловий світ змінюється швидше, ніж будь-коли. Нові реалії формуються за допомогою мегатрендів, таких як цифровізація та автоматизація, з побічними ефектами, такими як низькопродуктивне середовище та безліч невідомих факторів. Ключовою проблемою для керівників більшості галузей є передбачення ринків майбутнього, щоб залишатися актуальними. Щоб досягти успіху, це слід розглядати як головну проблему, так і величезну можливість. Інновацій є важливою як для перестрахування, так і для первинного страхування [10].

Перестраховики займають лідируючі позиції в галузі технологій. Коли справа стосується інновацій та використання нових технологій у страховій галузі, колись перестраховальні компанії лідирували як перші впроваджувачі технологій. Але нещодавно первинний страховий сектор охопив усе, що стосується InsurTech, цифрової трансформації та навіть блокчейну. Тим часом перестраховики пережили тривалий м'який ринок і збільшували втрати від катастрофи. Тим не менше, щоб впоратися із загальноринковим надлишком потужності та підвищити прибутковість, одночасно додаючи вартість як для клієнтів, так і для інвесторів, перестраховальники знову фокусують інвестиції на технологіях та інноваціях.

На відміну від попередніх епох, коли найкращі в своєму роді рішення поєднувались з оносистемними архітектурами для домінування на ринку та процесів, що наслідували форму, сьогодні галузь страхування рухається до більш орієнтованих на дані технологій та інструментів. Нагадуючи про початок 1990-х — коли перестраховальники були першими, хто застосував моделі катастрофи, і, отже, агенти, що змінюють галузь, брокери та страхові ком-

панії відчувають тиск партнерів-перестраховиків на надання кращих даних або страждають від наслідків несприятливого ціноутворення ринку.

Перестраховики більше не чекають, поки страховики чи партнери не приймуть нові технології, перш ніж звертати увагу. З історичної точки зору на зменшення ризиків, чекаючи, поки інші перевіряють перестраховальників, що захищають нові технології, від небажаного впливу. Це також діяло як рівень, встановлений для простору перестрахування, гарантуючи, що жодна компанія чи конкурент не буде домінувати за певною технологією.

Зазвичай, маючи більш гнучку бізнес-модель, перестраховальники можуть мати змогу перестрибнути переважаючі тенденції автоматизації, попередньо досліджуючи навіть новіші інноваційні технології.

У зростаючому технічному ренесансі серед перестраховиків деякі спостерігачі вбачають реакцію на спрощення фронт-енд-процесів. У новому звіті "Тенденції бізнесу та технологій: перестрахування" Novarica зазначає, що перестраховальники скорочують основні системи та інвестують в аналітику, що допоможе створити основу для внутрішніх інноваційних ініціатив або співпраці зі стартапами insurtech [8].

У звіті підкреслюється потреба страховиків спростити продукцію та розробити нові канали збуту та дистрибуції, щоб залучити потенційних страхувальників. Спрощення страхових продуктів, однак, змушує ускладнювати відносини між страховиком і перестраховальником і "вимагає етапу перестрахування для більшого розрахунку ризиків".

До модернізації основних систем — що було і залишається критичним для страховиків у всіх сферах бізнесу — інвестиції в аналітику, управління бізнес-процесами (BPM) та рішення щодо дотримання нормативних вимог (аудит, відповідність та контроль) беруть наступний найвищий рівень пріоритету в короткостроковому бюджеті типової страховики. Завдяки цим "основним елементам", якими обробляють зацікавлені сторони страховиків та інші партнери, перестраховальники можуть вільно досліджувати технології, які можуть мати більш тривалий термін зберігання та рентабельність інвестицій (ROI) з часом, включаючи штучний інтелект (AI), автоматизовані роботизовані процеси (RPA) і блокчейн.

Перестраховальники превентивно беруть участь у галузевих дослідницьких ініціативах та співпрацюють зі стартапами InsurTech, щоб перевести від застарілих технологій до більш

високого рівня ефективності, досвіду клієнтів та володіння даними, щоб назвати лише декілька вигравшів. Наприклад, Munich Re допомогла запустити технічні лабораторії в Силіконовій долині, Каліфорнія, та Ізраїлі. Swiss Re, VIG Re та Hannover Re — лише деякі з перестраховальників, які стоять за ініціативою Blockchain Insurance Industry Initiative (B3i). ChainThat, постачальник блокчейн-рішень для галузі страхування та перестраховування, співпрацює з Інноваційним центром Бермудських валютних органів (ВМА), щоб запустити Бермудську страхову біржу, першу в цій галузі біржу ризиків та капіталу, керовану в цій галузі. Компанія Nassau Re щойно запустила акселератор InsurTech, для стартапів, орієнтованих на життя та перестраховування, в Хартфорді, штат Коннектикут [11].

Все частіше перестраховальні організації просять не стільки про технологічні платформи, скільки про сховище незмінних даних, які можна отримати та розгорнути за необхідністю — у моделях та внутрішніх додатках, для звітування про пріоритети та завжди встановлювати (тобто очищати / вдосконалювати) стандарт організації.

Хоча ринок перестраховування, як правило, виявився стійким в умовах зростаючих втрат від катастрофи за сценарієм за рік, роль перестраховиків у сприянні інноваціям ще не реалізована. В даний час існує достатній капітал, але перестраховальники все ще сприйнятливі до пом'якшення цін та загрози злиття та поглинання (M&A). У цьому середовищі важко досягти рентабельності та диференціації.

Незважаючи на те, що технології часто розглядаються як срібна куля, яка може вирішити всі світові проблеми, страховики та перестраховальники не можуть розглядати їх як панацею. Навпаки, як продуктивний наступний крок, акцент повинен перейти до доступності та якості даних. Спонсоруючи або просуваючи партнерські стосунки, що забезпечують прогрес у обробці даних, особливо, оскільки це стосується кращої ідентифікації та використання детальних даних, перестраховики отримують можливість залучати та використовувати сховище даних "з одним джерелом істини". Такі вигідні страхові послуги можуть сприяти підвищенню продуктивності праці первинних страховиків, брокерів, MGA та перестраховиків, які управляють різними моделями катастроф, актуарними інструментами та стандартами андеррайтингу..

Сьогодні Munich Re є лідером у світі у сферах, які є ключовими та основними факторами

успіху для оцінки ризиків та управління капіталом [6]. Обидві дисципліни суттєво керуються даними. Вже сьогодні доступні технології дозволяють нам ще більше вдосконалити наші можливості та інструменти аналізу даних. Наприклад, стане доступною величезна кількість раніше недоступних даних та складних методів аналізу, які допоможуть покращити оцінку ризиків, запобігання збиткам та обробку претензій. Ці технології, звичайно, вже використовуються нещодавно створеним бізнесом, але також з часом трансформують традиційний перестраховальний бізнес. Таким чином, існує значний потенціал для підвищення ефективності, а також для відкриття нових шляхів для зростання. Крім того, ми повинні усвідомити, що очікування та поведінка споживачів змінюються, також на рівні B2B. Такі вимоги, як постійна доступність послуг, адекватне та гнучке ціноутворення можуть сприяти лише величезним можливостям аналізу даних. Цей еволюційний розвиток буде тривати і прискорюватися з часом.

Тому Munich Re пропонує ряд інноваційних інструментів для оцінки ризиків, які характеризуються наступним:

- Краще вимірювання, моніторинг та управління потенційними та фактичними збитками внаслідок автомобільних аварій, несправності обладнання, стихійних лих;

- Спрощений та пришвидшений процес подання заявок, а також менші витрати;

- Прискорена та зменшена напруга обробки претензій для страховальника та пов'язаний з цим покращений досвід клієнтів.

Надалі будуть представлені деякі захоплюючі рішення, які розробляються у всьому світі в рамках Munich Re Group з метою цифрової оцінки ризиків, кращого їх зменшення та, таким чином, запобігання збиткам.

За даними Національної ради з безпеки, в 2018 році в автокатастрофах загинуло 40 000 людей. Щоб зменшити цю цифру в майбутньому, Munich Re розробив LossDetect. Це автоматизований інструмент для видобутку тексту, який допомагає страховим перевізникам визначати заходи щодо підвищення безпеки та зменшення колізій для клієнтів із власним парком. Цей продукт аналізує неструктуровані дані про випадки виплат, пов'язані з дорожньо-транспортними пригодами, щоб визначити причину шкоди та призначає ці дані одному або кільком нашим рішенням програми Smart Mobility для зменшення дорожньо-транспортних пригод.

Інфрачервона термографія. Тепловізування спочатку було розроблено для військового використання в 1950-х роках, але потім було пристосовано для використання в різних галузях промисловості, включаючи страхування. Hartford (HSB) є передовим у галузі інноваційних технологій тепловізійного зображення завдяки своїй інфрачервоній термографії. Замість того, щоб використовувати тепловізори лише для виявлення існуючих проблем з електричним та механічним обладнанням, інфрачервона термографія HSB може виявити проблеми до їх несправності та рекомендувати коригувальні дії. Це запобігає пошкодженню та забезпечує безперебійну роботу.

У 2017 році урагани "Харві", "Ірма" та "Марія" завдали шкоди на 215 мільйонів доларів США. Це дало зрозуміти, з якою проблемою стикаються страхові компанії, коли їм доводиться захищати міста та компанії від стихійних лих. Munich Re стикається з цією проблемою завдяки інструментам під назвою Remote Industries.

Remote Industries використовує аерофотознімки з високою роздільною здатністю, комп'ютерний зір та машинне навчання, щоб забезпечити перевізників більш економічним способом управління претензіями, пов'язаними з ураганами та торнадо. Крім того, це рішення забезпечує покращений досвід клієнтів для своїх страхувальників. Remote Industries Munich Re може спрогнозувати місце та ймовірність пошкодження майна за два дні до прибуття урагану. Додаток також може точно сказати, скільки пошкоджено даху чи будівлі. Підхід заснований на зображеннях з високою роздільною здатністю пілотованої авіації над США та Карибським басейном.

У 2018 році Каліфорнія зазнала найстрашніших зафіксованих лісових пожеж. Лише в листопаді було повідомлено про втрати на суму понад 16,5 млрд. доларів. Нова карта ризику лісових пожеж Munich Re відіграватиме значну роль у зменшенні майбутніх випадків цієї непередбаченої катастрофи.

Швидкий показник ризику HD Wildfire у Мюнхені — частина пакету Munich Re Risk Suite, всеосяжний набір програмних рішень для управління ризиками — розраховується на основі нашої історії претензій та наукової оцінки наслідків зміни клімату. Його функції включають вищу роздільну здатність для кращого роз'яснення інтерфейсу дика природа — місто (WUI, перехідна зона між околицями та лісовими ділянками поблизу міста), легко візуалізуючі карти для прийняття ризику та наявності інтерфейсів для програмування програм для

гнучкої інтеграції у ваші існуючі інструменти та процеси. Крім того, додаток враховує останні висновки щодо наслідків зміни клімату.

NATHAN для інтелектуального аналізу ризиків розташування. Найбільш повним інструментом у портфелі рішень для оцінки ризику стихійних лих Munich Re є NATHAN, Мережа оцінки природних небезпек.

При загальних збитках у 160 млрд. дол. США та застрахованих збитках у розмірі 80 млрд. дол. США внаслідок стихійних лих у 2018 році страховики змушені розглянути питання про необхідність перенаштування стратегії управління ризиками та андеррайтингу. Мережа оцінки природних небезпек, частина Мюнхенського пакету ризиків, підтримує страховиків у оцінці ризику природних небезпек у всьому світі, починаючи від конкретних індивідуальних ризиків і закінчуючи цілим портфелем ризиків. Це прискорює бізнес-процеси та розширює контроль над портфелем та управління претензіями, а також пропонує андеррайтерам та менеджерам ризиків загальну основу для порівняльного аналізу та основу для порівняння для подальших заходів андеррайтеру. Інтелектуальна інформація про місцезнаходження також дозволяє вдосконалити аналіз ризиків.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

З метою сприяння діяльності українських страхових компаній пропозиція про повну автоматизацію процесу також безумовна, тобто використання відомого штучного інтелекту, великих даних, інтернету речей, хмарних обчислень та технології блокчейну. Принаймні реалізація цих проектів буде винагороджена в короткостроковій перспективі, оскільки всі ці проекти сприяють всебічній оцінці ризиків протягом страхового періоду та допомагають запобігти таким ризикам після встановлення страхового полісу.

Можливістю подальших досліджень у цій галузі може бути аналіз доцільності окремих інноваційних проектів, що здійснюються провідними страховими компаніями України, їх впливу на весь фінансовий ринок, результатів діяльності страхових компаній та соціальних інтересів страхових компаній, а також потенційних клієнтів цього типу послуг.

Література:

1. Моташко Т. П. Розвиток світового ринку страхування в умовах діджиталізації. Вісник Київського національного університе-

ту імені Тараса Шевченка. Економіка. 2016. № 182. С. 18—24.

2. Про інноваційну діяльність: Закон України від 5 грудня 2015 р. № 5460-VI. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (дата звернення 06.03.2023).

3. Козьменко О. В., Козьменко С. М., Васильєва Т. А. та ін. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації: моногр. Суми: Університетська книга. 2014. 388 с.

4. Deloitte This time is different: Six trends that will determine the future of global non-life reinsurance. URL: <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/financial-services/articles/future-of-global-non-life-reinsurance.html> (дата звернення 06.03.2023).

5. How the Internet of Things Will Transform the Insurance Industry URL: <https://www.argolimited.com/how-internet-of-things-will-transform-insurance-industry/> (дата звернення 06.03.2023).

6. Insurance Industry Trends for 2018: A Top 5 Countdown URL: <https://www.insurancejournal.com/magazines/mag-features/2018/02/19/480659.htm> (дата звернення 06.03.2023).

7. Munich Re Taking a team approach: A reinsurer's perspective on social inflation. URL: <https://www.munichre.com/topics-online/en/economy/insurance-markets/social-inflation.html> (дата звернення 06.03.2023).

8. Prikazyuk N., Motashko T. Security of the Insurance Market of Ukraine and the Determining Factors. Procedia Economics and Finance. 2015. Vol. 27. P. 288—310. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115010011> (дата звернення 06.03.2023).

9. Prokofjeva E.W. Globalization and its impact on development of insurance and reinsurance world markets. Science, Technology and Higher Education. Materials of the III international research and practice conference. Canada, Westwood. 2013. p. 164—167.

10. PwC Reinsurance 2020: Breaking the mould URL: www.pwc.com/insurance (дата звернення 06.03.2023).

11. Willis Re Reinsurance Market Report April 2021: Results for full-year 2020 URL: <https://www.willistowerswatson.com/en-US/Insights/2021/04/willis-re-reinsurance-market-report-april-2021-results-for-full-year-2020>, 2021 (дата звернення 06.03.2023).

References:

1. Motashko, T.P. (2016), "Development of the global insurance market in conditions of digitalization", Visnyk Kyivs'koho natsional'noho

universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika, vol. 182, pp. 18—24. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/1728-2667.2016/182-5/3>

2. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), The Law of Ukraine "On Innovation Activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 25 Feb 2023).

3. Koz'menko, O.V. Koz'menko, S.M. and Vasyl'ieva, T.A. (2014), Strakhovyj i perestrakhovyj rynky v epokhu hlobalizatsii [Insurance and reinsurance markets in the era of globalization], Universytets'ka knyha, Sumy, Ukraine.

4. Deloitte (2020), "This time is different: Six trends that will determine the future of global non-life reinsurance", available at: <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/financial-services/articles/future-of-global-non-life-reinsurance.html> (Accessed 25 Feb 2023).

5. Argo Group (2022), "How the Internet of Things Will Transform the Insurance Industry", available at: <https://www.argolimited.com/how-internet-of-things-will-transform-insurance-industry/> (Accessed 25 Feb 2023).

6. Kasdin, M. (2018), "Insurance Industry Trends for 2018: A Top 5 Countdown", available at: <https://www.insurancejournal.com/magazines/mag-features/2018/02/19/480659.htm> (Accessed 25 Feb 2023).

7. Munich Re (2020), "Taking a team approach: A reinsurer's perspective on social inflation", available at: <https://www.munichre.com/topics-online/en/economy/insurance-markets/social-inflation.html> (Accessed 25 Feb 2023).

8. Prikazyuk, N. and Motashko, T. (2015), "Security of the Insurance Market of Ukraine and the Determining Factors", Procedia Economics and Finance, vol. 27, pp. 288—310, available at: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212567115010011> (Accessed 25 Feb 2023).

9. Prokofjeva, E.W. (2013), "Globalization and its impact on development of insurance and reinsurance world markets Science, Technology and Higher Education", Materials of the III international research and practice conference, Westwood, Canada, p. 164—167.

10. PwC (2020), "Reinsurance 2020: Breaking the mould", available at: www.pwc.com/insurance (Accessed 25 Feb 2023).

11. Willis Re (2021), "Reinsurance Market Report April 2021: Results for full-year 2020", available at: <https://www.willistowerswatson.com/en-US/Insights/2021/04/willis-re-reinsurance-market-report-april-2021-results-for-full-year-2020> (Accessed 25 Feb 2023).

Стаття надійшла до редакції 08.03.2023 р.

УДК 330.332; 316.422.4

Н. А. Шевчук,

к. т. н., доцент, факультет менеджменту та маркетингу, кафедра економіки
і підприємництва, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0355-9793>

Д. Е. Корнєєв,

магістр, групи УЕ-321мп, факультет менеджменту та маркетингу, кафедра економіки
і підприємництва, Національний технічний університет України

"Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6778-7579>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.5-6.94

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВ ЕКО-ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ У ПЕРІОД ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

N. Shevchuk,

PhD in Technical Sciences, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

D. Kornieiev,

Master, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Ukraine

MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF ECO-INDUSTRIAL PARKS ENTERPRISES IN THE PERIOD AFTER THE WAR RECOVERY

Теоретичні та практичні дослідження, які спрямовані на формування еко-індустріального парку відіграють значну роль у створенні нової моделі розвитку, яка являє собою складну систему економічних, технологічних, екологічних, соціальних та інших факторів. Тому важливо розробити універсальну модель управління розвитком ЕІП, де ключовими цілями в цьому процесі будуть — підвищення енергоефективності ЕІП та підвищення конкурентоспроможності їхніх резидентів. У статті запропоновано універсальну модель управління розвитком ЕІП, яка містить в собі комплекс управлінських заходів щодо активізації його зростання та здатна сформувати програму його розвитку шляхом врахування реальних потреб існуючих резидентів. Метою статті є визначення оцінки конкурентоспроможності підприємств-резидентів на основі методичного підходу, а також дослідження моделі ефективності діяльності підприємств-резидентів еко-індустріального парку та рівня конкурентоспроможності його резидентів. Для досягнення поставленої мети у статті проаналізовано систему показників з дев'ятьма індикаторами, яка характеризує конкурентне зростання підприємств-резидентів еко-індустріального парку. Досліджено модель кількісної оцінки конкурентоспроможності ЕІП на основі методичного підходу, завдяки комбінуванню поточної та перспективної конкурентоспроможності, що дозволяє встановити математичну залежність для створення моделі, придатної для практичного застосування. У статті проаналізовано поточний стан індустріальних парків в Україні в період активних бойових дій через військову агресію. З початку військової агресії понад 60% — це підприємства, які були змушені тимчасово призупинити свою діяльність у Харкові та Харківській області (43% — підприємства переробної промисловості). У період післявоєнного відновлення частина підприємств зможе залишитися на місцях, куди вони змушені були переміститися, що сприятиме економічному зростанню західного регіону України, тоді як інші підприємства, які повернуться на раніше окуповані території України, зможуть виконувати роль відбудовчих підприємств, які в результаті своєї діяльності зможуть забезпечити постраждалі регіони.

Theoretical and practical research aimed at the formation of an eco-industrial park plays a significant role in creating a new development model, which is a complex system of economic, technological, environmental, social and other factors. Therefore, it is important to develop a universal model for managing the development of EIPs, where the key goals in this process will be to increase the energy efficiency of EIPs and increase the competitiveness of their residents. The article proposes a universal model for managing the development of EIPs, which contains a set of management measures to enhance its growth and is able to form a program for its development by taking into account the real needs of existing residents. The aim of the article is to determine the assessment of competitiveness of resident enterprises on the basis of a methodological approach, as well as to study the model of efficiency of enterprises-residents of an eco-industrial park and the level of competitiveness of its residents. To achieve this goal, the article analyzes a system of indicators with nine indicators that characterizes the competitive growth of enterprises-residents of an eco-industrial park. A model for quantifying the competitiveness of EIPs is studied on the basis of a methodological approach, by combining current and prospective competitiveness, which allows establishing a mathematical dependence to create a suitable model for practical application. The article analyzes the current state of industrial parks in Ukraine during the period of active hostilities due to military aggression. Since the beginning of the military aggression, more than 60% of the enterprises are enterprises that were forced to temporarily suspend their activities in the Kharkiv region (43% are processing industry enterprises). During the post-war recovery period, some enterprises will be able to remain in the places where they were forced to move, which will contribute to the economic growth of the western region of Ukraine, while other enterprises that return to the previously occupied territories of Ukraine will be able to serve as reconstruction enterprises that will be able to provide for the affected regions as a result of their activities.

Ключові слова: оцінка конкурентоспроможності, еко-індустріальний парк, методологічний підхід, підприємства-резиденти, система індикаторів ефективності.

Key words: assessment of competitiveness, eco-industrial park, methodological approach, resident enterprises, system of performance indicators.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Функціонування підприємств промислового сектору для забезпечення енергоефективності в конкурентному середовищі, з кожним роком вимагає все більше спроможних та ефективних рішень щодо забезпечення конкурентних позицій. Формування еко-індустріального парку містить складну систему сукупних факторів, які відіграють ключову роль у розробці та створенні універсальної моделі управління розвитком ЕІП. Ефективне управління конкурентоспроможністю підприємств-резидентів потребує визначення ключових параметрів системи показників та визначення оцінки конкурентоспроможності та енергоефективності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідницька література містить широкий спектр підходів для оцінки конкурентоспроможності еко-індустріальних підприємств. Існуючі підходи можна розділити на: методи конкурентної стратегії (матриця McKinsey "Конкурентна сила бізнес одиниці/привабливість галузі"[1]); методи, що засновані на концепції ланцюжка створення вартості (моделювання з багатоцільовою моделлю оптимізації[2]); методи, що враховують конкурентос-

проможність продукції [3]; методи, що базуються на оцінці вартості бізнесу[4]; методи, що базуються на теорії ігор і зосереджені на стратегіях вибору оптимальної поведінки суб'єктів господарювання [5] та інші.

Розглянемо основні праці зарубіжних авторів, в яких розглядається питання управління ефективністю та конкурентоспроможністю індустріальних підприємств. На основі методів статистичного, економічного та фінансового аналізу, авторами у роботі [6] запропоновані організаційні та фінансові засади забезпечення конкурентоспроможності підприємств з використанням аналітичного інструментарію управління ефективністю. Авторами розроблені методики інтегральної оцінки ефективності підприємства та конкурентоспроможності підприємства. Однак, авторами не розглядалося питання використання системи індикаторів для оцінки ефективності.

Розглянувши декілька провідних інструментів оцінки, що використовуються на міжнародному рівні, авторами у роботі [7] розроблена та вдосконалена синтетична система індикаторів для оцінки ефективності ЕІП в Китаї. Авторами розроблена система, яка складається з 34 індикаторів, які інтегрують чотири широкі аспекти: "економічний розвиток", "со-

ціальний розвиток", "управління навколишнім середовищем" та "адміністрування". Для кожного індикатора запропоновано детальний вимір і критерій для оцінки та впровадження. Запропонована система індикаторів дозволяє проаналізувати оцінку ефективності ЕІП з точки зору міжнародного розуміння концепцій ЕІП та сталого розвитку [8].

Сучасні концепції сталого розвитку при трансформації індустриальних парків сприяють зростанню промислової діяльності та модернізації виробництва для впровадження інноваційних технологій енергоефективності. Для трансформації індустриальних парків необхідно удосконалити регуляторні зміни, запровадити критерії відповідності індустриальних парків та важливість їх врахування, забезпечити управління парком керуючою компанією та створити сприятливі стимули для входження промисловості в індустриальний симбіоз. У роботі [9] авторами досліджено, що індустриальні парки можуть бути стимулом для промислового розвитку та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Аналіз конкурентоспроможності європейських країн за індексом глобальної конкурентоспроможності дозволяє виявити специфіку існуючої регіональної соціально-економічної диференціації. Такий підхід дозволяє виявити високу кореляцію між рейтингом країни за індексом глобальної конкурентоспроможності та індексом людського розвитку, валовим внутрішнім продуктом на душу населення, конкурентоспроможність індустрій [10]. Авторами у роботі [11] проаналізовано конкурентоспроможність 41 європейської країни на основі індексу глобальної конкурентоспроможності і доведено, що цей показник насамперед визначається всією сукупністю факторів та показників, що входять до індексу.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення оцінки конкурентоспроможності підприємств-резидентів на основі методичного підходу, а також дослідження моделі ефективності діяльності підприємств-резидентів еко-індустриального парку та рівня його конкурентоспроможності. Для досягнення поставленої мети проаналізовано систему показників з дев'ятьма індикаторами, яка характеризує конкурентне зростання підприємств-резидентів еко-індустриального парку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нова хвиля індустриалізації, яка охопила безліч розвинених країн світу дозволяє розви-

вати та покращувати наукові інновації, передові технології гуманітарних та соціальних наук. Це відкриває можливості для підвищення стандартів енергоефективності та підвищує міський простір на більш розвинений рівень. Енергоефективність сприяє якісному економічному зростанню, надає конкурентні переваги існуючим і новоствореним виробничим підприємствам та забезпечує довгостроковий сталий розвиток міських територій [9; 12].

Еко-індустриальний парк базується на концепції циркулярної економіки та започатковує нову форму промислової організації. Теоретичні та практичні дослідження, які спрямовані на формування еко-індустриального парку відіграють значну роль у створенні нової моделі розвитку, яка являє собою складну систему економічних, технологічних, екологічних, соціальних та інших факторів. Метою концепції ЕІП є об'єднання виробників товарів та послуг з метою покращення їхніх економічних показників і захисту довкілля, що обумовлено захистом довкілля шляхом колективного управління природними ресурсами. Резиденти ЕІП виступають за підтримку високих стандартів енергоефективності та інженерних рішень, щоб забезпечити постачання відходів в якості матеріалів однієї компанії для іншої, а перероблені матеріали використовувалися для виробництва кінцевого продукту [11—13].

Більшість спеціалістів розглядають ЕІП в якості інструменту розвитку енергоефективної економіки, а також як ефективний механізм надання підприємствам-резидентам конкурентних переваг. Тому важливо розробити універсальну модель управління розвитком ЕІП. Ключовими цілями в цьому процесі мають стати підвищення енергоефективності ЕІП та підвищення конкурентоспроможності їхніх резидентів [14; 16].

1. Система показників, що характеризують конкурентне зростання підприємств-резидентів

Конкурентне зростання підприємств-резидентів характеризує собою систематизацію переваг, які отримують резиденти ЕІП. Фактори успіху таких резидентів можна поділити на три основні групи.

а) внутрішні фактори — умови, які сприяють створенню майбутнього розвитку енергоефективних підприємств. До цієї групи факторів відносяться: технологічно-інтенсивна інфраструктура; організація матеріальних та енергетичних потоків між мешканцями; відкритий доступ до інформації про відходи виробництва, потреби резидентів ЕІП у сиро-

Таблиця 1. Система індикаторів ефективності еко-індустріальних парків

Система індикаторів, які характеризують результативність еко-індустріальних парків (ЕІП)	
1. Набір показників, що характеризують ефективність ЕІП	2. Набір внутрішніх показників, що характеризують потенціал приймаючого регіону
1.1 Екологічність та енергоефективність ЕІП: - частка відходів, утворених підприємствами-резидентами та спожитих іншими резидентами парку; - частка потреб резидентів у сировині та ресурсах; - коефіцієнт поточної марнотратності підприємств-резидентів ЕІП; - коефіцієнт технічної ефективності підприємств-резидентів ЕІП.	2.1 Кадровий потенціал та науковий потенціал ЕІП: - частка персоналу з вищою освітою в загальній чисельності персоналу ЕІП; - співвідношення частки витрат на інновації та дослідження й розробки у ВВП приймаючої країни; - співвідношення попиту та пропозиції на ринку праці в приймаючому регіоні; - рівень безробіття в приймаючому регіоні.
1.2 Рівень галузевої спеціалізації парку та кооперації за потенціалом: - спеціалізація окремих видів діяльності та оцінка критеріїв; - виробнича кооперація галузевого та міжгалузевого призначення; - кількість замовлень, виконаних за схемою кооперації резидента.	2.2 Енергетичний потенціал приймаючого регіону: - співвідношення виробництва та споживання енергоресурсів у приймаючому регіоні; - частка енергії, отриманої за рахунок використання нетрадиційних та відновлюваних джерел у приймаючому регіоні.
1.3 Якість інфраструктури ЕІП: - середня завантаженість інфраструктури ЕІП; - середній рівень зношеності інфраструктури ЕІП; - середній темп зростання цін на енергоресурси, що споживаються резидентами ЕІП; - рівень аварійності інженерних мереж парку.	2.3 Ресурсний потенціал приймаючого регіону: - коефіцієнт мобільності мінерально-сировинних ресурсів; - забезпеченість приймаючого регіону природними та вторинними ресурсами.
1.4 Ефективність роботи керуючої компанії: - частка доходів керуючої компанії в загальному обсязі надходжень; - коефіцієнт окупності витрат, отриманих керуючою компанією від основної діяльності; - темпи розширення бізнесу управляючої компанії; - продуктивність праці персоналу керуючої компанії.	2.4 Транспортно-логістичний потенціал приймаючого регіону: - коефіцієнт віддаленості резидентів ЕІП від основних ринків збуту; - індикатор розвитку мережі автомобільних доріг з твердим покриттям та залізничної мережі в приймаючому регіоні.
	2.5 Інвестиційний потенціал приймаючого регіону: - державне фінансування, що надається резидентам ЕІП; - середнє податкове навантаження на резидентів ЕІП; - темпи економічного зростання регіону.

вині, матеріалах та енергії, які вони використовують.

б) місцеві фактори — географічні та логістичні переваги приймаючої території, наявні людські, матеріальні та енергетичні ресурси.

в) регіональні фактори — переваги розміщення підприємств-резидентів на території певної країни чи регіону. До них належать такі фактори, як державна підтримка та сприятливий інвестиційний клімат. Для оцінки та аналізу впливу вищеописаних факторів може використовуватися система кількісних показників вищеописаних факторів на конкурентоспроможність підприємств [13; 15].

Аналіз показників, що характеризують ефективність діяльності ЕІП, дозволяє розробити комплекс управлінських заходів щодо активізації його зростання та сформулювати програму його розвитку шляхом врахування реаль-

них потреб існуючих резидентів. До таких показників відносяться індикатори, що відповідають "внутрішнім" факторам енергоефективності підприємства та індикатори, що відповідають зовнішнім факторам (місцевим та регіональним) [16].

Проаналізуємо більш детально систему індикаторів, яка представлена у табл. 1, в якій наведено послідовні групи індикаторів в залежності від набору показників.

1. Набір показників, що характеризують ефективність ЕІП.

1.1 Екологічність та енергоефективність. Підприємства-резиденти повинні використовувати найсучасніші енергозберігаючі та екологічно чисті технології, формувати замкнуті безвідходні виробничі цикли в рамках одного виробничого ланцюга або подібних видів діяльності. Це дозволить оптимізувати виробничі процеси, підвищити ефективність використання ресурсів, зменшити витрати на утилізацію відходів та закупівлю матеріалів.

1.2 Спеціалізація галузі та потенціал кооперації. Показники, які відображають потенціал парку та його резидентів

щодо їхньої здатності, а також дозволяють встановлювати довгострокові економічні відносини та здійснювати спільне або технологічно пов'язане виробництво.

1.3 Якість інфраструктури парку. Ці індикатори характеризують ключовий актив парку: його інженерну, транспортну та виробничу інфраструктуру. Вони визначають часові та фінансові витрати резидентів на початковому етапі розвитку парку та суттєво впливають на рівень операційних витрат резидентів.

1.4 Ефективність роботи керуючої компанії парку. Ця група показників характеризує якість послуг, які надаються керуючою компанією за принципом "єдиного вікна", що відіграє важливе значення для забезпечення конкурентоспроможності підприємств-резидентів.

2. Набір внутрішніх індикаторів, що характеризують потенціал приймаючого регіону.

2.1 Кадровий потенціал та науковий потенціал приймаючого регіону. Ці показники характеризують наявну робочу силу, в тому числі висококваліфіковані кадри; якість регіональної системи освіти; інноваційний та інтелектуальний потенціал регіональної системи освіти; інноваційний та інтелектуальний потенціал регіону.

2.2 Енергетичний потенціал приймаючого регіону. Ця група показників відображає кількість наявних енергетичних ресурсів; наявність альтернативних та відновлюваних джерел енергії (наприклад, вітроенергетика, гідроенергетика, сонячні батареї).

2.3 Ресурсний потенціал приймаючого регіону. Ці показники характеризують наявність природних і вторинних мінеральних ресурсів у приймаючому регіоні, які можуть бути використані підприємствами-резидентами та визначають промислову спеціалізацію цього регіону.

2.4 Логістичний потенціал приймаючого регіону. Ці показники характеризують розташування парку по відношенню до наявної транспортної мережі. Якість транспортної мережі має значний вплив на результати діяльності компаній-резидентів.

2.5 Інвестиційний потенціал приймаючого регіону. Ці показники відповідають інвестиційному клімату приймаючого регіону, тобто середовищу для ведення бізнесу та інструментам підтримки інвестиційної діяльності.

2. Визначення оцінки конкурентоспроможності підприємств-резидентів на основі методичного підходу

В якості дослідження моделі оцінки конкурентоспроможності еко-індустріального парку на основі методичного підходу, конкурентоспроможність розглядається в якості синтезу поточної (що містить вже досягнуту енергоефективність підприємства та його фінансову стабільність) та перспективної (здатність підприємства підтримувати та підвищувати свою конкурентоспроможність у майбутньому з урахуванням її фактичної динаміки та ступеня ризику) конкурентоспроможності [16—18].

Застосування формули (1) для визначення середнього геометричного значення дозволяє поєднати два показники в один інтегральний індекс конкурентоспроможності:

$$C_i = \sqrt{C_{icc} \times C_{ipc}} \quad (1),$$

де C_i — інтегральний індекс конкурентоспроможності;

C_{icc} — показник поточної конкурентоспроможності підприємства (indicator of the current competitiveness);

C_{ipc} — показник перспективної конкурентоспроможності підприємства (indicator of the prospective competitiveness).

Застосування формули (2) для визначення оцінки конкурентоспроможності бізнес-одиниці дозволяє порівняти відповідні показники її діяльності з показниками конкурентів, які приймаються за базову модель:

$$C_n = \frac{C_{cn}}{C_{basic,n}} \quad (2),$$

де C_n — значення n-го показника конкурентоспроможності підприємства;

C_{cn} — значення n-го коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства;

$C_{basic,n}$ — базове значення n-го коефіцієнта конкурентоспроможності підприємства.

В залежності від цілей дослідження, базові показники можуть містити в собі показники діяльності основного конкурента, групи компаній-конкурентів, середньогалузеві показники у заданому регіоні, країні або сукупності країн. При відборі підприємств-конкурентів для аналізу необхідно враховувати види їхньої діяльності та асортимент продукції, що випускається, а також особливості території [16].

Формулу (2) можна інтерпретувати таким чином: чим вище значення коефіцієнта, тим більш конкурентоспроможним є дане підприємство за цим показником порівняно з конкурентами.

Поточна конкурентоспроможність визначається завдяки показникам фінансової ефективності та фінансової стійкості за формулою (3), а перспективна конкурентоспроможність — завдяки показникам потенціалу підприємства та схильності до ризику за формулою (4):

$$C_c = \sqrt{K_{ie} \times K_{ifs}} \quad (3),$$

де C_c — поточна конкурентоспроможність підприємства;

K_{ie} — показник його ефективності (indicator of effectiveness);

K_{ifs} — показник фінансової стійкості (indicator of financial stability).

$$C_p = \sqrt{C_{ip} \times C_{ir}} \quad (4),$$

де C_p — перспективна конкурентоспроможність підприємства;

C_{ip} — показник потенціалу підприємства (indicator of potential);

C_{ir} — показник рівня прийняття ризику підприємством (indicator of risk).

Кожен з описаних вище індикаторів, у свою чергу, включає три вихідні оціночні показники. Таким чином, система показників, що характеризують ефективність діяльності підприємств, складається з дванадцяти вихідних індикаторів, які потім поділяються на чотири групи, що відповідають індикаторам поточної та перспективної конкурентоспроможності підприємств [15; 16].

3. Дослідження моделі ефективності діяльності ЕІП та рівень конкурентоспроможності його резидентів

На основі отриманої кількісної оцінки основних показників ефективності діяльності еко-індустріального парку, а також показників конкурентоспроможності його резидентів дозволяє встановити математичну залежність між зазначеними величинами. Математична залежність слугує основою для майбутніх досліджень для подальшого моделювання, що відкриває можливості створення придатної моделі для практичного застосування. Для побудови моделі необхідно врахувати ряд наступних факторів [16—19]:

- функціональний зв'язок між конкурентоспроможністю резидентів ЕІП та показниками ефективності функціонування майданчика, визначається за допомогою використаного математичного інструментарію;

- репрезентація вихідних даних згідно визначеного періоду часу;

- визначення оцінки конкретних резидентів та всієї групи основних резидентів для відображення підсумкової оцінки;

- використання підсумкової оцінки для отримання більш об'єктивної картини для подальшої розробки заходів з підвищення конкурентоспроможності найбільших підприємств.

Після того, як всі вищезазначені фактори були розглянуті для побудови моделі, наступним кроком буде побудова моделі за алгоритмом:

- 1) Збір даних за ряд послідовних періодів. Для того, щоб зробити дані більш репрезентативними, розрахунки відповідних показників мають охоплювати не менше п'яти рівних часових періодів.

- 2) Встановлення кореляції між показником конкурентоспроможності базової групи та кожним з показників ефективності діяльності ЕІП. Для моделювання такого взаємозв'язку застосовується метод кореляційно-регресійного аналізу. Вихідна система моделей характе-

ризує взаємозв'язок між конкурентоспроможністю основної групи резидентів та кожним з показників ефективності парку. Ця система має наступний вигляд:

$$C_{ic} = f(W_{i1}, W_{i2}, W_{i3} \dots W_{in}) \quad (5),$$

де C_{ic} — індикатор конкурентоспроможності резидентів ядра (розрахований згідно значень індикаторів i -го набору індикаторів;

$W_{i1}, W_{i2}, W_{i3} \dots W_{in}$ — індикатори i -го набору індикаторів.

- 3) Для визначення точності оцінки необхідно проаналізувати коефіцієнт регресії, інтенсивність регресії, інтенсивність зв'язку, похибки апроксимації та визначити найбільш значущі показники ефективності роботи парку.

- 4) Виключення недостовірних моделей та моделей, що суперечать логістичному процесу, що розглядається.

- 5) Побудова фінальної моделі, яка ілюструє взаємозв'язок між конкурентоспроможністю резидентів ядра та показниками ефективності парку і виключає ефект мультиколінеарності (наявність лінійної залежності між двома або більше факторними змінними у моделі) пояснювальних факторів. Отримана модель може слугувати базовим інструментом для розробки комплексу управлінських заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності ЕІП.

Таким чином, при розробці ЕІП слід визначати пріоритетність наступних стратегій:

- підвищення стандартів екологічної та енергетичної ефективності підприємств-резидентів парку;

- посилення та розширення кооперації між підприємствами (фірмами) у сфері виробництва, досліджень та маркетингу;

- допомога резидентам, що надається керуючою компанією з метою залучення фінансової та нефінансової державної підтримки для розвитку виробництва.

4. Сучасний стан індустріальних парків в Україні у період післявоєнної відбудови.

У зв'язку з військовою агресією країни-агресора, в умовах воєнного стану, Верховна Рада України внесла корективи згідно закону "Про індустріальні парки" для функціонування індустріальних парків в межах територій України. Такий крок посприяв зміні допустимої територіальної межі індустріальних парків, який встановлено в межах 1000 га замість 700 га землі, що передбачає також фінансову підтримку у питанні розвитку мережі індустріальних парків [20].

Сучасний стан промислового сектору зазнає все більше руйнівних збитків, що змушує переміщувати підприємства в більш безпечні зони якомога далі від зони бойових дій. У період з 2022 по 2023 роки близько 220 підприємств із Харкова та Харківської області були змушені внутрішньо переміститися в інші області України, з яких 174 підприємства відновили свою роботу. Якщо проаналізувати внутрішнє переміщення підприємств, більшість з яких передислокували у Львівську (24%) та Закарпатську області (15%), у Хмельницьку (11) та Івано-Франківську (10%) можна дійти висновку, що більше ніж 60% підприємств змушені були тимчасово призупинити свою діяльність. Більшість підприємств з 60% складають підприємства переробної промисловості, що складає більше 43% таких підприємств від загальної кількості [20].

У зв'язку з окупацією територій України, близько 22 підприємств, які оформили заявку на внутрішнє переміщення, відмовилися від цього. В умовах воєнного стану та бойових дій, виходячи з розуміння післявоєнного відновлення, з метою стимулювання бізнесу повинні створюватися робочі місця й залучення інвестицій для створення на земельних ділянках індустріального парку.

Для відновлення промислового сектору потрібно поступово впроваджувати нові технологічні рішення, які містять наступне: удосконалення концепцій зареєстрованих підприємств; економічна та правова підтримка з боку місцевої влади; вирішення інвестиційних питань з інвесторами; стандарти аудитів для виділення земельних ділянок під будівництво або переміщення індустріального парку; забезпечення необхідними ресурсами та матеріалами; використання енергозберігаючих технологій тощо.

У період післявоєнного відновлення частина підприємств зможе залишитися на місцях, куди вони змушені були переміститися, що сприятиме економічному зростанню західного регіону України, тоді як інші підприємства, які повернуться на раніше окуповані території України, зможуть виконувати роль відбудованих підприємств, які в результаті свої діяльності зможуть забезпечити постраждалі регіони.

ВИСНОВКИ

На основі проаналізованого досвіду останніх публікацій та досліджень можна зробити висновок, що конкурентне зростання

промислових підприємств містить в собі систематизацію переваг та ключових параметрів, які дозволяють дослідити та визначити оцінку конкурентоспроможності підприємств. Досліджено основні ключові параметри системи показників, що характеризують конкурентне зростання підприємств-резидентів ЕІП.

Аналіз ключових параметрів системи (9 показників з індикаторами, в залежності від набору показників ефективності ЕІП та внутрішніх показників потенціалу приймаючого регіону), що характеризує ефективність діяльності підприємств-резидентів ЕІП, дозволяє розробити комплекс управлінських заходів щодо активізації його зростання та сформулювати програму його розвитку шляхом врахування реальних потреб існуючих резидентів. Досліджено модель кількісної оцінки конкурентоспроможності ЕІП на основі методичного підходу, завдяки комбінуванню поточної та перспективної конкурентоспроможності, що дозволяє встановити математичну залежність для створення придатної моделі практичного застосування.

Таким чином, проаналізувавши систему показників та індикаторів ефективності екоіндустріальних парків можна зробити висновок щодо можливості керуючим компаніям проводити комплексний аналіз своїх інвестиційних об'єктів, оцінюючи їхні ключові переваги та недоліки. Керуючі компанії також можуть порівнювати конкретні показники парку, що розглядається з показниками своїх конкурентів і таким чином визначити напрямки для подальшого покращення. Крім того, ця система може бути використана для розробки програми розвитку ЕІП спрямовану на підвищення конкурентоспроможності резидентів.

Розглянуто взаємозалежність факторів для побудови моделі за алгоритмом, а також визначено пріоритетність основних стратегій при розробці та реалізації ЕІП.

Проаналізовано сучасний стан індустріальних парків в Україні в період активних бойових дій у зв'язку з військовою агресією. Від початку військової агресії більше ніж 60% складають підприємства, які були вимушені тимчасово призупинити свою діяльність у Харківському регіоні (43% складають підприємства переробної промисловості).

У період післявоєнного відновлення частина підприємств матиме змогу залишитися на тому місці, куди вимушені були перемісти-

тися, що сприятиме економічному зростанню західного регіону України, а інші підприємства, які повернуться на раніше окуповані території України, зможуть слугувати в якості підприємств-відбудови, які зможуть забезпечити постраждалі регіони в результаті своєї діяльності.

Вектор подальших досліджень буде спрямовано на дослідження оцінки конкурентоспроможності підприємств-резидентів ЕІП на основі хмарної моделі з використанням концепції "3R" (Reduce, Reuse and Recycle) для побудови моделі оцінки, використовуючи теорію та методи хмарних моделей.

Література:

1. Forys, I., Nogalski, B., & Ngoc, N. M. (2022). Strategic analysis for Dat Xanh real estate Corporation using SWOT matrix.
2. Nurjanni, K. P., Carvalho, M. S., & Costa, L. (2017). Green supply chain design: A mathematical modeling approach based on a multi-objective optimization model. *International Journal of Production Economics*, 183, 421—432.
3. Salas-Velasco, M. (2019). Competitiveness and production efficiency across OECD countries. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 29(2), 160-180.
4. Patyka, N., Khodakivska, O., Pronko, L., Kolesnyk, T., Klymchuk, O., Kamenschuk, B., & Zayed, N. M. (2021). Approaches to evaluation of the agriculture competitiveness level: empirical evidence in Ukraine.
5. Kasych, A., & Vochozka, M. (2019). The choice of methodological approaches to the estimation of enterprise value in terms of management system goals. *Quality-Access to Success*, 20(169).
6. Golovchenko, O., Saiensus, M., Sorokoumov, H. V., Onofriichuk, O., Zubko, O., & Liu, L. (2022). Management of Efficiency and Competitiveness of Enterprises.
7. Ou, Y. (2009). A way forward: an indicator system for eco-industrial parks in China (Doctoral dissertation, UNSW Sydney).
8. Taddeo, R., Simboli, A., & Morgante, A. (2012). Implementing eco-industrial parks in existing clusters. Findings from a historical Italian chemical site. *Journal of Cleaner Production*, 33, 22—29.
9. Dijkstra, L., Annoni, P., & Kozovska, K. (2011). A new regional competitiveness index: Theory, methods and findings.
10. Bucher, S. (2018). The Global Competitiveness Index as an indicator of sustainable development. *Herald of the Russian Academy of Sciences*, 88, 44—57.
11. Krivorotov, V., Tikhonov, E., Tarasenko, A., Chepur, P., & Gruchenkova, A. (2018). Management system for the development of industrial parks to increase the competitiveness of resident enterprises.
12. Maes, T., Van Eetvelde, G., De Ras, E., Block, C., Pisman, A., Verhofstede, B.,... & Vandevelde, L. (2011). Energy management on industrial parks in Flanders. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 15(4), 1988—2005.
13. Veleva, V., Lowitt, P., Angus, N., & Neely, D. (2016). Benchmarking eco-industrial park development: the case of Devens. *Benchmarking: An International Journal*.
14. Hao, Y., Guo, Y., & Wu, H. (2022). The role of information and communication technology on green total factor energy efficiency: does environmental regulation work?. *Business Strategy and the Environment*, 31(1), 403—424.
15. Gourgiotis, A., Kyvelou, S. S., & Lainas, I. (2021). Industrial location in Greece: fostering green transition and synergies between industrial and spatial planning policies. *Land*, 10(3), 271.
16. Tikhonov, E., Krivorotov, V., Kalina, A., & Erypalov, S. (2016). Model of eco-industrial park development as a tool for fostering energy efficient economy. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 6, p. 03005). EDP Sciences.
17. Khorram Niaki, M., & Nonino, F. (2017). Impact of additive manufacturing on business competitiveness: A multiple case study. *Journal of Manufacturing Technology Management*, 28 (1), 56—74.
18. Li, X., & Xiao, R. (2017). Analyzing network topological characteristics of eco-industrial parks from the perspective of resilience: A case study. *Ecological Indicators*, 74, 403—413.
19. Paul, J., & Dhiman, R. (2021). Three decades of export competitiveness literature: systematic review, synthesis and future research agenda. *International Marketing Review*.
20. Хаустова В. Є., Губарева І. О. (2022). Індустріальні парки як інструмент підтримки промислового сектора та відновлення економіки України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції: Конкурентоспроможність та інновації: проблеми науки та практики. Харків, Україна, 25 листопада 2022 р. с. 54—61.

References:

1. Forys, I., Nogalski, B., and Ngoc, N. M. (2022), "Strategic analysis for Dat Xanh real estate Corporation using SWOT matrix", *International*

Journal of Multidisciplinary Research and Growth Evaluation, vol. 3, no. 2, pp. 337—343.

2. Nurjanni, K. P., Carvalho, M. S., and Costa, L. (2017), "Green supply chain design: A mathematical modeling approach based on a multi-objective optimization model", International Journal of Production Economics, vol. 183, part B, pp. 421—432. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2016.08.028>.

3. Salas-Velasco, M. (2019), "Competitiveness and production efficiency across OECD countries", Competitiveness Review: An International Business Journal, vol. 29, no. 2, 160—180. <https://doi.org/10.1108/CR-07-2017-0043>.

4. Patyka, N., Khodakivska, O., Pronko, L., Kolesnyk, T., Klymchuk, O., Kamenschuk, B., and Zayed, N. M. (2021), "Approaches to evaluation of the agriculture competitiveness level: empirical evidence in Ukraine", Academy of Strategic Management Journal, vol. 20, no.1, pp. 1—15.

5. Kasych, A., and Vochozka, M. (2019), "The choice of methodological approaches to the estimation of enterprise value in terms of management system goals", Quality-Access to Success, vol. 20 no. 169, pp. 3—9.

6. Golovchenko, O., Saiensus, M., Sorokoumov, H. V., Onofriichuk, O., Zubko, O., and Liu, L. (2022), "Management of Efficiency and Competitiveness of Enterprises", Economic Affairs, vol. 67, no. 3, pp. 317—326.

7. Ou, Y. (2009), "A way forward: an indicator system for eco-industrial parks in China", Abstract of Ph.D. dissertation, The University of New South Wales, Sydney, Australia.

8. Taddeo, R., Simboli, A., and Morgante, A. (2012), "Implementing eco-industrial parks in existing clusters. Findings from a historical Italian chemical site", Journal of Cleaner Production, vol. 33, pp. 22—29.

9. Dijkstra, L., Annoni, P., and Kozovska, K. (2011), "A new regional competitiveness index: Theory, methods and findings", pp. 1—28. DOI:10.13140/2.1.3438.9442.

10. Bucher, S. (2018), "The Global Competitiveness Index as an indicator of sustainable development", Herald of the Russian Academy of Sciences, vol. 88, no. 2, pp. 44—57. <https://doi.org/10.1134/S1019331618010082>.

11. Krivorotov, V., Tikhanov, E., Tarasenko, A., Chepur, P., and Gruchenkova, A. (2018), "Management system for the development of industrial parks to increase the competitiveness of resident enterprises", MATEC Web of Conferences, vol. 193, p. 1035.

12. Maes, T., Van Eetvelde, G., De Ras, E., Block, C., Pisman, A., Verhofstede, B., and

Vandeveld, L. (2011), "Energy management on industrial parks in Flanders", Renewable and Sustainable Energy Reviews, vol. 15 no. 4, pp. 1988—2005.

13. Veleva, V., Lowitt, P., Angus, N., and Neely, D. (2016), "Benchmarking eco-industrial park development: the case of Devens". Benchmarking: An International Journal, vol. 23, no. 5, pp. 1147—1170.

14. Hao, Y., Guo, Y., and Wu, H. (2022). "The role of information and communication technology on green total factor energy efficiency: does environmental regulation work?". Business Strategy and the Environment, vol. 31, no. 1, pp. 403—424.

15. Gourgiotis, A., Kyvelou, S. S., and Lainas, I. (2021), "Industrial location in Greece: fostering green transition and synergies between industrial and spatial planning policies", vol. 10, no. 3, p. 271. <https://doi.org/10.3390/land10030271>.

16. Tikhanov, E., Krivorotov, V., Kalina, A., and Erypalov, S. (2016), "Model of eco-industrial park development as a tool for fostering energy efficient economy", In E3S Web of Conferences, EDP Sciences, vol. 6, art. 03005, pp. 1—9.

17. Khorram Niaki, M., and Nonino, F. (2017), "Impact of additive manufacturing on business competitiveness: A multiple case study", Journal of Manufacturing Technology Management, vol. 28, no. 1, pp. 56—74. <https://doi.org/10.1108/JMTM-01-2016-0001>.

18. Li, X., and Xiao, R. (2017), "Analyzing network topological characteristics of eco-industrial parks from the perspective of resilience: A case study", Ecological Indicators, vol. 74, pp. 403—413. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.11.031>.

19. Paul, J., and Dhiman, R. (2021), "Three decades of export competitiveness literature: systematic review, synthesis and future research agenda", International Marketing Review, vol. 38, no. 5, pp. 1082—1111. <https://doi.org/10.1108/IMR-12-2020-0295>.

20. Haustova, V.E., and Gubareva, I.O. (2022), "Industrial parks as a tool to support the industrial sector and economic recovery of Ukraine", Zbirka dopovidej na Mizhnarodnij naukovo-praktychnij konferentsii. Konkurentospromozhnist' ta innovatsii: problemy nauky ta praktyky [Conference Proceedings of the scientific and practical Conference. Competitiveness and innovation: problems of science and practice.], National University, Kharkiv, Ukraine, pp. 54—61.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2023 р.